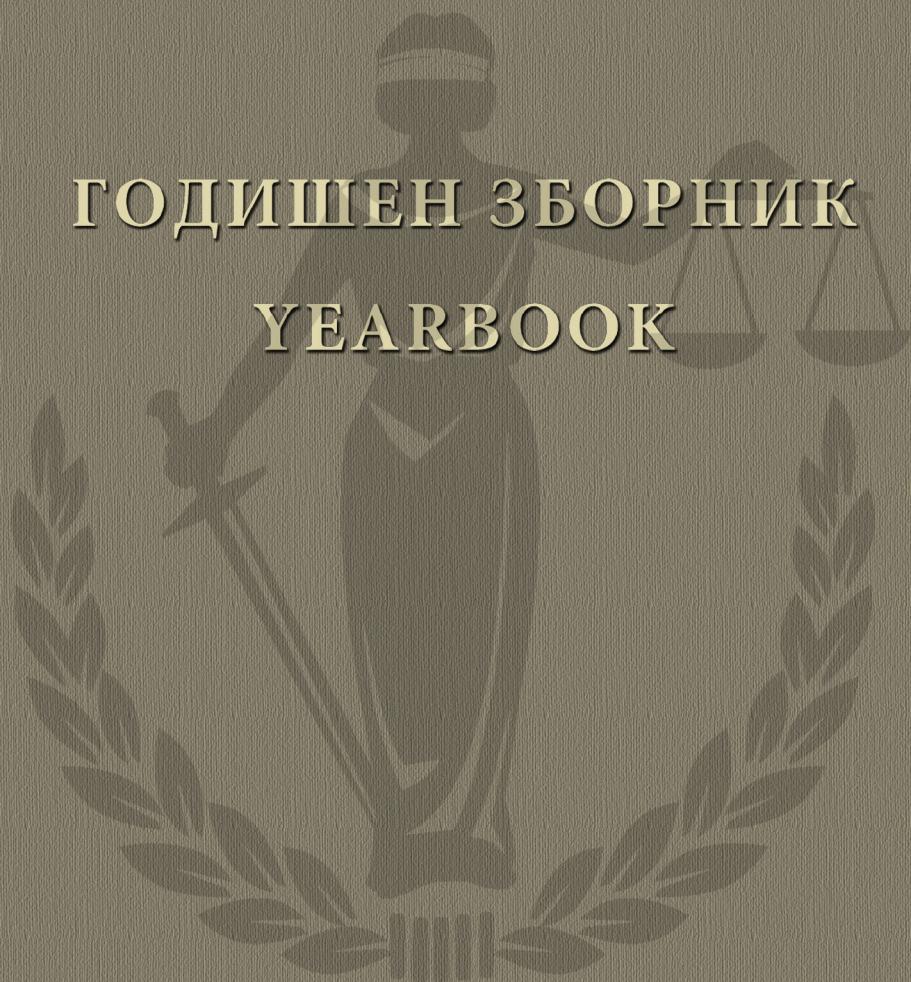

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

ISSN 1857-8713

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK

ГОДИНА 6

VOLUME VI

GOCE DELCEV UNIVERSITY - STIP
FACULTY OF LAW

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

ISSN 1857-8713

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK

ГОДИНА 6

VOLUME VI

GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот

Проф. д-р Јован Ананиев

Издавачки совет

Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Лилјана Колева Гудева
Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Ана Никодиновска Крстевска

Editorial board

Prof. Blažo Boev, Ph.D.
Prof. Liljana Koleva Gudeva, Ph.D.
Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph. D

Меѓународен програмски комитет

Проф. Д-р Јован Ананиев,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Р. Македонија
Доц. Д-р Јадранка Денкова,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Р. Македонија
Проф. Д-р Жан Пол Ленер,
Универзитет на Луксембург, Луксембург
Проф. Д-р Аленка Верболе,
Универзитет на Љубљана, Словенија
Проф. Татјана Петровна Суспицина,
Московска Правна Академија, Русија
Проф. Габриела Белова,
Југозападен Универзитет „Неофит Рилски“, Бугарија

International Editorial board

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D,
Goce Delcev University - Štip
Prof. Jadranka Denkova, Ph. D,
Goce Delcev University - Štip
Prof. Jean Paul Lehnrs, Ph. D,
University of Luxembourg
Prof. Alenka Verbole, Ph. D,
University of Ljubljana
Prof. Tatjana Petrovna Suspicina,
Moscow State Law Academy
Prof. Gabriela Belova,
South West University “Neofit Rilski”

Редакциски одбор

Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Ана Никодиновска Крстевска
Доц. д-р Борка Тушевска

Editorial staff

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph. D.
Ass. Prof. Borka Tuševska, Ph. D

Главен уредник

Проф. д-р Јован Ананиев

Managing editor

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Одговорен уредник

Доц. д-р Ана Никодиновска Крстевска

Editor in chief

Ass. prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph. D

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Техничко уредување

Славе Димитров

Technical editor

Slave Dimitrov

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ 10-А
п. факс 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Štip
Faculty of Law
Krstе Misirkov 10-A.,
PO box 201, 2000 Štip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА

АМПОВСКА Марија Специфики на осигурувањето од граѓанско-правна одговорност за нуклеарна штета	5
АПАСИЕВ Димитар Цицерон Најречитиот од потомците на Ромул (II)	17
БЕЛОВСКИ Војо Отказ на договорот за вработување заради економски, организациони, технолошки, структурни или слични причини (деловни причини)	35
BELOVSKI Vojo Companies as capital companies and personal companies determination of the term company	49
АНГЕЛОВСКА Александра МАКСИМОВА Елена Улогата на центрите за социјална работа во остварувањето на концептот на ресторативна правда спрема децата	59
МАЈХОШЕВ Андон Анализа на одредбите на колективните договори во Република Македонија во периодот 1990-2010 од аспект на примената на начелото поповолност за вработените (in favorem laboratories).....	73
МАРОЛОВ Дејан Безбедносните прашања и создавањето на независна Р. Македонија	87
КАМБОВСКИ Игор Меѓународно трговско застапување (договор за меѓународно трговско застапување)	99
НИКОДИНОВСКА КРСТЕВСКА Ана Создавање на армија на Европската Унија: теориска анализа низ призмата на концептот на нормативната моќ на Европската Унија.....	117

ПОП-АРСОВ Петар Совет на Европа и Европската Унија - заемните односи и соработка	127
ПОПОСКА Жанета Криминалот од омраза - преку леките на Европскиот суд за човекови права	147
ПОПОСКА Весна Правни аспекти на сајбер безбедноста	163
СТОЈАНОВСКИ Страшко КОЦЕВА Даниела Религија и религиската дистанца во Република Македонија	175
ТУШЕВСКА Борка МИШЕВА Кристина КОШЕВАЛИСКА Олга Практичната настава во Република Македонија согледано преку дисциплината и посветеноста на студентите на правните факултети.....	193
ШИКОВА Наталија Право на демократска влада и легитимната основа за него.....	213
ШУТОВА Милица Влијанието на нелојалната конкуренција врз повредата на правата од трговската марка	223
Василка САЛЕВСКА-ТРАЈКОВА Перспективи на Европската Унија при постоење на европско уставно право.....	241

СПЕЦИФИКИ НА ОСИГУРУВАЊЕТО ОД ГРАЃАНСКО-ПРАВНА ОДГОВОРНОСТ ЗА НУКЛЕАРНА ШТЕТА

Апстракт: Под оправдувањето дека нуклеарната енергија и нејзината употреба во мирновременски цели даваат голем придонес и одговараат на барањата кои ги поставува модерното општество бил прифатен принципот на ограничена одговорност на операторот за штетата причинета на трети лица во случај на нуклеарна несреќа. Ова ограничување овозможило пазарот на осигурување на истапи и да овозможи осигурување на операторот од нуклеарна одговорност. Денеска, паралелно со меѓународниот режим на нуклеарна одговорност, коегзистира и режимот на задолжително осигурување од одговорност спрема трети лица во случај на нуклеарна несреќа. Тој има низа свои специфики кои ќе бидат предмет на приказ и анализа на овој труд.

Клучни зборови: *осигурителни пулови, надомест на штета, нуклеарна штета, осигурување од одговорност*

АМПОВСКА Марија

SOME SPECIFIS OF THE NULEAR LIABILITY INSURANCE

Abstract: The principle of limited liability in amount for the nuclear operator in aspect of third party liability in case of nuclear accident was accepted by the society under the excuse that the nuclear energy and the use in peaceful goals are a huge contribution in fulfilling the requests set by the modern society. The limitation of liability in amount made it possible for the insurance market to step out and offer insurance for the nuclear operator in third party liability. Today, the international regime of nuclear liability coexists together with the regime of mandatory insurance in third party liability for nuclear damage. This regime has its many specifics and they are the object of this paper.

Keywords: *insurance pools, compensation, nuclear damage, liability insurance*

Воведни напомени

За пазарот на осигурување е карактеристично што осигурителите ја штитат својата солвентност преку анализа и преземање на ризик за поголем број на настани за кои осигурувачите подготвуваат статистика врз основа на која се проценува веројатноста и сериозноста на секој настан, како и осигурителните суми кои би се исплатиле ако се случи осигураниот ризик. Оваа техника не била применлива кога станувало збор за нуклеарниот ризик. Дури и пред искуството со најголемите нуклеарни несреќи до денешен ден било јасно дека нуклеарните инциденти не се случуваат често но кога ќе дојде до нив штетата е огромна и не познава граници. Со цел да не ја избегнат одговорноста спрема општеството во повеќе земји осигурителите се здружиле со цел да обезбедат максимален капацитет за обесштетување, таканаречени insurance pools или осигурителни пулови. Вакви пулови биле формирани скоро во сите земји кои имале нуклеарни инсталации и тие реципрочно обезбедувале покритие за реосигурувањето. Во принцип тие го дополнувале државниот финансиски капацитет со меѓународниот и постигнувале распределување на ризикот и обезбедувале значајни суми за осигурително покритие. *„Иако првичната цел на овој осигурителен механизам била да одговори на обврската за осигурување воспоставена со меѓународните конвенции за нуклеарна одговорност спрема трети лица (ова сè уште се смета за најзначајна цел), со цел да одговори на потребите на нуклеарната индустрија оваа цел набрзо била проширена и вклучувала осигурување за надоместување на нуклеарните оператори за загуби што произлегуваат од штета на нивните инсталации што уследиле од нуклеарен настан“.*¹

Клучен принцип на осигурувањето се состои во трансфер на ризикот, односно трансфер на трошоците во случај на нуклеарен инцидент од билансната состојба на нуклеарниот оператор кој има осигурување до трета страна – осигурувачот. На овој начин, носителот на одговорност за причинета нуклеарна штета во случај на нуклеарна катастрофа ќе може да се справува со мерки за подобрување на својот бизнис, знаејќи дека финансиските трошоци и загуби ќе бидат подмирени од страна на осигурителот. Од гледна точка на оштетените во случај на нуклеарен инцидент, овој трансфер на ризик е од голем бенифит бидејќи ги зголемува неговите можности за адекватен надомест.

Во случајот со ТЕРСО (Компанија за електрична енергија на Токио), компанија која е сопственик на објектот Fukushima Daiichi во

¹) Nuclear accident compensation, Issued in 2013 on behalf of the Nuclear Pools, available on <http://www.nuclearpools.com/liability.asp> (пристапено на 20.1.2014).

Јапонија, поради непостоењето на осигурување ТЕРСО, за само неколку месеци од настанувањето на инцидентот се нашол во состојба да зависи од државата, бидејќи не бил во можност да одговори финансиски на барањата на оштетените како и на трошоците за стабилизација на нуклеарната инсталација. *„Купувањето осигурување, поддржано како и досега од широко распространетиот капитал на трети лица, дава поголема гаранција за одржлива финансиска сигурност за жртвите на несреќа отколку задржувањето на ризикот кај операторот. Покрај тоа, користа од постоењето на значителна инфраструктура на глобален и независен пазар на осигурување, која е способна да се справи со барања на жртвите независно и без конфликт на интереси е убедувачко за жртвите на нуклеарна несреќа... И покрај тоа што нуклеарната индустрија бара нови начини за покривање на своите обврски кои произлегуваат од нуклеарната одговорност, со текот на времето се покажало дека трансферот на ризик константно се покажувал како најевтин метод што им стои на располагање на операторите за исполнување на нивните обврски”.*²

1. Формирање на осигурителни пулови

Денеска движечка сила на трансферот на ризик во случај на нуклеарна несреќа се осигурителните пулови кои биле формирани во 50-тите години на минатиот век, со цел да се обезбеди осигурителите без проблем да се справат со значителни барања во случај на нуклеарен инцидент.

Во почетокот на употребата на нуклеарната енергија за производство на електрична енергија во 50-тите години од приватниот осигурителен сектор било побарано покритие за два вида одговорност: покритие за штетата што осигуреникот ќе ја претрпи во случај на нуклеарна несреќа што ќе биде причинета на нуклеарниот реактор, а од друга страна осигурување од одговорност за штета причинета на трети лица во случај на нуклеарен инцидент, осигурување што било од задолжителна природа за операторот на нуклеарната централа. *„Со оглед на фактот дека ниту една од постоечките осигурителни компании не била во можност да го обезбеди потребното покритие како единка, ниту пак со помош на вообичаените ко-осигурителни спогодби, а со вообичаените спогодби за реосигурување и ретроцесија можело да дојде до непозната акумулација асоцијациите (или pools како што е изворниот назив, заб. на авторот М.А.) на осигурители и реосигурители биле воспоставени ширум светот со цел да го обезбедат неопходното покритие за операторите на нуклеарни*

²⁾ Ibid str. 4

централи.³

Причини за создавање на осигурителни пулови по повод нуклеарниот ризик, според Британската асоцијација Nuclear risk insurers Ltd. можат да бидат сумирани на следниов начин⁴:

- „Ризикот бил непознат и со потенцијал на катастрофа и поради тоа би ги обесхрабрил повеќето индивидуални осигурители во потегот самостојно да го осигураат ризикот;
- Ризиците биле неколку на број и немале доволна раширеност за да се обезбеди балансирано портфолио, ниту го оправдувале воспоставувањето на индивидуални оддели од страна на секоја осигурителна единка кои би имале намера да работат во оваа сфера од бизнисот;
- Во случај на користење конвенционални методи на вообичаено реосигурување и спогодби за ретроцесија катастрофалната природа на бизнисот би ги направила ранливи одделни осигурители поради непознатите акумулации;
- Колку и да не е веројатно случувањето на нуклеарна катастрофа, доколку се случи таков настан, постапувањето по барањата и процедурата за спогодување би барале поддршка од целиот национален пазар на осигурување или дури и на меѓународните пазари.
- Размената на вообичаени сметки на реосигурување помеѓу националните асоцијации обезбедува пристап кон светскиот осигурителен капацитет за оние национални пазари кои сакаат да учествуваат”.

Првите осигурителни пулови биле создадени во САД со создавањето на Nuclear Energy Property Insurance Association (NEPIA), the Nuclear Energy Liability Insurance Association (NELIA) и Mutual Atomic Energy Reinsurance Pool (MAERP – кој осигурувал сопственост и одговорност) во 1956 година. Трите асоцијации обединувале повеќе од 300 компании и достигнале капацитет на осигурување во износ од повеќе од 125 милиони американски долари. Во текот на истата година, 1956 година биле формирани и првите европски осигурителни асоцијации, поточно Шведската и Британската асоцијација, а во 1957 година асоцијации биле формирани во Кралство Белгија, Кралство Данска, Република

³) Ameye, E., Igartua, ArreguiI., National nuclear third party insurance pools revisited from a European Union competition law perspective, *Biannual Congress of the International Nuclear Law Association*, Manchester, 8-11 October 2012, available on http://www.burges-salmon.com/inla_2012/10140.pdf (пристапено на 26.1.2014).

⁴) Цитат според Nuclear Risk Insurers Limited, достапен на www.nuclearpools.com (пристапено на 29.1.2014).

Финска, Република Франција, Република Италија, Кралството Норвешка и Конфедерација Швајцарија, во 1958 во Холандија, во 1959 година во Република Австрија и во 1960 година во Јапонија.

Карактеристика на осигурителните пулови во ЕУ е што тие имаат национална природа, односно „...што се однесува до одговорноста спрема трети лица, Белгиски нуклеарен оператор може да купи осигурување само од Белгиска асоцијација, Германски оператор само од Германска и така натаму“.⁵ Кога се работи за осигурување на самиот оператор за материјална штета што тој би ја претрпел при нуклеарна несреќа, се чини дека не се оди строго по национална линија. Според одредени размислувања: „Осигурителните компании кои се дел од нуклеарните осигурителни пулови би требало да го земат во предвид формирањето на меѓународни асоцијации за осигурување нуклеарен ризик, а нуклеарните оператори би требало да земат во предвид обезбедувањето покритие на нуклеарни ризици со средства од нивни заеднички ентитети, како алтернатива или дополнување на осигурителните асоцијации“.⁶

2. Заеднички принципи на осигурителните пулови

Заеднички принципи на кои функционираат осигурителните пулови се следниве:

- Како прво тие го распоредуваат максималниот капацитет⁷ на осигурување на нуклеарниот ризик на основа на барање максимална партиципација во одреден вид на осигурување од сите согласни осигурители во рамки на националниот пазар на осигурување. Мнозинството на компании за неживотно осигурување учествуваат во националните пулови. Системот на нуклеарни осигурителни пулови обезбедува максимална сигурност за нуклеарната електрична индустрија преку контролирано членство и преку сигурноста имплицирана од распределување на ризикот преку обврзување ширум светот на членовите на пулот.

⁵) Ameye, E., Igartua, Arregui I., National nuclear third party insurance pools revisited from a European Union competition law perspective, Biannual Congress of the International Nuclear Law Association, Manchester, 8-11 October 2012, available on http://www.burges-salmon.com/inla_2012/10140.pdf (пристапено на 26.1.2014).

⁶) Ameye, E., Arregui, I., National nuclear third party insurance pools revisited from a European Union competition law perspective, str. 29, *Biannual Congress of the International Nuclear Law Association*, Manchester, 8-11 October 2012, available on http://www.burges-salmon.com/inla_2012/10140.pdf (пристапено на 26.1.2014).

⁷) Во рамките на овој контекст зборот капацитет означува акумулација на обврзувања на сите осигурители или реосигурители од еден индивидуален договор за осигурување на нуклеарен објект.

- На индивидуални осигурители во рамки на пуловите не им е дозволено да реосигураат или пренесат каков било дел од нивната партиципација во пулот на друг осигурител. Вакво реосигурување кое е дозволено е со други нуклеарни пулови во светот. Преку овој механизам осигурителите кои учествуваат во националниот нуклеарен пул можат да бидат сигурни дека нивните обврски се лимитирани до износот на нивната партиципација во нуклеарниот пул и дека во врска со ист нуклеарен инцидент не може да дојде до акумулација на изложеност на обврски преку други канали.

Сите осигурителни пулови за предмет на осигурување ги имаат нуклеарните центри, повеќето осигурителни пулови за предмет на осигурување ги имаат и останатите инсталации во циклусот на нуклеарно гориво и нуклеарниот транспорт, а само мал дел од осигурителните пулови за предмет на осигурување ги имаат радиоизотопите и нуклиди. Се разликуваат два вида на осигурително покритие:⁸

- Осигурување на материјална штета на лице место на несреќата и
- Осигурување од одговорност за правни обврски – надвор од местото на инцидентот.

Осигурувањето на материјална штета на место на несреќата опфаќа покритие во случај на:

- Пожар и слични опасности како и нуклеарни опасности;
- Дефекти на машините;
- Некои пулови обезбедуваат покритие во случај на прекин на бизнисот.

Карактеристики на осигурувањето од одговорност спрема трети лица кои се во врска со меѓународните конвенции за одговорност спрема трети лица во случај на нуклеарна штета се:

- Објективна одговорност;
- Канализирање на одговорноста;
- Ограничување во време и износ на одговорноста;
- Обезбедување на финансиска сигурност.

3. Специфики на концептот осигурлива нуклеарна штета

Денес постојат неколку проблематични аспекти за осигурителната индустрија. Се работи за проширување на поимот нуклеарна штета во интернационалниот режим на нуклеарната одговорност кое проширување

⁸⁾ Карактеристики на осигурувањето според презентација Insurance of nuclear risk, IEA, December 2013, available on <http://www.oecd-nea.org/ndd/workshops/nuclearcomp/presentations/documents/1.SebastiaanReitsma-OECD-NEALiabilityWorkshop-December2013.pdf> (пристапено на 25.1.2013).

содржи одредена проблематичност во поголем на можноста да се осигура под услови утврдени од осигурителните компании. Проблематични концепти на нуклеарна штета за осигурувањето можат да се сумираат на следниот начин:⁹⁾

- Трошоци за мерки за враќање на претходната состојба во животната средина погодена од нуклеарна несреќа, предвидени како нуклеарна штета со член I (1) (k)(iv) од Виенската конвенција, со член I (a) (vii)(4) од Париската конвенција и член I (f)(iv) од Конвенцијата за дополнителен надомест на нуклеарна штета од 1997 година;
- Загуба на добивка која води потекло од економски интерес од било какво користење или уживање во животната средина како што е предвидено во член I(k)(v) од Виенската конвенција и член I (f)(v) од Конвенцијата за дополнителен надомест на нуклеарна штета и член I(a)(vii)(5) од Париската конвенција;
- Трошоци за превентивни мерки предвидени во член I(1)(k)(vi) од Виенската конвенција, член 1(a)(vii)(6) од Париската конвенција и член I (f)(vi) од Конвенцијата за дополнителен надомест на нуклеарна штета;
- Покритие за нуклеарна штета причинета со радиоактивни емисии во рамки на дозволените дози за нормални услови на работење;
- Покритие за нуклеарна штета причинета од нуклеарен инцидент кој директно се должи на голема природна катастрофа со исклучителен карактер;
- Покритие за нуклеарна штета која станува евидентна по повеќе од десет години од нуклеарната несреќа. Во оваа категорија се и барањата за надомест на нуклеарна штета во вид на лична повреда за кои рокот на застареност е 30 години од моментот на нуклеарната несреќа, како што е предвидено со член VI (a)(i) од Виенската конвенција и член 8(a)(i) од Париската конвенција;
- Во одреден број држави може да претставува тешкотија да се обезбеди покритие на минималниот износ одговорноста од 300 милиони SDR според член V од Виенската конвенција и член II(1) (a) од Конвенцијата за дополнителен надомест на нуклеарна штета, како и износот од 700 милиони евра според член 7(a) од Париската конвенција;
- За осигурителната индустрија постои загриженост и за трошоците

⁹⁾ Сумирање на осигурителните проблеми според Pelzer, N., *International pooling of operators' funds: An opinion to increase the amount of financial security to cover nuclear liability? Discussion paper for the IAEA INLEX Group meeting on 21-22 June 2007*, p. 46-47.

за справување со сите тужби и барања во случај на голема нуклеарна несреќа, кога постои веројатност за поднесување на илјадници оправдани и неоправдани вакви барања за надомест на нуклеарна штета.

Во поглед на овие недостатоци на осигурителната индустрија, до израз доаѓаат позитивните страни на системот на здружување на операторите. Осигурителните асоцијации не може да се тврди со сигурност дека имаат капацитет да одговорат на новата генерација на меѓународни правни инструменти од областа на нуклеарната одговорност и барањата кои тие ги поставуваат. Така, на пример, со измените на Париската конвенција предвидени со Протоколот од 2004 година (кој сè уште не е стапен во сила) се предвидува лимит на одговорноста на нуклеарниот оператор од 700 милиони евра. Постои поделеност меѓу осигурителните пулови дали овој износ на одговорноста воопшто е осигурлив или не.¹⁰ Се чини дека постојат и причини кои го објаснуваат различниот став на различни осигурителни пулови. Причините главно се однесуваат на разликите во националните правни системи. Една од тие разлики се однесува на тоа што во некои држави постои правило според кое вкупната сума предвидена за нуклеарната одговорност мора да биде достапна веднаш по нуклеарниот инцидент. Друга разлика се однесува на начинот на кој капацитетот на нуклеарните осигурителни асоцијации се користи од страна на нуклеарните оператори. Така, секоја асоцијација за осигурување од нуклеарна одговорност располага со одреден капацитет. Овој износ може да биде искористен од страна на нуклеарниот оператор или за осигурување на неговата одговорност спрема трети лица или за осигурување на неговиот материјал и имот од штета. Доколку нуклеарниот оператор не ги осигура неговиот имот од штета преку осигурителните асоцијации тој ќе има поголем капацитет на располагање за осигурување од одговорност спрема трети лица. Оттука и предноста на меѓународниот режим на нуклеарна одговорност кој придонесува за хармонизација на националните правни системи за нуклеарна одговорност, но сепак остануваат значајни разлики во нивото на осигурителниот капацитет. Според одредени автори¹¹ во услови кога Европскиот пазар на електрична енергија сè уште не бил либерализиран нуклеарните оператори често биле во иста монополистичка позиција

¹⁰) Borre – Vanden, T., Shifts in governance in compensation for nuclear damage, 20 years after Chernobyl in Faure M., Verheij A (eds): Shifts in compensation of environmental damage, *Tort and insurance law, vol.21*, 2007, Germany, str. 294.

¹¹) Ibid

како и националните осигурителни асоцијации кои имале монопол на нивните национални пазари. Како што нуклеарните оператори стануваат поактивни на растечкиот конкурентен пазар, тие стануваат по осетливи на трошоците за покривање на нуклеарното осигурување.

Заклучни согледувања

Осигурителните компании, како единки, не би можеле да обезбедат надомест за сите барања што можат да уследат од еден нуклеарен инцидент, па како резултат на тоа клаузулите за исклучување на нуклеарниот ризик станале стандардни за осигурителните полиси. Со цел да не ја избегнат одговорноста спрема општеството во повеќе земји осигурителите се здружиле со цел да обезбедат максимален капацитет за обесштетување, таканаречени *insurance pools* или осигурителни пулови. Првите осигурителни пулови биле создадени во САД во 1956 година. Во текот на истата година, 1956 година биле формирани и првите европски осигурителни асоцијации, поточно Шведската и Британската асоцијација, а во 1957 година асоцијации биле формирани во Кралство Белгија, Кралство Данска, Република Финска, Република Франција, Република Италија, Кралството Норвешка и Конфедерација Швајцарија, во 1958 во Холандија, во 1959 година во Република Австрија и во 1960 година во Јапонија. Денеска работата на сите осигурителни пулови се заснова на неколку заеднички принципи кои ги образложивме во текстот.

За осигурителите денес постојат неколку проблематични области во поглед на неосигурливоста на некои од видовите на нуклеарна штета според меѓународните конвенции. Од концептот на нуклеарна штета воспоставен во интернационалниот режим на нуклеарна одговорност, за осигурителите осигурливи се: загубата на живот и личните повреди, штета нанесена на имот, економски загуби поврзани со претходно наведените видови нуклеарна штета, за штети кои ќе настанат во период од десет години од нуклеарниот настан. Од друга страна, следниве видови нуклеарна штета предвидени како надоместливи со интернационалниот режим на нуклеарна одговорност за осигурителите се проблематични како предмет на осигурување: повторно воспоставување на нарушувањата на животната средина, користење или уживање во животната средина и превентивни мерки, како и сите видови на нуклеарна штета што настануваат по 10 години од нуклеарниот инцидент.

Тенденција е нуклеарната индустрија да бара нови начини за покривање на своите обврски кои произлегуваат од нуклеарната одговорност. Тука ги вбројуваме државните пулови на оператори и обидот

да се воспостави меѓународен пул на оператори, но нивниот приказ и анализа ги оставаме како тема за посебна научена анализа. Во заклучокот само ќе кажеме дека со текот на времето се покажало дека трансферот на ризик константно се покажувал како најевтин метод што им стои на располагање на операторите за исполнување на нивните обврски.

БИБЛИОГРАФИЈА

Carroll, S., Perspective on the Pros and Cons of a Pooling-type Approach to Nuclear Third Party Liability, *Nuclear Law Bulletin* 81, 2008 (available on 12.09.2013 at:<http://www.oecd-nea.org/law/nlb/>);

Faure, M. G., Hartlief, T., *Insurance and expanding systemic risks*, OECD, 2003;

Faure, M., Verheij, A. (eds): Shifts in compensation of environmental damage, *Tort and insurance law, vol.21*, Germany, 2007;

Kobayashi, N., Umekawa, Y., Mikami, T., Okuda, S., Kobayashi, N., Umekawa, Y., Mikami, T., Okuda, S., *Insurance Law in Japan*, Kluwer Law International, Netherlands, 2011;

Pelzer, N., International Pooling of Operators' Funds: An Option to Increase the Amount of Financial Security to Cover Nuclear Liability?, *Nuclear Law Bulletin* No.79, Volume 2007/1, OECD –NEA, 2007;

Reitsma, M.S., Nuclear Insurance Pools: History and Development, in: *Nuclear Accidents: Liability and Guarantees*, OECD-IAEA, 1993;

Reitsma, M.S., *Nuclear Insurance Pools: Worldwide Practice and Development*, достапно на 12.12.2014 на http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/29/064/29064443.pdf;

Reitsma, M.S., Paris and Vienna nuclear liability Conventions: Challenges for insurers, презентирano на 5-та Меѓународна Конференција за нуклеарно мислење во земји со мали и средни електрични мрежи, Дубровник, Хрватска, 16-20 мај 2004;

Reitsma, M.S., Tetley, G.M., *Insurance of Nuclear Risks*, OECD/NEA (ed.), International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook, 10th Anniversary of the International School for Nuclear Law, Paris 2010;

Report of Japanese Government to IAEA Ministerial Conference on Nuclear Safety - Accident at TEPCO's Fukushima Nuclear Power Stations (transmitted by Permanent Mission of Japan to IAEA, 7 June 2011 and 12 September 2011);

Преглед на правни извори

1960 Paris Convention on Third Party Liability in the field of Nuclear Energy as amended 1964, 1982 and 2004, достапна на 12.09.2013 на <http://www.oecd-nea.org/law/Unofficial%20consolidated%20Paris%20Convention.pdf>

1988 Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris Convention (IAEA Doc. INFCIRC/402).

1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage (IAEA Doc. INFCIRC/566 Annex);

Convention of 31st January 1963 Supplementary to the Paris Convention of 29th July 1960, as amended by the additional Protocol of 28th January 1964 and by the Protocol of 16th November 1982 (“Brussels Supplementary Convention”);

Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage, adopted on 12 September 1997 by a Diplomatic Conference held 8-12 September 1997, opened for signature at Vienna on 29 September 1997 at the 41st General Conference of the International Atomic Energy Agency;

Protocol to Amend the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, adopted by a Diplomatic Conference, 8-12 September 1997, opened for signature at Vienna on 29 September 1997 at the 41st General Conference of the International Atomic Energy Agency.

ЦИЦЕРОН
НАЈРЕЧИТИОТ ОД ПОТОМЦИТЕ НА РОМУЛ
(II)

Што ќе рече за мене историјата по илјада години? Од тоа се плашам повеќе отколку од дрдорењата на нашите современици.

C i c e r o – Писмо до Атик (59 год. пр.н.е.)

Анстракт: Марко Тулие Цицерон, според традиционалниот изговор, или Марк Тулиј Кикерон (Marcus Tullius Cicero / 106–43 год. пр.н.е.), според поавтентичниот класичен изговор на латинскиот јазик, важи за прво и најпрепознатливо име во римското и во целокупното античко, па и светско беседништво. Според мислењата на голем број видни проучувачи на класичната реторика, тој е првиот и последен автентичен римски „совршен говорник“ (*perfectus orator*), кој живеел и творел во првиот век пред Христа, а бил немилосрдно убиен на своја 63-годишна возраст. Истовремено, тој е и една од најзначајните личности од антиката чиј индивидуален придонес остави неизбришлив печат во духовниот развој на човештвото. Во неговиот лик се споени различни идеи, дела и доблести – така што неговиот живот и неговите размисли и натаму предизвикуваат интересирање не само во европските, туку и во сите светски цивилизирани култури. Првиот труд од планираната трилогија посветена на Кикерон, кој беше објавен лани, одблизу се осврна на неговиот животен пат и државничка кариера; додека овој втор труд главно ќе биде посветен на неговиот теоретски и практичен придонес кон реториката, со посебен осврт на Кикероновото офанзивно форензично беседништво.

Клучни зборови: *реторика, оратор, судско говорништво, обвинител, адвокат*

¹⁾ Авторот е доктор на правни науки. Работи како доцент на Правниот факултет (Катедра за граѓанско право) при државниот Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип. Предава Римско право, Историја на правото и Философија на правото. Контакт: dimitar.apasiev@ugd.edu.mk.

APASIEV Dimitar²

CICERO

DISERTISSIME ROMULI NEPOTUM

(II)

Abstract: Living and performing at the end of the IInd and the first half of the Ist century before Christ, at the age of the bloody Civil wars and the collapse of the famous Roman Republic (lat. *Res publica*) - Cicero, without competition, is the world's most famous orator, statesman, philosopher, lawyer and stylist in the field of Latin literature. His comprehensive and erudite persona exists until today, despite the flurry of events and challenges of the time in the past more than two millennia. The surname Cicero (Marcus Tullius Cicero / 106–43 BC), which over the centuries will remain engraved in the memory of the world history, in its time had a little offensive connotation: namely, this family nickname etymologically derived from the word *cicer* - which means legumes (like peas, chickpeas, groundnut, peanut), and alludes to the fact that some of the Cicero's ancestors had visible mole i.e. pea-shaped nipple. His persistence, which has led to many challenges and life crossroads, can be seen from the beginning of his career - when he disobeyed the advice of his friends, not to use this half-baked “nickname”, answering them that he will try to glorify this nickname rather to reject it. Finally, there are at least two similarities that are valuable for mentioning between him and the famous Athenian orator Demosthenes (Δημοσθένης / 384–322 BC): firstly – Cicero same as Demosthenes before him, started his speaking career as judicial speaker, and then turn to political oratory; and second – the Cicero's amazing success shows us that strong personalities aren't created in ideal conditions, but as a response to the challenges that occur, through ‘superhuman’ effort to overcome everyday problems and difficulties.

Key-words: *rhetoric, orator, judicial oratory, prosecutor, lawyer*

²⁾ Contact: dimitar.apasiev@ugd.edu.mk.

1. За Кикерон како теориски ретор и за неговото творештво во областа на класичната реторика

Ако на умереноста во говорењето (modestia) ù е придружена уште и сериозност (gravitas), тогаш ништо не може да биде повосхитувачко од тоа, до толку повеќе ако тие се одлика на млад човек.

C i c e r o: De officiis – II, 14, 48

Обемното книжевно творештво на Кикерон го сочинуваат неговите дела од областа на: реториката, философијата, етиката, правото и политиката. Кога на овие списи ќе се додадат и подготвените и изречени говори, како и испратените писма на своите пријатели – се добива еден навистина огромен материјал! Затоа Кикерон со право го сметаат и за создавач на *римската проза*, која потоа беше образец за добриот начин на пишување сè до најново време. Опусот на неговите трудови е голем и од денешен аспект, зашто само неговата лична **кореспонденција**, односно зачуваната преписка од околу 900 напишани *писма* (800 кои ги пратил + 100 кои ги примил) – опфаќа 1.500 страници текст, а покрај ова се смета дека најголемиот дел од неговите писма се изгубени. Според многумина автори, сочуваната преписка на Кикерон со стотици знаменити личности е едно од најзначајните епистоларни сведоштва во историјата. А кога ќе се земе предвид дека ваквиот опус потекнува од личност со крeвкo здравје, кој поголемиот дел од животот бил ангажиран на јавни работи – дури тогаш може појасно да се согледаат работните капацитети, самодисциплината и силната творечка волја и енергија на Кикерон. Тој бликал од духовна сила и работливост, бил неуморен „работник“ кој спиеал, во просек, по околу четири часа дневно и во текот на целиот ден предано работел. Во пишувањето на толкав број дела од голема помош му бил неговиот личен секретар Тирон (Tiro / ок. 103–4 год. пр.н.е.) – поранешен негов роб, поточно ослободеник (*libertinus*) и негов најверен придружник во сите животни неприлики. Кикерон наму му диктирал усмено, а тој внимателно ги забележувал зборовите со посебен систем на знаци наменети за кратко пишување – т.н. „Тироново писмо“ (*Notae Tironianae*), од којшто всушност води потекло денешната *стенографија* т.е. стенограмски начин на бележење и водење записници.³ Исто така,

³) На пример, за време на философот Сенека Помладиот (Lucius Annaeus Seneca / ок. 3 год. пр.н.е.–65 год. н.е.), овој систем на брзо пишување опфаќал дури 5.000 симболи!

мора да го споменеме и Кикероновиот доживотен пријател, со кого се знаеле уште од студентските денови – Тит Помпониј Атик (Titus Pomponius Atticus / ок. 112–32 год. пр.н.е.) кој, по смртта на Кикерон, внимателно ги редактирал и ги објавил сите негови собрани дела.⁴

Интересно е тоа што Кикерон милувал да ги уредува, коригира и објавува своите **говори**, што многу придонело за неговиот углед. Тие се колосални сведоштва за неговата ораторска величина, примери за неговата брилијантна вештина на аргументација и дискурзивна расправа, за начинот на кој ја води мислата, како и за неговите морални погледи кои ги образложувал во самите беседи, изречени при разни случки од животот и дејствувањето.⁵ Од над стотината Кикеронови говори до денес се зачувани околу шеесетина, поточно 58! Тој на најдобар можен начин ги здружува реторичката теорија и ораторската практика, па во говорништвото изградил свој сопствен стил кој се одликувал со единство на изразната острина и убавината на фразата. Успеал да ги спои вредностите на строгиот атицизам и на благоглаголивиот азијатизам и затоа со право, уште неговите современици, го сметале за „Најречит од потомците на Ромул“ (*Disertissime Romuli nepotum*), како и за „Крал на беседништвото“ (*Rex eloquentiae*).⁶

Овој голем ерудит со енциклопедиско знаење е автор и на неколку неодминливи **дела за беседништвото**, од кои тогаш и оттогаш учеле ораторите – а дури и денес служат како воведни „буквари“ и елементарни учебници по беседништво. Токму од нив студираат и денешните експерти за „јавно говорење“ (англ. *public speaking*), за да дознаат каква е таа вештина со зборови да се искажуваат мисли кои ќе ги водат емоциите и дејствувањата на луѓето.⁷ Ние овде, согласно поставената цел на овој труд, ќе се задржиме само на неговите трудови од областа на теоретската реторика, при што би ги споменале следниве:

⁴ Кирил Темков, „Бесмртната етичка моќ на Кикероновите дијалози“, Поговор кон македонскиот превод на книгата Филозофски расправи, Кикерон, Три, Скопје, 2003, 432–433 и 435.

⁵ Темков, *op. cit.*, 431–432.

⁶ Драгана Димитријевиќ умесно забележува дека самиот Кикерон, со оглед на неговата тврда републиканска ориентација, одбивал да го нарекуваат „Крал“, па макар и на беседништвото. Наведено кај Сима Аврамовиќ, *Rhetorike Techne – Вештина беседништва и јавни наступ*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, 124 [ф. 140].

⁷ Темков, *op. cit.*, 427.

а) *За изнаоѓањето теми [за беседи] (De inventione / 84 год. пр.н.е.)* – оваа всушност му е и прва книга од областа на реториката, која ја напишал мошне млад т.е. започнал да ја пишува во 20-та година од животот и од којашто се увидело дека станува збор за исклучително талентирано момче. Всушност станува збор за недовршено дело составено од две глави, или со тогашен речник – книги (*libri*), каде тој го истражува прашањето што е најпогоден предмет на говорот (*inventio*). Притоа обилно се потпира на Аристотеловата *Реторика (Ῥητορικῆ)* и ја прифаќа неговта основна троделба на судско [форензично], политичко [делиберативно] и пригодно [епидеиктичко] говорништво.⁸

б) *За говорникот (De oratore / 55 год. пр.н.е.)* – според оценката на српскиот професор по философија на правото Љубомир Тадиќ (1925–2013), оваа маестрално дело во три книги е најзначајната расправа за реторика којашто ни ја оставила Антиката! Во овој труд, пишуван кога судиите сè уште биле лаици во правото, Кикерон вели дека судскиот говор во парницата треба да биде таков што „мудрите би го сфатиле како превара, а будалите како вистина“. Очигледно е дека ова дело е пишувано под влијание на софистите, бидејќи има многу етички компоненти. Еден од главните ликови е ораторот и Кикеронов учител Марк Антониј, а делото е напишано како замислен разговор помеѓу него и Крас – секој во друштво на уште по еден свој ученик. Спорадично во дијалогот се појавуваат и уште тројца помалку познати соговорници, а Кикерон во него пишува дека за беседникот е поважно општото образование (*educatio*), отколку познавањето на посебните реторички правила. Кикерон – кој го пишува ова дело како веќе зрел и искусен говорник, навлезен во петтата деценија од животот – во него, всушност, дава и преглед на развојот на римското говорништво и со него врши огромно влијание врз подоцнежниот мошне познат

Фрагмент од првата страница на Кикероновиот спис *De oratore* – минијатура која потекнува од XV век од Италија, а денес се чува во Британскиот музеј во Лондон

⁸⁾ Аврамовић, op. cit., 127.

римски ретор Квинтилијан (Marcus Fabius Quintilianus / ок. 35–100 год. н.е.). Ова свое капитално дело од областа на реториката Кикерон го пишува врз база на сопственото искуство како оратор и со низа новини отстапува од дотогашните грчки модели, шеми и обрасци. Тој овде вели дека говорникот „на Форумот и во парниците треба да говори така што ќе докажува (*probet*), ќе разонодува (*delectat*) и ќе убедува (*flectet*)“. Во докажувањето тој треба да биде едноставен, во забавувањето – умерен, а во убедувањето – жесток! Очигледно е дека Кикерон особено водел сметка за потребата од говорничка пракса, така што на некој начин делото претставува предвесник на она што денес го нарекуваме „јавно говорење“.⁹ За жал, ова значајно Кикероново дело – кое, заедно со три века постарата Аристотелова *Rhetorica* и еден век помладиот Квинтилијанов спис *Institutio oratoria*, се смета за едно од трите најважни книги било кога напишани на оваа тема – сè уште не е преведено на македонски јазик.

в) *Брут или За прочуените оратори / За славните говорници (Brutus sive De claris oratoribus / 46 год. пр.н.е.)* – дело кое Кикерон го напишал кога навлегол во својата шеста деценија од животот, а коешто претставува своевидна историја на античкото хеленско и римско беседништво, со дадени карактеристики и оценки за стилот и начинот на говорење на многуте стари оратори. И овој текст, исто така напишан во дијалошка форма, е всушност разговор кој се води помеѓу Кикерон, неговиот помлад пријател Брут и најдобриот Кикеронов пријател – Атик.

г) *Говорникот до Брут (Orator ad Brutum или Ad Brutus Orator / 46 год. пр.н.е.)* – во ова свое дело, довршено истата година како и претходното т.е. три години пред својата насилна смрт, Кикерон дава слика на „идеалниот говорник“ кој, од аспект на техниката на говорење, треба да го следи прозниот ритам (*numerus*), оти токму ритамот се истакнува како основен елемент за постигнување на комуникациски и естетски ефект.¹⁰ Специфично за овој текст, кој е посветен на Кикероновиот истомисленик Брут – еден од последните римски републиканци – е тоа што, за разлика од претходните, тој не е напишан во дијалошка форма! Тука Кикерон го поставува начелото на „единство на содржината и формата“, сметајќи дека обата елемента на говорот треба да се поврзуваат, а не да се раздвојуваат.¹¹ Покрај општата култура и философското познавање, говорникот мора да има и природна дарба, односно вроден талент. Тоа би требало да биде

⁹) Аврамовиќ, *op. cit.*, 128.

¹⁰) Светомир Шкариќ и Ѓорге Иванов, *Политички теории – Антика*, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2006, 413 и Темков, *op. cit.*, 432.

¹¹) Slavoljub Popović, *Govorništvo u teoriji i praksi*, Književne novine, Beograd, 1987, 177.

профилот на „совршениот оратор“ (*perfectus orator* е негова омилена синтагма!), којшто во стварноста мошне тешко и ретко се остварува.

За жал, некои од Кикероновите расправи од оваа област **не се целосно зачувани**, како на пример: *За најдобриот вид говорник* (*De optimo genere oratore*); *За поделбата на говорот* (*De partitione oratoria*); *Топика* (*Topica*) – дело кое е поврзано и со правото и со реториката, а кое Кикерон го напишал на молба од еден негов пријател-правник, кој не ја разбирал Аристотеловата „Топика“. Долго време, сè до XV век, нему му е припишувано и авторството на учебникот *Rhetorica ad Herenium*, но за ова сè уште нема научно потврдени докази.¹²

Заложувајќи се за јасност и прегледност, за разумска аргументација и цврсти ставови, Кикерон бил изучуван и особено користен во училишната обука за создавање elokventност и прецизна размисла кај младите и интелектуалците низ вековите по него. Со тоа тој, според некои автори, е предвесник на особениот интелектуален стил на пишување, говорење и кореспонденција наречен *картезијански* – во чест на најголемиот нововековен философ Французинот Рене Декарт (René Descartes / 1596–1650), бележит и современ начин на комуникација во кој е вграден токму придонесот на Кикерон.¹³ Кикероновото **влијание** е присутно како кај подоцнежните римски јуриспруденти, така и кај христијанските дејци: на пример, ранохристијанскиот мислител Амброзиј Милански (Ambrosius / ок. 330–397 год.) имал мошне високо мислење за Кикерон, а во периодот на патристиката од него се восхитува и св. Аврелиј Августин (Augustinus / 354–430 год.), кој самиот тврди дека Кикероновото дело *Хортенциј* (*Hortensius*) извршило огромно влијание врз голем број собитија од неговото време. Кикероновото говорништво на Истокот го проучувал и особено го ценел претставникот на т.н. *византиска ренесанса* во XI век – философот Михаил Псел (Psellus или Μιχαήλ Ψελλός / ок. 1017–1096). На Запад, пак, сличен став имал и „таткото на хуманизмот“ – поетот Франческо Петрарка (Francesco Petrarca / 1304–1374) кога зборува за триумфот на Кикероновата мисла во времето на ренесансата во Италија; а пак педагошката вредност на Кикероновите етички списи особено ја ценел холандскиот хуманист Еразмо Ротердамски (Desiderius Erasmus Roterodamus / ок. 1466–1536). Во Европа Кикерон е особено почитуван уште и од страна на швајцарскиот теолог и реформатор Урлих Цвингли (Huldrych Zwingli / 1484–1531); за негов одличен познавач важел и Мигуел

¹²⁾ G. A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton, 1963 (1994), 121.

¹³⁾ Темков, оп. cit., 433.

де Сервантес (Miguel de Cervantes / 1547–1616), авторот на неодминливиот шпански реалистичен роман *Дон Кихот*, а на Кикероновите дела се повикува и познатиот холандски правник Хуго Гроциус (Hugo Grotius / 1583–1645). Во Англија, пак, Кикерон е посебно ценет од страна на утопистот Томас Мор (Sir Thomas More / 1478–1535),¹⁴ како и од „таткото на класичниот либерализам“ Џон Лок (John Locke / 1632–1704) кој ја ползува Кикероновата аргументација на граѓанското право на отпор против тиранијата, кога го пишува своето најпознато дело *Две расправи за владата*. На тој начин „цицеронизмот“ стана еден вид на генерален хуманизам, особено кога се зборува за граѓанството, јуснатурализмот и меѓународното право (*ius gentium*).

Но, сепак не треба да сме жртви на т.н. Закон за смалување на аршините при враќање кон минатото (*The Law of Diminishing Returns*) – па да сметаме дека големите луѓе од Стариот век биле безмалку ‘чудо од деца’ без никакви мани или **недостатоци**. Имено, како што веќе споменавме во неколку наврати, некои автори му замерувале на Кикерон поради неговото фалбаџиство и *самобендисаност*: на пример, историчарот и биограф Плутарх (грч. Πλούταρχος; лат. Lucius Mestrius Plutarchus / ок. 46–120 год. н.е.) вели дека „тој самиот себеси секаде се истакнувал и фалел, со што им додевал на луѓето“; а реторичарот Квинтилијан, којшто творел еден век подоцна, укажува на тоа дека Кикерон премногу се воздигнувал и возгордејувал, па дури неколкупати изјавувал и дека: „Рим треба да е среќен оти е роден за време на мојот конзулат“!¹⁵ А, пак, презимето Кикерон, кое низ вековите ќе остане врежано во меморијата на светската историја, своевремено имало и малку пежоративна конотација: имено, овој семеен прекар етимолошки потекнува од зборот *ciseg* – што значи мешункаст плод од типот на грашок (леблебија, кикиритка, слануток, наут) и алутира на тоа дека некој од Кикероновите предци имал видлива бемка на лицето т.е. брадавица во облик на зрно грашок. Неговата упорност, која го довела до многу предизвици и животни крстопати, се гледала уште на почетокот на неговата кариера кога не го послушал советот од пријателите да не го користи овој несериозен „надимак“, одговарајќи им дека по прво ќе се потруди овој прекар да го прослави, отколку да го отфрли.¹⁶

¹⁴) С. Шкариќ и Ѓ. Иванов, Политички теории – Среден век, Култура, Скопје, 2012, 29, 182, 455, 564 и 600.

¹⁵) Види и Цицерон, Закони, Плато, Београд, 2002, 37–38.

¹⁶) Plutarh, *Usporedni životopisi I–II*, August Cesarec, Zagreb, 1988.

2. За Кикерон како практичен судски оратор

*Беседништвото може ... да ја поддржи правдата, да ја урне
неправдата и со истата сила да се брани и напаѓа!
C i c e r o – I век пр.н.е.*

За разлика од хеленското, односно старогрчкото **судско беседништво**, во Рим целата улога во парницата ја преземал договорниот застапник на странката т.е. нејзиниот полномошник (логограф, адвокат, оратор, когнитор, прокуратор и сл.). Долго време во Рим немало постојани судови во денешна смисла на зборот и постапката била претерано крута и формалистичка (*per formulas*) – па речитоста на странките во процесот не бил многу значаен фактор при одлучувањето. Но, оваа ситуација се променила во средината на II век пр.н.е. кога, со познатиот антикорупциски Калпурниев закон против пљачкањата во провинциите (*Lex Calpurnia de repetundis* / 149 год. пр.н.е.), првпат се воведува *поротата* во кривичните судења, која дала огромен импулс и мотивација за развој на ефективното судско говорништво.¹⁷ Оттогаш младите Римјани кои студирале право се натпреварувале меѓусебе во говорништво, и тоа најчесто по повод хипотетички т.е. измислени случаи, односно „симулирани судења“. Говорите кои ги составувале за овие пригоди следеле една цврсто воспоставена „шема“: започнувале со воведен дел (*proemium* или *exordium*), па преку излагањето (*narratio*), изнесувањето на причините (*divisio*) и докажувањето (*probatio*) – завршувало со извлекување на заклучокот (*confirmatio*). Така, во времето на доцната Република и раната империја т.е. принципатот, тешко би можел да смета на политичка кариера оној кој не умеел убаво да се обраќа пред Сенатот, народните собранија, пред судиите или пред насобраниот народ.¹⁸ Кикерон уште од својата 16-та година почнал да го посетува римскиот градски плоштад – Форумот (*Forum Romanum*), со цел да ги слуша расправите кои се одржувале во народните собранија (*comitii*) и во Сенатот (*Senatus*),¹⁹ како и да ги гледа *јавните судења* кои се одвивале на дрвеното плато на „Старата говорница“ (*Rostra vetera*). Подоцна, сега веќе

¹⁷⁾ Аврамовиќ, *op. cit.*, 119–121.

¹⁸⁾ Обрад Станојевиќ и Милена Јовановиќ, Латински за правнике, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, 144.

¹⁹⁾ О. Станојевиќ и С. Аврамовиќ, *Ars rhetorica – Вештина беседништва*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, 80.

како еден од најугледните правни застапници на своето време, Кикерон држел форензични говори и застапувал странки во судските процеси кои се однесувале на сите сегменти на правото – па затоа е тешко да се каже дали тој подобро го владеел кривичното, граѓанското, државното [уставното], административното или процесното право.²⁰

Од физички аспект Кикерон бил со слаба конституција на телото, со нежна градба и прилично болешлив (страдал од слаб желудник) – а *гласот*, особено кога ќе се возбудел и разжестел, му станувал тенок и писклив. Но, тој со упорно **вежбање** успеал да ги отстрани своите недостатоци: на пример секое утро, сè до староста, рецитирал грчки или латински стихови; правел гимнастички вежби; па дури, на почетокот, за да внесе живост во говорот, понекогаш посетувал и часови по глума и сценска игра. Кога почнувал говор бил блед и изгледал видно возбуден, но во текот на беседата *тремата* постепено исчезнувала и тој ефектно го привршувал говорот, не оставајќи рамнодушен никого од оние кои го слушале [cf. Плутарх]. Имал одлично *помнење*, па ги знаел не само имињата на повеќето негови сограѓани, туку и местата каде тие живееле и каде што имале свои имоти и вили. Иако избегнувал импровизации и ревносно и макотрпно се подготвувал за секој свој говор, тој умеел во моментот да измисли умесен и *духовит одговор* (*facetiiis* или *leporem*). Познати се наколку анегдоти, како на пример оваа: кога еден сенатор по име Гелиј (Gelius), веќе видно во поодминати години, рекол дека некоја спорна одлука нема да помине во Сенатот сè додека тој е жив – Кикерон саркастично им дофрлил на останатите присутни сенатори: „Па ајде да причекаме, оти Гелиј и не бара многу долг рок“.

Според Кикерон, **говорникот** треба да биде човек со големо знаење, ерудиција и извонредна морална сила, така што кај него не би имало расчекор помеѓу јазикот и срцето. Ги советувал говорниците да бидат кратки, јасни и уверливи – иако самиот знаел да биде мошне опширен, па не случајно за него се велело дека „нему нема што да му додадеш“! Ова е поради тоа што бил близок до т.н. Азијатската школа која, под влијание на хеленизмот, пропагирала „цветен стил“ на говорење.²¹ Како искален практичар во говорништвото сметал дека тоа [говорништвото] не е родено од реториката, туку обратно – реториката е родена од

²⁰⁾ Аврамовиќ, op. cit., 124.

²¹⁾ Некои теоретичари на реториката оваа школа дури и ја нарекуваат „Кикеронијанска“ – на пример: K. Smiel, *Democratic Eloquency*. Повеќе кај Станојевиќ и Аврамовиќ, op. cit., 82 и натаму.

говорништвото!²² Тој е претставник на *умерената реторичка струја* и за него се вели дека е симбол за т.н. дијалектички ретор, бидејќи тој всушност бил еклектик – па во неговата реторика се наоѓаат елементи и од т.н. „реторско-формалистичка насока“, својствен за софистите, а особено за Горгија од Сицилија (Γοργίας / 483–380 год. пр.н.е.), но и од платоновитиот интелектуализам.

Во поглед на **аргументацијата** тој советува да се предвидат *доказите* кои би ги извел парничниот противник и однапред да се подведат на исцрпна критика. Според него, работа и успех на говорникот е да ги предизвика *емоциите* на слушателите – па на едно место тој вели дека:

*Судот на човека често се формира под влијание на омразата, љубовта, страстите, нагоните, тагата, радоста, надежта, стравот, предрасудите, погрешните убедувања или некое друго чувство – отколку под влијание на вистината и правничките упатства, правните норми, правилата за [морално] однесување или законските одредби.*²³

Како млад и сè уште неискусен почетник Кикерон првпат настапил во својата 25-та година од животот, на еден не толку интересен судски процес. Оттогаш, па сè до крајот на животот, тој ќе биде активен правник и **адвокат** (од *ad-vocatus* = некој кој е „повикан“ на помош), јавувајќи се како беседник во многу [не]прилики. Поради ова, тој мошне брзо станал најпознат и најуспешен бранител во Рим, а паралелно со тоа бргу напредувала и неговата политичка кариера. Го биел глас на чесен и неподмитлив оратор, а Квинтилијан го сметал за „најголем мајстор на психагогијата“ – вештината на раководењето со човечките души.²⁴ Славата што ја стекнал бранејќи или обвинувајќи важни личности и влијателни римски граѓани, му послужила како отскочна даска за стекнување на највисоката магистратска т.е. државничка функција – конзулат (*consules*). Текстовите од процесите и неговите произнесувања кои дошле до нас, скоро секогаш ни го покажуваат во улога на бранител на неправедно обвинети луѓе.

²²) Popović, op. cit., 177.

²³) Ibid.

²⁴) Quintilianus, Institutio oratoria, VI, 1, 85.

3. За Кикероновото офанзивно форензично беседништво

*Iustitia est omnium et domina et regina virtutum.
Правичноста е господарка и кралица на сите доблести.
C i c e r o: De officiis – III, 6, 28*

Но, покрај омилените одбранбени, т.е. дефанзивни говори, Кикерон не ретко држел и успешни напаѓачки, односно обвинителни т.е. **офанзивни говори** (*ex accusatione*). Најпознати вакви Кикеронови судски говори, изречени во својство на доста темелен и успешен *обвинител* (*accusator*), се:

а) *Против Вер* (*In Verrem* или *Contra Veres* / 70 год. пр.н.е.) – говор одржан во истата година кога Кикерон е избран за едил.²⁵ Имено, во тоа време тој бил и еден од најпознатите, кажано со денешен правен речник, „адвокати“ во Рим – инаку тогаш наречени *oratores*, бидејќи како што видовме функциите на договорно правно застапување ги вршеле неколку категории на полномошници. Така, по предлог на неговите пријатели од Сицилија (*Sicilia*), Кикерон прифатил да ги застапува нивните интереси покренувајќи репетундиско обвинение за злоупотреба на службата против поранешниот сицилиски намесник – богатиот Гај Вер (*Gaius Verres* / ок. 120–43 год. пр.н.е.), кој во текот на три години од својот мандат како провинциски управник, најбескруполозно ја ограбувал оваа римска провинција и, по пат на корупција, успеал да собере огромно противправно богатство, а мислел дека ќе помине неказнето поради својата влијателност во високото општество. Но, откако судот го прифатил Кикероновите писмен извештај, тој добил рок од 110 дена за да ги собере потребните докази и да ги предложи сведоците. Токму тука Кикерон ја манифестира својата дарба за планирање на процесна стратегија и тактика: имено, кога сфатил дека поради одолговлекувањата и опструкциите на процесот што ги правеле Вероновите искусни бранители, нема да биде можно пресудата да се донесе на време – Кикерон, во кратката беседа, рекол дека во ваков спор за подмитување (*de repetundis*) не се потребни долги говори, бидејќи доказите сами за себе зборуваат! Барал само да се сослушаат оштетените и сведоците и веднаш, додека импресиите биле врели, ги

²⁵ Едилството во Рим, според официјалниот „ред на честа“ (*curhus honorum*), беше третирано како нижа магистратура без империум (*cum potestate*). Во државната службеничка хиерархија, курулските едили (*aediles curules*) се наоѓаа веднаш под преторите, а над квесторите. Кикерон бил избран за едил/јдил на своја 36-годишна возраст.

повикал судиите да се изјаснат за видот на пресудата.²⁶ Сведоштвата за текот судењето велат дека присутниот народ, разгневен од сето она што го чул, само што не го растргнал Вер. Тој буквално бил разобличен уште по првата изречена беседа, а требало да сослуша уште пет, по што морал посрамотено да го напушти Рим. Во неговите *Говори против Вер* на едно место вели: „Јас не го посакував погребот на Вер, јас го посакував толку многу угледот кај народот римски“!²⁷ По победата над Вер и над неговиот бранител - познатиот Кикеронов ривал, одличниот говорник Хортенсиј (Quintus Hortensius Hortalus / 114–50 год. пр.н.е.), Кикерон се здобива со неизвалкан углед и репутација на бескомпромисен борец за правдата, станувајќи најпознатиот оратор во Рим и низ цела Италија, а од луѓето бил восприеман како чесен и непопустлив бранител на интересите на Републиката. Меѓу народот неретко се велело дека: „Ако го имаш Кикерон за обвинител, ќе ти треба Господ за бранител“! Во овој говор, Кикерон во неколку наврати користи духовити одговори и шеговити дофрлувања на сметка на Вер и на неговиот главен бранител: така, на пример, кога при испитувањето на некој сведок од страна на Кикерон, Хортенсиј му довикнал дека не ги разбира таквите „загонетки“, Кикерон иронично му возвратил: „Па би требало да ги разбираш, оти нели дома имаш Сфинга“ – алудирајќи на скапоцената статуа која Хортенсиј ја имал примено како подарок од обвинетиот Вер. Кога Кикерон успеал да го добие спорот против корумпираниот јавен функционер Вер, благодарните Сицилијанци му донеле многу подароци – разни стоки и жито, но тој сето тоа достоинствено го одбил и го поделил на римскиот народ (*populus Romanus*).²⁸

б) *Против Катилина (In Catilinam I-IV/ 63 г.п.н.е.)* – говор кој е одржан во својство на конзул, кога Кикерон имал 43 години. Всушност, тој од оваа највисока раководна политичка позиција во Рим одржал серија од вкупно четири говори насочени против озлогласениот Луциј Катилина (Lucius Sergius Catilina / 108–62 год. пр.н.е.), на тој начин борејќи се против неговата наводна завера за рушење на римската Република. Имено, неколку години по ред Катилина – кој некои автори можеби и неоправдано го сметаат за „политички авантурист“ – се обидува со разни средства да стане конзул. Некои познавачи објаснуваат дека тој не бил толку лош човек како што често го претставуваат, но сепак тој сакал да стори нешто што Кикерон и неговите политички поддржувачи, од редот

²⁶⁾ Аврамовиќ, оп. cit., 131.

²⁷⁾ Cicero, Contra Veres, I, 21.

²⁸⁾ Ibid.

на Партијата на оптиматите, го оцениле како „закана за Републиката“ – па против него ја спровеле една од најпрочуените државнички акции на сите времиња. Имено, во Кикероновото сфаќање за политичката служба влегувало и тоа дека тој, како виш магистрат, е најповикан да ја брани Татковината (*Patria*) и да не дозволи никакво подривање на поредокот од страна на овој „развратник и превратник“. Во оваа своја политичка борба Кикерон не се користел со некакви тајни политикантски сплеткарења и интриги туку, напротив, настапил јавно и отворено и – како што тој мислел дека ѝ соодветствува на демократијата – излегол пред народот (*apud populum*) и пред Сенатот (*apud senatum*) и на сите им ја објаснил негативната улога на Катилина и неговите „неморални и насилнички планови“. Во образложението на своите мерки и акции, Кикерон навел дека тоа го прави „во интерес на државата, на која ѝ се закануваат сериозни опасности“. ²⁹ Првиот офанзивен говор против Катилина, кој започнува со славната сентенца „Quousque tandem abutere Catilina, patientia nostra – До кога Катилина ќе го злоупотребуваш нашето трпение?“, тој го изрекол во Храмот на на врховниот бог Јупитер, на светиот рид Капитол (*Capitolina*). А овој религиозен храм, каде што таа вечер била одржана сенатската седница, сигурно бил избран од практични причини во една таква драматична ситуација – имено, тој бил сместен близу до кварталот Карина, каде што живеел самиот Кикерон и чијшто живот, исто така, бил во опасност во тие политички превирања и драматично незивесни моменти. Говорот започнува со овие ефективни реторички прашања:

*[Па] со кога [бре] Катилина ќе го злоупотребуваш нашето трпение? До кога ќе нè предизвикуваш со својот бес? До кога ќе се расфрлаш со својата недуена дрскост? Зарем не те поколебаа ни ноќните бдеења на Палациј, ни градските стражи, ни стравот од народот, ни собирот на овие добри [и угледни] луѓе, ни ова најзащитено место на сенатската седница [на Капитол], ни лицата и погледите на присутните? Не гледаш ли [ти] дека твоите намери се откриени и дека благодарение на нив и оваа [антидржавна] завера е спречена? Мислиш ли дека кој било од нас не знае што тоа ти си работел минатата и предминатата ноќ: каде си бил, кого си го повикал и на какви намери си се одлучил? О какви [чудни] времиња [дојдоа], какви [чудни] сфаќања [и обичаи се појавија]...!*³⁰

²⁹) Инаку, ова е време кога се насетува крајот на републиканскиот поредок во Рим и наскоро тој ќе добие Принцепс, односно Император. Види и кај Темков, *op. cit.*, 429–430.

³⁰) Од овој Кикеронов извик, всушност, е настаната прочуената поговорка: „O tempora, o mores“.

Со ваков молскавичен удар *in medias res*, без класичен вовед, преку директно лично обраќање, моќна порака и јак емотивен набој – говорот имал одличен ефект, по што Катилина уште истата вечер бил приморан да го напушти Рим и да пребега во Етрурија (*Etruria*). Во овие говори Кикерон го претставил Катилина за најголем „душман на татковината“ и за „човек кон когашто треба да се изразува најголема омраза и гнев (*odio et ira*)“. За време на актуелноста на антиреспубликанскиот заговор, Кикерон во својство на конзул итно го свикал римскиот Сенат, само еден ден по бегството на Катилина.³¹ Тука, на негов официјален предлог, Сенатот ја изрекол најстрогата смртна казна (*poena capitalis*) за петмината фатени заговорници, кои – надвор од сите законски процесни гаранции – веднаш биле егзекутирани на мошне свиреп начин, со давење, без да им се даде шанса за фер одбрана.³² Поради ова, Кикерон се фалел дека успеал да ја спаси татковината без војни и битки, без крв и убивање – па нему, првично, му е дадено почесното признание дека „спасот на државата му е прва грижа“ и церемонијално му е доделена титулата Спасител т.е. „Татко на татковината“ (*Pater Patriae*) и тоа на свечена седница на Сенатот, која, за таа пригода, повторно била одржана на ридот Капитол. Но, подоцна, тој за овој свој брзоплет чин ќе биде протеран од Рим – бидејќи погубил римски граѓани без судење.

Резиме

Живеејќи и творејќи кон крајот на II и првата половина на I век пред Христа, во добата на крвавите граѓански војни и распадот на прочуената Римска Република, Кикерон, без конкуренција, е најпознатиот светски говорник, државник, философ, адвокат и стилист од областа на латинската литература. Неговата сестрана и ерудитска личност опстојува сè до денес, наспроти налетот на настаните и премережјата на времето во изминативе повеќе од два милениума.³³ Конечно, меѓу него и надалеку познатиот атински говорник Демостен од IV век пр.н.е. постојат минимум две сличности кои се вредни за обележување: прво

³¹⁾ Елизабет Денио, Рим – од град-држава до Царство (Институции и политички живот), Култура, Скопје, 2006, 192 и 200.

³²⁾ Интересно е да напоменеме дека и подоцнежниот доживотен диктатор Гај Јулиј Цезар (*Gaius Iulius Caesar* / 100–44 год. пр.н.е.) бил учесник во Катилинскиот заговор, меѓу другото и поради тоа што во тоа време и самиот бил западнат во долгови. Имено, главната политичка парола на Катилина била токму касацијата на долговите. Види: Светлана Кочовска [прев.] – Белешки кон македонскиот превод на Кикероновото дело *За должностите* (Кн. II, енд. 134), Магор, Скопје, 2005, 272.

³³⁾ *Кикерон – Говори против Катилина, Метафорум*, Скопје, 1994, 7.

– и Кикерон, како и Демостен (Δημοσθένης / 384–322 год. пр.н.е.) пред него својата говорничка кариера ја започнал како судски говорник, за да потоа се сврти кон политичкото беседништво,³⁴ и второ – Кикероновиот неверојатен успех ни покажува дека силните личности не се создаваат во идеални услови, туку како одговор на непријатностите кои им се случуваат, преку грчевити напори и челична волја, решени да се фатат во костец со предизвици и неволји од секаков вид, на тој начин совладувајќи ги секојдневните проблеми и тешкотии.

БИБЛИОГРАФИЈА

СЕЛЕКТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА НА ЦИТИРАНА И КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- **Класични дела**

*Кикерон, Марк Тулиј. *Говори против Катилина*. [Превод од латински јазик: Љубинка Басотова]. Скопје: Метафорум, 1994.

– – –. *Филозофски расправи – За крајностите на доброто и злото и тускулански расправи*. [Превод од латински: Љубинка Басотова. Поговор: Кирил Темков]. Скопје: Издавачки центар Три (библиотека „Сфинга“), 2003.

– – –. *За должностите*. [Превод од латински и белешки: Светлана Кочова. Предговор: Весна Димовска-Јањатова]. Скопје: Магор (поредица „Монади“), 2005.

– – –. *Избрани писма*. [Превод од латински, белешки и коментари: Светлана Кочова. Предговор: Војислав Саракинки]. Скопје: ИЦ Три, 2014.

Цицерон, Марк Тулиј. *Закони*. Београд: Плато, 2002.

*Сисеро. *Life and Letters – with historical and critical notes*. [Transl. and Rev.: G. E. Jeans – M.A.]. London & Oxford: Macmillan and Co., 1880 [pdf version].

Plutarh. *Usporedni životopisi* (knjiga III). [prevod Z. Dukat]. Zagreb: August Cesarec, 1988.

- **Книги**

*Аврамовић, Сима. *Rhetorike Techne – Вештина беседништва и јавни наступ*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и

³⁴ Имено, за волја на вистината, во тогашните судски говори има многу политички елементи, па можеме да заклучиме дека овие два популарни жанра, од антиката до денес, во многу случаи се тесно испреплетени. Така и P. L. MacKendrick, *The Speeches of Cicero: Context, Law, Rhetoric*, London, 1995 – цит. сп. Аврамовић, op. cit., 129 [ф. 152].

Јавно предузеће Службени гласник (едиција „Реторика“), 2008.

Денио, Елизабет. *Рим, од град-држава до Царство – Институции и политички живот*. [Превод од француски: Марија Станковска]. Скопје: Култура (библиотека „Меридијани“), 2006.

Митевски, Витомир. *Хеленизам и Рим*. Скопје: Матица (едиција „Античка филозофија“), 2007.

Станојевиќ, Обрад и Милена Јовановиќ. *Латински за правнике* [Десето издање]. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и ЈП Службени гласник (библиотека „Приручници“, књига 15), 2008.

Станојевиќ, Обрад и Сима Аврамовиќ. *Ars rhetorica – Вештина беседништва*. Београд: ЈП Службени лист СРЈ, 2002.

Шкариќ, Светомир и Ѓорге Иванов. *Политички теории – Антика*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“ (Политички студии), 2006.

– – –. *Политички теории – Среден век*. Скопје: Култура, 2012.

*Delsarte, Francois. *System of Oratory*. [Translated by Frances A. Shaw]. Sine loco & sine anno. [електронска верзија достапна во Word документ].

Fantham, Elaine. *The Roman World of Cicero's 'De Oratore'*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2004.

Kennedy, G. A. *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, 1963 (Reprint: 1994).

Olmsted, Wendy. *Rhetoric – An Historical Introduction*. Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing Ltd, 2006.

Popović, Slavoljub. *Govorništvo u teoriji i praksi*. Beograd: NIRO Književne novine, 1987.

- **Зборници и статии**

Поленак-Аќимовска, Мирјана [уредник] и Димитар Апасиев [секретар]. *Во пресрет на Десеттата ораторска вечер „Иво Пухан“ – Јубилеен зборник по повод 55-годишнината од основањето на Правниот факултет*. Скопје: УКИМ, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2006.

- **Специјализирани енциклопедии и речници**

Vujklič, Žika. *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija* [Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje]. Beograd: Правни факултет у Београду & ЈП Службени гласник (библиотека „Приручници“), 2006.

**ОТКАЗ НА ДОГОВОРОТ ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ЗАРАДИ
ЕКОНОМСКИ, ОРГАНИЗАЦИОНИ, ТЕХНОЛОШКИ,
СТРУКТУРНИ ИЛИ СЛИЧНИ ПРИЧИНИ
(ДЕЛОВНИ ПРИЧИНИ)**

Апстракт: Законот за работните односи на Република Македонија таксативно ги набројува и разработува начините на на престанување на важноста на договорот за вработување. Во овој труд ќе биде разработен и објаснет отказот на договорот за вработување заради економски, организациони, технолошки, структурални или слични причини (деловни причини), со модели на образци.

Доколку работодавачот има намера да донесе одлука за престанок на работен однос на поголем број работници од деловни причини, односно на најмалку 20 работници за период од 90 дена при секој престанок на работен однос без оглед на вкупниот бројот на работниците кај работодавачот, се смета за колективно отпуштање од деловни причини.

Работодавачот пред да го откаже договорот за вработување од деловни причини (технолошки, економски, организациски и слични промени), поради кои престанува потребата од вршење на определена работа, може на работникот да му понуди:

1. вработување кај друг работодавач без огласување, со преземање и склучување договор за вработување за вршење на работи кои одговараат на неговата стручна подготовка, односно квалификација;
2. стручно оспособување (обука, преквалификација или доквалификација за работа кај истиот или кај друг работодавач) или
3. нов договор за вработување.

Според член 13 од ОКДПС „критериумите за структурата на работниците на кои им престанува работниот однос кај работодавачот поради економски, организациски, технолошки, структурни или слични промени – деловни причини, се утврдува со колективен договор на ниво на гранка, односно оддел или на ниво на работодавач“.

Клучни зборови: *информирање, колективно отпуштање, консултации, причини за отпуштање, рокови, испратнина*

BELOVSKI Vojo

TERMINATION OF EMPLOYMENT CONTRACT BECAUSE OF ECONOMIC, ORGANIZATIONAL, TECHNOLOGICAL, STRUCTURAL OR SIMILAR REASONS (BUSINESS REASONS)

Abstract: The Labor Law of the Republic of Macedonia exhaustively lists and explores the manners of terminating employment contracts. This paper will elaborate and explain the termination of employment contract due to economic, organizational, technological, structural or similar reasons (business reasons), with models of patterns. If the employer intends to make a decision on terminating employment of a large number of workers for business reasons, i.e. of at least 20 employees for a period of 90 days at each termination of employment regardless of the total number of employees at the employer, this is considered collective dismissal for business reasons. Before terminating an employment contract for business reasons (technological, economic, organizational and similar changes), because of which the need for performing certain work stops, the employer can offer the following to the employee: 1. employment with another employer without advertising, by taking over and signing an employment contract for performing work corresponding to his vocational training or qualifications; 2. vocational training (training, retraining or additional training for working for the same or another employer) or 3. a new employment contract. Under Article 13 of GCAPS (General Collective Agreement for the Private Sector) “the criteria for the structure of employees whose employment is being terminated at their employer due to economic, organizational, technological, structural or similar - business reasons, are determined with the collective agreement on a branch level, i.e. department, or on the level of the employer”.

Keywords: *informing, collective dismissal, consultation, reasons for dismissal, deadlines, severance pay.*

Вовед

Според Законот за работните односи на Република Македонија (член 62), предвидени се следните начини на престанување на важноста на договорот за вработување:

1. Престанување на важноста на договорот за вработување на определено време;

2. Престанување на важноста на договорот за вработување поради смрт на работникот, односно работодавачот (физичко лице);
3. Престанување на важноста на договорот за вработување поради поведување постапка за престанок на работодавачот;
4. Раскинување на договорот за вработување со спогодба;
5. Откажување на договорот за вработување со отказ од страна на работникот и работодавачот;
 - 5.1) *Отказ даден од страна на работникот,*
 - 5.2) *Отказ даден од страна на работодавачот;*
6. Престанок на важноста на договорот за вработување врз основа на судска пресуда;
7. Престанок на важноста на договорот за вработување во други случаи утврдени со закон;

Како други случаи законот ги наведува: престанување на важноста на договорот за вработување поради утврдената трајна неспособност за работа-губење на работната способност (член 103) и прекин на договорот за работа поради возраст на работникот (член 104).

Да се фокусираме на темата на овој труд.

Причини и постапка за отказ

Работодавачот може на работникот да му го откаже договорот за вработување, кога не е можно продолжување на работниот однос, ако:

3) престане потребата од вршење на одредена работа под условите наведени во договорот за вработување заради економски, организациони, технолошки, структурни или слични причини на страна на работодавачот (деловни причини).¹

Информирање и консултирање при колективни отпуштања од деловни причини

Член 95

(1) Доколку работодавачот има намера да донесе одлука за престанок на работен однос на поголем број работници од деловни причини, односно на најмалку 20 работници за период од 90 дена при секој престанок на работен однос, без оглед на вкупниот бројот на

¹⁾ Види член 76, став 1, т. 3, од ЗРО.

работниците кај работодавачот, се смета за колективно отпуштање од деловни причини.

(2) Кога работодавачот има намера да спроведе колективни отпуштања тој е должен да започне постапка на консултации со претставниците на работниците, најмалку еден месец пред почетокот на колективното отпуштање и да ги обезбеди со сите релевантни информации пред започнување на консултациите, заради постигнување договор.

(3) Консултациите на ставот (2) од овој член најмалку ги опфаќаат начините и средствата за избегнување на колективни отпуштања, намалување на бројот на отпуштени работници или за ублажување на последиците преку прибегнување кон придружни социјални мерки со цел да помогнат на отпуштените работници повторно да се вработат или обучат.

(4) За да им овозможат на претставниците на работниците да подготват конструктивни предлози, работодавачите во текот на консултациите навреме ги обезбедуваат со сите релевантни информации, и тоа за:

- причините за планираните отпуштања;
- бројот и категориите на работници кои се отпуштаат;
- вкупниот број и категории на работници кои се вработени и
- периодот за кој планираните отпуштања треба да се случат.

(5) Обврските за информирање и консултирање се применуваат без разлика дали одлуката за колективни отпуштања се донесува од работодавачот или од лице кое врши контрола на работодавачот. При разгледување на наводно прекршување на обврските од информирање, консултирање и известување нема да се земе предвид секое оправдување на работодавачот кое се базира врз фактот дека трговско друштво, јавно претпријатие и друго правно лице кое ја донело одлуката за колективни отпуштања не ги обезбедило бараните информации до работодавачот.

(6) Работодавачот е должен по завршување на консултациите од ставот (2) на овој член писмено да ја извести службата надлежна за посредување при вработување, заради помош и услуги од посредување при вработувањето, согласно со закон. Ова известување ги содржи сите релевантни информации во врска со планираните колективни отпуштања и за консултациите со претставниците на работниците предвидени во ставот (3) на овој член, особено за причините за отпуштањата, бројот на работниците кои се отпуштаат, вкупниот

број работници кај работодавачот и периодот за кој отпуштањата треба да се случат.

(7) Работодавачите доставуваат до претставниците на работниците копија од известувањето доставено до службата надлежна за посредување при вработување, по кое претставниците на работниците можат да достават свои предлози до службата надлежна за посредување при вработување.

(8) Известувањето за планираните колективни отпуштања работодавачот е должен да го достави до службата надлежна за посредување при вработување, најдоцна до 30 дена пред донесувањето на одлуката за престанок на работниот однос на работниците.

(9) Доколку рокот од ставот (7) на овој член е пократок од 60 дена, службата за посредување при вработување може да побара продолжување на рокот до 60 дена по известувањето, ако проблемите кои произлегуваат од планираните колективни отпуштања не можат да се решат во рамките на почетниот период.

(10) Одредбите на овој член не се применуваат кај колективни отпуштања кои произлегуваат од прекинување на дејноста на установата поради судска одлука, договорите за вработување на определено време и во тела на јавната администрација.

Во овој член станува збор за одредени обврски на работодавачот во врска со колективното отпуштање со цел да се намалат штетните ефекти по работниците. Одредбите во овој член се преземени од Директивата 98/59 за апроксимација (приближување) на правата на државите членки во поглед на колективното отпуштање. Доколку се предвидува отпуштање на над 20% работници, Директивата предвидува посложена постапка, во која се вклучуваат не само претставници на работниците, туку и претставници на јавната власт. Нивното вклучување е во функција на последиците од колективното отпуштање.

Пред донесување одлука за откажување на договорите за вработување на работниците и престанок на работниот однос поради деловни причини, работодавачот треба да спроведе претходна постапка во која ќе утврди дали со мерките кои ги презема компанијата ќе престане потребата за работа на поголем број работници, односно дали е исполнет условот за отпуштање од најмалку 20 работници во периодот од 90 дена. Доколку се работи за помал број на работници, постапките што се однесуваат на консултирањето и информирањето со синдикатот/ претставникот на работниците не се спроведуваат, туку директно се пристапува кон избор (евалуација) на работниците на кои им престанува

работниот однос (доколку се укинува цела организациона единица не се врши евалуација).

Во ставот 2 на овој член станува збор за постапката за информирање и консултирање, а тоа значи извесна партиципација на претставниците на работниците и јавните власти при процесот на колективните отпуштања. Рокот за започнување со консултации со претставниците на работниците е најмалку еден месец пред почетокот на колективното отпуштање. Притоа работодавачот е должен да ги обезбеди сите релевантни информации и тоа пред започнувањето на консултациите. Целта на информирањето и консултирањето е постигнување на договор².

Доколку работодавачот одлучи да укине одреден број на извршители, а не се реши да укине цела организациона единица, мора да изврши евалуација на работниците од таа организациона единица врз база на претходно донесени критериуми. Но, овде почнуваат проблемите. Доколку не постои важечки колективен договор каде се определени критериумите за евалуација, критериумите ги носи работодавачот и со истите во претходна постапка го запознава синдикатот и вработените. Со донесување на одлуката за критериумите работодавачот треба да донесе и одлука за формирање Комисија за вршење на евалуација. Со евалуацијата ќе бидат утврдени имињата на вработените на кои им престанува работниот однос. Многу важно е да се потенцира дека работникот веднаш по објавувањето на листата со бодовите добиени со евалуацијата, доколку е незадоволен од истата, треба да ја обжали до надлежниот второстепен орган. Во спротивно, ако не поднесе жалба, не ќе може да поднесе тужба за поништување на конечното решение за откажување на договорот за вработување, сметаат некои автори. Мислам дека работникот кога ќе го добие решението за откажување на договорот за вработување од деловни причини може да го обжали во рок од 8 дена, односно да поднесе приговор, во согласност со член 181, став 2 од ЗРО.

Евалуацијата ќе биде спроведена за сите работници во таа единица каде што ќе се врши делумно откажување на работниот однос, со цел да се добие конечна листа на сите работници со најмалку поени, чиј договор за вработување ќе биде откажан. За да се спроведе таква постапка за евалуација на работниците, работодавачот треба да ги

²) Глоба во износ од 3.000 евра во денарска противвредност ќе му се изрече за прекршок на работодавач - правно лице, ако, ако не обезбеди информирање и консултирање на работник во смисла на членовите 94-а и 95 (член 265, став 1, т.9 од ЗРО).

Глоба во износ од 30% од одмерената казна за правно лице ќе му се изрече за прекршок од ставот 1 на овој член на одговорното лице во правното лице (член 265, став 2 од ЗРО).

примени важечките критериуми во согласност со колективен договор (општ, гранков или на ниво на работодавач) или со одлука да утврди листа на критериуми кои ќе претставуваат основа на евалуацијата. Овие критериуми можат да вклучат: успешност на работното место (евалуација на менаџментот); вештини и квалификации; вкупно работно искуство; возраст; работно искуство во друштвото; економско-социјален статус и др³.

Паралелно на оваа постапка, работодавачот е должен да провери дали наместо отказ може да се обезбеди вработување кај друг работодавач, без објавување на оглас, со преземање; стручно оспособување (обука, право на преквалификација или доквалификација) или да понуди нов договор за вработување (да постапи според член 96 од ЗРО).

По завршување на овие постапки за евалуација и истекот на рокот за консултации со синдикатот за намалување на бројот на отпуштените работници или за ублажување на последиците од намалување на поголем број на работници од деловни причини, работодавачот донесува одлука за откажување на договори за вработување. Важно е да се напомене дека при вршење на евалуацијата не се бодираат заштитените категории на вработени (претставници на синдикатот, бремени работнички и сл.).

Отказниот рок, во случај на откажување на договорот за вработување поради деловни причини, во согласност со член 88 од Законот за работните односи, изнесува: еден месец во случај на поединечни откази или откази на помал број на работници и два месеци во случај на престанок на работниот однос на повеќе од 150 работника или 5% од вкупниот број

³⁾ Според член 13 од ОКДПС „критериумите за структурата на работниците на кои им престанува работниот однос кај работодавачот поради економски, организациони, технолошки, структурни или слични промени – деловни причини, се утврдува со колективен договор на ниво на гранка, односно оддел или на ниво на работодавач.

Начин и постапка за утврдување на бројот и структурата на вишокот на вработени, според Колективен договор на ниво на работодавач, може да се регулира на следниот начин:

(Законот за работни односи не содржи критериуми за бројот и структурата (категијата) на работниците на кои им престанува работниот однос поради деловни причини).

Општиот колективен договор за приватниот сектор од областа на стопанството на Република Македонија содржи само еден член (13).

И во колективните договори на ниво на гранка се утврдуваат овие критериуми заради усогласена примена на трговските друштва од соодветната (гранка) дејност.

Така на пример, доколку целосно се укинува одредена организационата единица, независно дали територијално е поставена, односно организирана, во едно или повеќе места (градови), во тој случај не се врши оценка и бодирање на работниците. Глоба во износ од 30% од одмерената казна за правно лице ќе му се изрече за прекршок од ставот 1 на овој член на одговорното лице во правното лице (член 265, став 2 од ЗРО).

работници кај работодавачот пред престанокот на работниот однос⁴.

За да можат претставниците на работниците да подготват конструктивни предлози, работодавачите се должни во текот на консултациите навреме да ги обезбедат сите релевантни информации, и тоа за:

- 1) причините за планираните отпуштања;
- 2) бројот и категориите на работници кои се отпуштаат;
- 3) вкупниот број и категории на работници кои се вработени и
- 4) периодот за кој планираните отпуштања треба да се случат.

Во член 95 недостасува одредба дека информирањето на работниците пред консултирањето треба да биде во писмена форма или се подразбира.

Директивата предвидува дека врз основа на добиеното известување, претставниците на работниците му даваат на работодавачот свое мислење за можните начини на избегнување на колективното отпуштање или намалување на бројот на работници кои ќе бидат отпуштени. Исто така, претставниците на работниците доставуваат мислење и во поглед на ублажувањата на последиците на колективното отпуштање со преземање на определени социјални мерки, а посебно мерки поврзани со професионалното оспособување, преквалификација или доквалификација на отпуштените работници.

По извршените консултации, односно информирањето и добивањето на предлозите и сугестиите од работниците, работодавачот е должен во писмена форма да ја извести службата надлежна за посредување при вработување за причините за колективното отпуштање и предложените мерки за селекција на работниците кои ќе бидат опфатени со колективното отпуштање.

Работодавачите имаат обврска до претставниците на работниците да достават копија од известувањето што го поднеле до службата надлежна за посредување при вработување. Потоа, претставниците на работниците можат да достават свои предлози до службата надлежна за посредување при вработување.

Известувањето за планираните колективни отпуштања работодавачот е должен да го достави до службата надлежна за посредување при вработување, најдоцна до 30 дена пред донесувањето на одлуката за престанок на работниот однос на работниците (став 8). Во

⁴) Пожелно е да се прочита трудот на Георги Димитров – адвокат од Скопје, Управување со вишок вработени да се отпуштат или не, објавен во Деловно право, бр. 23, 63 Средба на правниците, октомври 2010, стр.63-77.

овој период службата надлежна за посредување при вработување, има можност да пронајде и понуди можни решенија на проблемите поради колективното отпуштање.

Права и обврски во случај на отказ од деловни причини

Член 96

(1) Работодавачот, пред да го откаже договорот за вработување од деловни причини (технолошки, економски, организациони и слични промени), поради кои престанува потребата од вршење на определена работа, може на работникот да му понуди:

1) вработување кај друг работодавач без огласување, со преземање и склучување договор за вработување за вршење на работи кои одговараат на неговата стручна подготовка, односно квалификација;

2) стручно оспособување (обука, преквалификација или доквалификација за работа кај истиот или кај друг работодавач) или

3) нов договор за вработување.

(2) Одредбата од ставот (1) точки 1, 2 и 3 на овој член не се однесува за вработување од трговско друштво, односно трговец поединец во државен орган, јавно претпријатие, јавна установа, единица на локалната самоуправа и Град Скопје, фондови, агенции, заводи и други правни лица основани со закон.

Образец

Одлука за отказ на договорот за вработување поради деловни причини (член 76 став 1 точка 3 од ЗРО).

Врз основа на член 62 став 1 точка 5, 63, 86, 88 став 2, 92, 97 од Законот за работните односи (Службен весник на Р.М. бр. 62/05 – Пречистен текст, Службен весник на РМ бр. 167 од 28.9.2015 година, и Одлуката за отказ на договорот за вработување поради деловни причини бр. _____ од _____ година, ја донесувам следната

О Д Л У К А

На работникот _____ кој е во работен однос, на неопределено време, со полно работно време, на работи и работни задачи на работно место _____ се дава **отказ на договорот за вработување поради деловни причини**, со отказан рок во траење од (еден или два месеци), кој тече од денот на врачување на одлуката.

За време на отказниот рок работникот има право на отсуство од четири часа во текот на работната недела заради барање на ново вработување.

Работникот има право на испратнина согласно член 97 од Законот за работните односи во висина од _____ денари и работодавачот се обврзува да ја исплати со денот на престанокот на работниот однос.

Работодавачот се обврзува, најдоцна во рок од три дена од престанувањето на работниот однос, да му ги врати на Работникот сите негови оригинали на документи и му издаде потврда за видот на работата што ја вршел.

Работодавачот се обврзува во рок од 8 (осум) дена по престанокот на работниот однос да го одјави Работникот од задолжителното социјално осигурување.

О Б Р А З Л О Ж Е Н И Е

Работодавачот спроведе постапка за колективно отпуштање на работници од деловни причини, согласно ЗРО од причина што од поголемиот број работници престанала потребата од нивно понатамошно ангажирање во редовен работен однос.

Во текот на постапката и изготвена Предлог програма за утврдување

на потребата од воведување на економски и структурни промени (деловни причини) со предлог за решавање на правата на работниците за чија работа престанала потребата, бр. _____ година и Предлог за измена на Правилникот за систематизација на работните места бр. _____ годнина

Бидејќи не можеа да се исполнат условите од член 96 од ЗРО, за вработување кај друг работодавач, стручно оспособување или нов договор за вработување, се пристапи кон донесување на предметната Одлука.

Во понатамошниот тек на постапката, согласно член 95 став 2 и 3 од ЗРО, одржано е советување и консултации со репрезентативниот синдикат на работниците (или претставниците на работниците) на ден _____ година.

Бидејќи не се изнајде начин и средства за избегнување на колективното отпуштање или за намалување на бројот на отпуштени работници или за ублажување на последиците, неминовно се пристапи кон донесување на ова Одлука.

Поради тоа, надлежниот орган (управителот, управниот одбор, одборот на директори) има донесено Одлука бр. _____ година, за усвојување на Програмата за утврдување на потребата од воведување на економски, организациони, технолошки и структурни промени со мерки за решавање на правата на работниците за чија работа престанала потребата, бр. _____ година. Согласно и Правилникот за систематизација на работите и работните задачи бр. _____ година, донесена е Одлука за давање отказ на договорот за вработување бр. _____ година.

Во текот на постапката е утврдено дека именованиот работник, како и други работници на кои им се дава отказ на договорот за вработување, во подолг временски период (да се наведе колку), не ги извршувале своите работни задачи поради намален обем на работа, а нема индикации дека обемот на работа ќе се зголеми, и дека Друштвото повеќе нема потреба од наведените работници. Сето тоа се одразува врз ефикасноста на Друштвото и има негативни финансиски ефекти врз работењето на Друштвото.

Од тие причини констатирано е дека престанува потребата за понатамошно работно ангажирање на именованиот работни.

Поради горенаведеното, одлучено е како во диспозитивот на ова Одлука.

Работникот својот понатамошен работно – правен статус треба да го регулира во согласност со Законот за вработување и осигурување во случај на небработеност.

Правна поука: против ова Одлука за отказ на Договорот за вработување Работникот има право на приговор до органот на управување, односно Работодавачот, во рок од 8 дена од денот на добивањето (врачувањето) на Одлуката за отказ на Договорот.

По барање на работникот синдикатот може да го застапува работникот во постапка по приговор.

Приговорот го одлага извршувањето на Одлуката до донесувањето на конечната одлука по приговор, која се донесува во рок од осум дена од денот на поднесувањето на приговорот.

Одлуката лично ја примив и прочитав на ден: _____ година.

Потпис на работникот;

Работодавач/управител/директор/овластен работник

Испратнина

Член 97

1. Во случај на откажување на договорот за вработување од деловни причини, работодавачот е должен на работникот да му исплати испратнина, и тоа 1) до пет години поминати во работен однос - во висина од една нето плата;
2. од пет до десет години поминати во работен однос - во висина од две нето плати;
3. од 10 до 15 години поминати во работен однос - во висина од три нето плати;
4. од 15 до 20 години поминати во работен однос - во висина од четири нето плати;

5. од 20 до 25 години поминати во работен однос - во висина од пет нето плати и
6. над 25 години поминати во работен однос - во висина од шест нето плати.
7. Основица за пресметка на испратнината е просечната нето плата на работникот во последните шест месеца пред отказот, но истата да не биде помала од 50 % од просечната нето плата исплатена по работник во Републиката во последниот месец пред отказот.
8. Под работен однос, во смисла на ставот (1) од овој член, се смета времето поминато во работен однос кај ист работодавач и работниот однос кај претходниот работодавач, на кој поради настаната статусна промена, правен следбеник е последниот работодавач.
9. Испратнината се исплатува со денот на престанокот на работниот однос.
10. Барањето, односно давањето согласност за откажување од правото на испратнина од страна на работодавачот, односно работникот се ништовни.
11. Испратина не се исплатува во случај на откажување на договор за вработување од деловни причини на работник кој врши сезонска работа која трае до три месеци.⁵

⁵) Извадоци од Колективен договор на ниво на работодавач.

Работодавачот и Синдикатот можат со заедничка согласност да утврдат и повисок износ на дополнителна испратнина.

Испратнината се исплатува од страна на работодавачот со денот на престанокот на работниот однос.

Главниот извршен директор/претседателот на Управниот одбор / управител, може да му понуди на работникот на кого ќе му престане работниот однос со отказ на договорот за вработување од деловни причини, за време на отказниот рок да не доаѓа на работа заради овозможување на работникот да бара ново вработување, при што работникот ќе добие надоместок на плата во висината на платата што би ја добил како да бил на работа.

Против поединечната одлуката за отказ на договорот за вработување од деловни причини донесена од страна на овластените лица, работникот има право на приговор до органот на управување, во рок од 8 дена од денот на приемот на одлуката за отказ на договорот за вработување.

Одлуката по приговорот се донесува во рок од 8 дена од денот на поднесување на приговорот од страна на работникот.

Работникот кој не е задоволен од одлуката донесена по приговорот или ако не е донесена одлука во рокот од 8 дена има право да поведе спор пред надлежниот суд во наредните 15 дена.

На овој член не е потребен никаков коментар, бидејќи е дециден, прецизан и јасен за практична примена.⁶

БИБЛИОГРАФИЈА

Беловски Војо, Водич со коментар на Законот за работните односи и модели на акти и обрасци за практична примена, Издавач: Компанија „Д-р Беловски“ - Друштво за интелектуални услуги и менаџмент консалтинг, 2015.

Димитров Георги – адвокат од Скопје, Управување со вишок вработени да се отпуштат или не, објавен во Деловно право, бр. 23, 63 Средба на правниците, октомври 2010, стр.63-77.

Закон за работните доноси (пречистен текст), Сл. весник на Р. Македонија, бр.167 од 28.9.2015 година.

Директива на ЕУ 98/59.

Општ колективен договор за приватниот сектор од областа на стопанството, Службен весник на РМ, бр. 189/13.

⁶) Извадоци од Колективен договор на ниво на работодавач.

Работодавачот и Синдикатот можат со заедничка согласност да утврдат и повисок износ на дополнителна испратнина.

Испратнината се исплатува од страна на работодавачот со денот на престанокот на работниот однос.

Главниот извршен директор/претседателот на Управниот одбор / управител, може да му понуди на работникот на кого ќе му престане работниот однос со отказ на договорот за вработување од деловни причини, за време на отказниот рок да не доаѓа на работа заради овозможување на работникот да бара ново вработување, при што работникот ќе добие надоместок на плата во висината на платата што би ја добил како да бил на работа.

Против поединечната одлуката за отказ на договорот за вработување од деловни причини донесена од страна на овластените лица, работникот има право на приговор до органот на управување, во рок од 8 дена од денот на приемот на одлуката за отказ на договорот за вработување.

Одлуката по приговорот се донесува во рок од 8 дена од денот на поднесување на приговорот од страна на работникот.

Работникот кој не е задоволен од одлуката донесена по приговорот или ако не е донесена одлука во рокот од 8 дена има право да поведе спор пред надлежниот суд во наредните 15 дена.

**COMPANIES AS CAPITAL COMPANIES AND
PERSONAL COMPANIES
DETERMINATION OF THE TERM COMPANY**

Abstract: In this modest work the author, as a professor of commercial law and using the opinions of eminent scholars in this field, will try to answer the question: is the existence of capital companies possible, on one hand, and of personal companies, on the other hand, in their pure form?

The laws on business associations of capital should start from the idea that they are not laws for retailers, but laws for companies in which the material for traders, including the material for entrepreneurs, will be incorporated.

A company is considered to be an agreement with which a single legal entity is created.

The term **association** means achieving free voluntary consent of the partners to create a company based on the agreement about the company, or through the adoption of the Statute concerning: form, duration, company seat, its scope of work, the amount of the capital, as well organization and management of the company.

These companies are classified into two separate groups. One is the so-called personal type of companies, the other the capital type.

Companies of capital are those whose essence is in the joining of capital.

Unlike capital companies, where the work of the company is important to raise funds from various sources, regardless of who the persons that give those funds, the personal Associations companies are based on those that *make up* the company.

Company is actually an association of such persons. In the company of persons each partner agrees to participate in the company, valuing the other partners' personality (*intuiti persone*).

The joint stock trade company exclusively has the features of a capital company. A prototype of a personal type of company is **a public trade company**.

Key words: *company, trade, legislation, partnership*

Introduction

In the countries with a longstanding market orientation and tradition *companies* have been for centuries the main carriers of economic activities, beside entrepreneurs.

The need for legislation concerning companies was and still is necessary in all countries with market economies aspiring to join the European Union, in order to regulate the matter of trading companies. The laws on companies should start from the idea that they are not laws for retailers, but laws for companies in which the material for traders, including the material for entrepreneurs, will be incorporated. Any misconceptions that may arise should be eliminated, meaning that companies must engage in trade in order to be trading companies. The following arguments are an addition to the thesis that the name company should be accepted: if the term company is abandoned, the categories such as trade work, entrepreneur, trade company, and trade law should also be abandoned.

In almost all foreign legislations, a joint stock company is considered to be a trade company *ipso facto* of its existence, by its very structure, regardless of whether it is engaged in trade or production activities. As for public trade companies and limited partnerships, certain foreign legislations provide that they must perform trade in order to be trade companies. But this does not have to be literally trade or trade in the narrowest sense of the term, because these laws consider a whole range of things as being trade that actually go beyond the area of trade (insurance, transport, etc.). It is understandable why companies, in terms of the above mentioned, are considered to be the main carriers of the economy in capitalism, not just the main carriers of trade in that system.

A company, in terms of positive laws of respective countries, is not limited to trade, but can be *in concreto* an important carrier of different industries, not just trade.¹

The laws on companies offer greater legal security for creditors, but at the same time to partners, especially shareholders. They create the foundations of the economic system that is known in all countries with a market economy. With Laws on companies, the legal systems basically become compatible and in harmony with the legal system in Europe.

Trade companies, as a form of organization of owners of capital, are not an external organizational form of capitalist companies, but are always their

¹) There are a number of objections and suggestions to the name Law on Trade Companies. The law should, according to some, be named Law on Commercial Companies, since the scope of operation of companies is not only trade, but also all economic affairs. Slovenia has used the name "Law on Commercial Companies (Law on Business Companies)", and in Croatia "Law on Trade Companies. The idea to name this law Company Act also deserves attention. In Anglo-Saxon speaking countries the terms company or corporation are used as synonyms for the term trade company. In France the law is named "Law on Trade Companies", in Hungary "Law on Business Companies" (business company, not trade company). It is thought that the notion of a trade company is outdated and somewhat imprecise.

most powerful content.

A company is considered to be an agreement with which a single legal entity is created. In legal science the question arises whether such determination of a company corresponds to the current situation. The will of partners plays only a limited role in creating a company, especially the regulation of relations in it is dominated by the law. Hence, a company is more increasingly treated as an *institution* than as an agreement.

For a company it is characteristic that individual consent is necessary at the beginning of the creation of a company. Participation in the company is always voluntary, and this is what distinguishes a company from other groups. The individual will later disappears. Partners have only to choose the form of the company out of those placed at their disposition by the law. They cannot modify the legal models, or it would be more correct to say that they are able to do so only when some details are in question. This rigidity in the regulation of the company is justified by the need to protect both the partners, who represent a minority, and also the third parties who enter into contractual relations with the company.

A company is characterized by the fact that it is formed as a legal entity, by which the relations between the partners are given stability and efficacy which the contracting techniques fail to achieve.

The creation of a company has some other characteristics as well of which two are basic: a) investment in the company; b) aspiration to create profits and cover losses in case its operation is deficient. Furthermore, in order to establish a company, the existence of the element of intention is required.

Most legislations of countries with a longstanding market economy and the legal literature do not offer a definition of the term company. They just state that a company is a legal entity acquiring such feature based on the law.

Any law on companies should be founded on the freedom of entrepreneurship and specify the conditions for the establishment of a company.

Laws of on companies consider a company, according to its form, as a trader, regardless of its scope of operation. The basic defining elements of all companies are:

1. Association of two or more physical persons and legal entities;
2. Investment of money, objects and rights in joint property;
3. Using joint property for joint work and sharing joint profit and loss from work;
4. Principal capital in which joint property created by investing made in the company is expressed in money;
5. Members as persons who invest in the principal capital or to whom the

- principal capital belongs (partners, i.e. shareholders);
6. Share in the company on the basis of which a partner acquires the rights and obligations based on the stake in the principal capital;
 7. Status of a legal entity;
 8. Autonomy in permanent commercial activity; and
 9. Performance of commercial activity in order to make profit.

The term **association** means achieving free voluntary consent of partners to establish a company based on the agreement about establishing a company, i.e. through adopting the Statute about the shape, duration, company seat, scope of operation, amount of the principal capital, as well organization and managing the company. A company may be established by both domestic and foreign physical persons and legal entities. A shareholder or partner in a company can be any person who has the legal capacity to sign agreements, but it is necessary to have agreement of all the members of the company. This is necessary because of the responsibility of each member towards *third parties* for actions taken by any member in any the company, especially in a public trade company.

A company always is a legal entity, as opposed to a physical person and it cannot exist unless it is registered in the Trade Register. In legal trade a company always appears as a legal person (legal entity).

Types of companies

In capitalist laws for centuries there are certain types of trading companies. A trading company can only exist in one of the existing stereotyped forms. These companies are classified into two separate groups. One is the so-called personal type of companies, the other is the capital type.

So, there are **companies of capital and companies of individuals - personal companies**.

Companies of capital

Companies of capital are those whose essence is the joining of capital. Persons who join the capital thus make a kind of association of persons, but that personal moment is of secondary importance. In the companies of capital, the shareholders' persons are indifferent and only the capital invested is taken into account.

Key features of companies of capital are: 1. they have principal capital and related to it is the minimum amount of funds needed for the establishment of such companies; 2. the establishment of companies of capital does not require several persons, although it is generally a case, which means that it can basically

be done by one person as the sole partner. Exceptionally a joint stock company can be established by one person, but, as a rule, it should always be a legal entity 3. members of the companies of capital are not liable for the obligations of the company except in exceptional circumstances; 4. the company (joint stock only) must have a statute as an act upon which the company is based; 5. its members bear limited risk for the work of the company and this only with the funds they invested; 6. The control for entering and leaving the company is not very important for a joint stock company.

A typical company of capital is a **joint stock company**. Here individuals - shareholders invest only a portion of their assets in the company in the form of shares. In it partners - shareholders are not liable for the obligations of the company with their assets which was not invested in the company. The obligations are secured with all the assets of the company. Shares in principle are freely transferable.

A **limited liability company** - although a company of capital, has some characteristics that are important for personal companies. In them the personal relationship is stronger than is the case with shareholders in a joint stock company. It is also similar to personal companies concerning the control of entering and leaving the company. This company is established with an agreement for establishing a company, as personal companies and does not have a statute. However, a limited liability company, although of a mixed nature, is considered to be working as a *company of capital*, with some features of a personal company. In it the partners are not responsible for the obligations of the company. The principal capital created with the shareholders' stakes which is divided into shares cannot be ceded to third parties without the consent of other partners.

Companies of persons – personal companies

Unlike companies of capital, where the work of the company is important in order to raise funds from various sources, regardless of who the persons that give those funds are, companies of persons are *based on persons* who constitute the company.

A company is actually a community of such persons. In the company of persons each partner agrees to participate in the company, valuing the other stakeholders' personality (intuiti persone) and it requires personal cooperation in achieving the goal of the company. In other words, such companies consist of individuals and the capital comes second in determining their features, although it should not be overlooked. For personal companies the existence of personal liability of members for the obligations of the company is of special

importance. They are *personally and unlimitedly and jointly liable with their entire property* to the creditors of the company.

As companies of persons, the Company Law lists:

1 a **public trade company** as a company of persons, which is publicly known by its firm, in which the partners are jointly and severally liable for the obligations of the company;

2 a **limited partnership**, which to the public is familiar by the form and consists of two types of partners: a) one or more partners are jointly and severally liable for the obligations of the company with all their assets, and are called personally responsible members (*complementaries*), who have all the characteristics of a trader and whose name appears in the firm and b) one or more members who are not liable for the obligations of the company, and are excluded from management; they are called *limited partners* and they do not have the characteristics of a trader;

3 **partnership limited by shares**, in which the principal capital is divided into shares, established by one or more complementaries who are jointly and severally liable for the obligations of the company with all their assets and manage the company. Limited partners act as shareholders and are not responsible for the obligations of the company and do not participate in management;

4 a **silent partnership** has all the features of a company of persons. Such a company has no legal subjectivity and exists only in relations between the partners and it does not act in relations with third parties. Silent partnership occurs with an agreement between the covert partner and the person - owner of the company (public member) in which the covert partner invests, i.e. participates with property investment. Based his stakes, the covert partner acquires the right to participate in profits, but also in the loss of the owner of the company.

The key features of a company of persons are that: 1. they are based exclusively on an agreement and therefore have no statute; 2. In such companies principal capital is not mentioned; 3. The firm must clearly state the name of at least one member; 4. all members of a public trade company, i.e. complementaries of a limited partnership manage the company; 5. there is control of members for joining the company and for its leaving, meaning that the consent of all members is needed for this; 6. there is members' responsibility for the obligations of the company personally and unlimitedly with their entire property.

Trade companies do not always show pure characteristics of companies of persons or companies of capital. For example, LLC, although a company of

capital, has some of these characteristics a company of persons (the agreement for the establishment as its basis).

On the other hand, limited partnership, in terms of responsibility for the liabilities, cedes from what is typical for companies of persons. Limited partners are not liable for the obligations the company to third parties, although responsibility is one of the features of companies of persons.

There are opinions according to which limited partnership is a mixed type, which organizationally relies on public company and a limited liability company is a mixed type which organizationally relies on joint stock company.

Of the companies stipulated by the Company Law, only two are pure types of companies of capital, i.e. companies of persons without any characteristics of the other type of companies. A **joint stock company** exclusively has the characteristics of a company of capital. A prototype of the personal type of company is the **public trade company**.

The author of this paper advocates the opinion that the division of companies on personal companies- companies of persons and companies of capital is not always possible in its ideal pure form, even if it is about a joint stock company as a pure type of a company of capital or about a public company as a prototype of a company of persons.

Despite serious attempts to make a precise and clear distinction between companies of capital and companies of persons, there are still not enough strong and sound arguments.

Firstly: Both company types base their activities on the capital invested in the company. Without invested capital, money, objects (machines, tools, facilities, technical devices for communication, etc.) there is no business. No company can exist and survive in modern economic conditions and sharpened internal and external competition solely by working.

As an illustration, and in addition to the thesis given above, we would like to mention only one example: can a company of persons exist, in modern conditions of dynamic living, when time is most costly and never enough, which will effectively and successfully perform its activity without possessing a motor vehicle intended exclusively for the company and its staff – employees, and a computer with all additional equipment, which certainly cost more than the smallest amount of the principal capital required for companies of capital.

Secondly, all members in the public trade company manage the company, unless they agree to entrust the management to one or more partners or third parties.

When a joint stock company is established, usually those persons - founders manage that joint stock company. They make up the Shareholders

Assembly and are members of the company organs, unless they hire experts from outside who are not shareholders. So persons - founders of the joint stock company can be members of the company assembly, manage the company while at the same time being employed in the company, i.e. as in the public trade company, all partners - shareholders can manage the joint stock company.

Let us also mention the so-called workers' shareholding. The capital of this type of shareholding is owned by the employees - shareholders. They work in the company, personally and directly participate in the work of the assembly and manage the company, they can be elected into the organs of the company - to be managers, unless they decide themselves to entrust management to external experts - managers.

Thirdly: a joint stock company with few founders, similarly as a workers' shareholding, in fact, is a community of such persons, similar to personal companies. In such a company, as in companies of persons, the personality of each partner – shareholder is respected, they know each other and therefore enter into a business venture (joint business). In other words, these companies are made up of persons, although capital is what initially connects them.

Conclusion

In case of public trade companies, limited liability companies, and joint stock companies, the author believes (as well as many theorists of business law) that there is no need for the existence of limited partnerships and partnerships limited by shares. So, in reality, very few or almost none such companies are registered and they do not exist in practice.

The division of companies into personal companies- companies of persons and companies of capital is not always possible in their ideal pure form, even if it were a joint stock company as a pure type of a company of capital or a public trade company as a prototype of a company of persons

The only indisputable and undeniable element that provides a solid basis for dividing trade companies into the above discussed kinds is the difference in the liability of companies toward third parties (creditors).

References

Павао Растовчан; „Трговачка друштва главни носиоци привреде у капитализму“, Школска книга, Загреб, 1958 година;

Јакша Барбич; „Трговачка друштва“, Консулт инвест ДОО, Вараждин, 1991 година;

Тито Беличанец; „Разрешување на некои дилеми во врска со видовите на трговските друштва“, материјал од 34-та средба на Здружението на

правниците од стопанството на Република Македонија, Охрид, 1995 година;

Благоја Брајановски; „Персонален менаџмент во претпријатијата во Македонија“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања - Скопје, Трибина македонска, 1997 година

**УЛОГАТА НА ЦЕНТРИТЕ ЗА СОЦИЈАЛНА РАБОТА ВО
ОСТВАРУВАЊЕТО НА КОНЦЕПТОТ НА РЕСТОРАТИВНА
ПРАВДА СПРЕМА ДЕЦАТА**

Апстракт: Концептот на ресторативност во постапувањето спрема децата, во својата најелементарна форма, подразбира одбегнување на казнена постапка во случаите кога според околностите на случајот тоа е возможно и прифатливо. На тој начин се промовира модел кој е сосема различен од класичниот ретрибутивен пристап, бидејќи неговата основна интенција е одбегнување на казнената постапка за помало непридржување кон правните норми, ако се оцени дека детето може да се поправи, но и проактивен пристап за заштита на правата на жртвата и нејзино целосно обесштетување. Во околности кога голем број деца стануваат жртви на злоупотреба или се евидентирани како носители на противправни поведенија, неминовно се наметнува потребата од креирање на функционален систем за заштита кој ќе одговори на специфичните детски потреби како посебна биолошко - општествена категорија. Во трудот што следи, улогата на ЦСР се анализира преку неговите обврски и овластувања во постапката за определување мерки на помош и заштита на деца - жртви и сторители на казнени дела, но и посредување заради обесштетување меѓу малолетникот и оштетениот, како едни од најпрогресивните алтернативни облици на институционално постапување за заштита на детските права.

Клучни зборови: *ресторативност, заштита, помош, деца, жртва, сторител, Центар за социјална работа*

ANGELOVSKA Aleksandra
MAKSIMOVA Elena

**THE ROLE OF THE CENTERS OF SOCIAL WORK INTO THE
REALIZATION OF THE RESTORATIVE JUSTICE CONCEPT**

Abstract: The concept of restorative justice in the juristic actions towards children, in its most elementary form, involves avoiding criminal proceedings in cases where the circumstances of the case are allowing it and where is

acceptable. That way a model that is quite different from the classical afflictive approach is promoting, mainly because its basic intention is avoiding criminal proceedings for minor non-compliance with legal norms, if it is estimated that a child's behavior can be corrected, but also regarding a proactive approach to protecting the rights of victims and its full satisfaction. In circumstances where many children become victims of abuse or are registered as holders of unlawful conduct, there is an inevitable need of creating a functional system of protection that will address the specific needs of children as a separate biological - social category. The paper follows the role of CSW analyzed through its duties and powers in the procedure for determining measures of assistance and protection of children - victims and perpetrators of criminal offenses, and also a mediation for compensation between the juvenile and the injured, as one of the most progressive alternative forms of institutional action to protect children's rights.

Keywords: *Restorative justice, welfare, child victim, perpetrator, Center for Social Work*

Вовед

Поимот на детето и неговата концептуализација, еволуира низ историјата исто толку динамично како што се унапредуваат и репрогресираат човековите права во системот на општествени вредности и во остварувањето на процесот на социјализација и социјална адаптација. Впрочем и самата социјализација се остварува како своевиден процес во кој кривката детска личност која во извесна мера има асоцијални карактеристики, со растењето поприма систем на општествени вредности и правила на живеење, претворајќи се во разумно суштество, спремно самостојно да се соочува со тековните животните предизвици. Ова е сосема логично, бидејќи децата го започнуваат својот живот како лица кои се целосно зависни поради што мора да се потпираат на возрасните во однос на негувањето и насочувањето што им е потребно за да се развијат во независни индивидуи. Таквата грижа првенствено произлегува од возрасните членови во семејството, но и од бројните институции на системот, бидејќи родителите не се во можност секогаш да излезат во пресрет на бројните, секојдневни потреби за унапредување и заштита на детските барања и потреби. Детството е состојба која на некој начин претставува транзит, односно премин во светот на возрасните и токму заради тоа обмислувањето на овој стадиум од животниот циклус преку разновидни содржини и облици на заштита, е клучен момент во креирањето на систем на позитивни вредности и

подготвување на младата личност да функционира како возрасен човек. Токму овде се корените на размислувањата дека децата со оглед на возраста и степенот на интелектуален развој не се во можност целосно да го разберат значењето на своите постапки или значењето на поведението на околината што ги опкружува, па поради тоа имаат потреба од посебен третман, посебно во ситуација кога се наоѓаат во состојба на ризик. Потребата од ваков диференцијално различен пристап во постапувањето со малолетни лица е особено нагласена во изминатата деценија, бидејќи според статистичките показатели евидентиран е загрижувачко растечки тренд на различни видови насилство врз деца, а обидите на општеството да ги заузда, не ги надминуваат границите на просечноста. Од друга страна не е мал ниту бројот на малолетни лица кои практикуваат казниви или други облици на општествено неприфатливи поведенија, а возрасната граница на регистрирани престапници, постојано се намалува. Со оглед на тоа дека станува збор за лица кои се наоѓаат во особено специфичен период од својот личен и социјален развој, напорите за нивна заштита без разлика на тоа дали станува збор за сторители или жртви на кривични дела, треба да бидат насочени не само кон кривично правна, туку и други облици на институционална и вонинституционална заштита. Како резултат на тоа се поттикнува идејата за збогатување на можностите за неформален пристап во разрешувањето на состојбите во кои се инволвирани малолетници, што подразбира интеракција и активно вклучување на поширок круг субјекти, меѓу кои клучно место според системот на надлежности имаат токму центрите за социјална работа. Новиот закон за правда за децата, промовирајќи го неформалниот пристап за разрешување на состојби во кои се вклучени малолетници, посебно внимание посветува на центрите за социјална работи како основни служби за социјална грижа и заштита, особено кога станува збор за деца кои се загорени во развојот од посредни или непосредни фактори кои придонесуваат за нивна виктимизација или практикување на општествено недозволиви поведенија.

Ресторативна правда спрема децата

Осовременување и следење на новите трендови во теоријата и практиката за положбата на децата во системот на правда за децата доведе до кодификација на општиот дел од материјално и делот од процесното казнено законодавство за деца во еден закон, во кој покрај регулирањето на казниот систем и казнената постапка спрема деца се опфатени и категориите деца во ризик, заштитата на децата како жртви на кривични

дела и превенцијата на детското престапништво.¹ Последните решенија предвидени со Законот за правда за децата² кој претставува континуитет во напорите за креирање на малолетничкото право како посебна практична и теоретска дисциплина³, посебно значење даваат на неформалните облици на постапување со малолетници што подразбира интеракција и активно вклучување на поширок круг субјекти кои според системот на надлежности може да придонесат во остварување на детската заштита. Ресторативната правда спрема децата е клучна област од социјалната политика, која се однесува на сè поголем број ранливи деца кои честопати се маргинализирани од општеството.⁴ Притоа, состојбата на ризик подеднакво ги вклучува не само децата кои се јавуваат како сторители на казнено - правни поведенија, туку и децата кои доаѓаат во допир со законот како жртви на кривични дела и прекршоци. Со оглед на тоа што класичниот казнено-правен систем според својата природа е ретрибутивен и непогоден дури и за возрасната популација, ресторативната правда за децата се наметна како нужност во постапувањето со малолетниците во случаи кога се јавуваат како сторители или жртви на кривични дела⁵. Ова од причина што децата со оглед на возраста и степенот на бихејвиорален развој имаат потреба од посебен третман и специфично постапување кое се разликува од постапувањето спрема возрасните како сторители или жртви на кривични дела. Во основата на ваквите размислувања, стои критичката реакција кон класичното кривично постапување и идејата дека креирањето на казнено-правниот систем не треба да биде ексклузивно право на правосудните органи.⁶ Напротив,

¹) Бужаровска-Лажетиќ, Г., Нанев, Л., Кошевалиска, О., Кривично постапување спрема деца во ризик и деца во судир со законот, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2015, стр. 11.

²) Закон за правда за децата, „Службен весник на РМ“, бр. 148/13.

³) На донесувањето на законот за правда за децата претходеше Законот за малолетничка правда кој беше донесен во 2007 година. Претходно, статусот на малолетниците како сторители на казнени дела, примената на воспитните мерки и казнувањето на малолетниците, беше регулиран во посебна глава од Кривичниот законик на РМ како општа кодификација на казнено-правни норми со кои се регулираат противправните поведенија.

⁴) Правда за децата – Прирачник, УНИЦЕФ, Проект финансиран од Европската Унија, стр.3

⁵) Повеќе за ова: Бачановиќ, О., Нов модел на малолетничка правда и диверзионите мерки и постапки, Годишник на полициската академија, 2005 – 2006, Полициска академија, Скопје.

⁶) Повеќе за ова: Бужаровска - Лажетиќ, Г., Пајовиќ – Мишевска, С., Мерките на помош и заштита според Законот за малолетничката правда, Зборник за малолетничка правда, Факултет за безбедност Скопје, 2010.

во помирувањето на засегнатите страни од конфликтната ситуација (сторителот и жртвата) треба да биде вклучена пошироката општествена заедница. Генералната цел на ресторативноста во постапувањето, како што кажува и самиот назив е „враќање во поранешната состојба“ што постоела пред кривично-правниот настан, при што треба да се внимава на интересите на сите засегнати страни. Тоа подразбира отстранување или надомест на последиците што жртвата ги преживеала како резултат на кривично-правниот настан од една и ресоцијализација наместо казнување во облик на одмазда за сторителот, од друга страна.

Овластувања на центрите за социјална работа според Законот за правда за децата (Примена на мерки на помош и заштита)

Центрите за социјална работа според надлежностите предвидени со закон⁷ се едни од главните носители на институционална заштита во ситуација кога правата на децата се загрозени од определен облик на противправно поведение или кога самите тие се јавуваат во својство на престапници. Во Законот за правда за децата на сублимиран начин се предвидени решенијата за постапување со децата не само кога се во состојба на виктимизација, туку и кога ги прекршиле правните норми со сторување на противправно поведение. Ова може да се констатира од востановените основни цели на законот кои се насочени кон остварување на приоритетен интерес, заштита на детето од криминал и насилство и од кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој, но и заштита на децата сторители на дејствија кои со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци, заштита од рецидивизам (повторништво), нивна социјализација, воспитување и превоспитување.⁸ Во рамки на вака определените овластувања, центрите за социјална работа може да превземаат активности кои според својата содржина претставуваат превенција од злоупотреба и занемарување / сторување на кривично дело или пружање помош *post festum*, односно преземање на интервентни мерки со цел да се помогне на детето кое веќе преживеало определен облик на злоупотреба / кое веќе сторило определено противправно поведение. Заради поголема прегледност, во

⁷) Изворните надлежности на Центрите за социјална работа како установи за социјална заштита со јавни овластувања се определени во Законот за социјална заштита (Службен весник на РМ, бр. 79/09), меѓутоа со оглед на тоа дека предмет на анализа во трудот се овластувањата на ЦСР во остварувањето на концептот на ресторативна правда спрема децата, претежно акцент е ставен на овластувањата на центрите кои се предвидени со Законот за правда за децата.

⁸) Член 2 од Законот за правда за децата.

продолжение посебно ќе бидат презентирани овластувањата на ЦСР за постапување со деца кога тие се носители на противправно поведение и кога се јавуваат во својство на жртви/оштетени од определен кривично-правен настан.

Посебната улога што центрите за социјална работа ја имаат во остварувањето на ресторативната правда за децата е детално уредена во глава II од Законот каде што се предвидени мерките на помош и заштита, како модалитет за исклучување на останатите санкции предвидени со закон. Воведувањето на мерки на помош и заштита се смета за сериозен напредок во третманот на децата во ризик, бидејќи нивното практикување се заснова на вонинституционален пристап во постапување со малолетни лица⁹, преку активно вклучување на сите засегнати субјекти од пошироката општествена заедница. Како што беше погоре наведено, мерките на помош и заштита се применуваат како модалитет на конвенционалното казнување, бидејќи според начелните законски определби, спрема деца кои во времето на сторувањето на кривичното дело не наполниле 14 години, не можат да се применат санкции предвидени со закон. Мерките на помош и заштита се применуваат и спрема деца во ризик, во случаите кога центрите за социјална работа ќе оценат дека состојбата на ризик се одразува врз развојот на личноста на детето и неговото правилно воспитување.

Со цел да се нагласи различната природа и ефектот кој се надоврзува на мерките на помош и заштита, во ЗПД е определено дека овие мерки се детално уредени со материјалните закони од областа на образованието, здравствената, социјалната, семејната и други облици на заштита, а истите се детално наведени во Шифрарникот на мерки на помош и заштита кој е составен дел на Правилникот за формата, содржината и начинот на водење на Регистарот за примена на мерки на помош и заштита на деца и малолетници во ризик.¹⁰ И покрај тоа што со

⁹) За разлика од решенијата предвидени со Законот за малолетничка правда кои предвидуваат три категории малолетни лица: деца (лица до 14 години), помлади малолетници (лица од 14-16 години) и постари малолетници (лица од 16-18 години), со донесувањето на Законот за правда за децата терминот „малолетници“ целосно е исфрлен од употреба, а наместо него за лица до 18-годишна возраст се користи исклучиво терминот „деца“, кои во зависност од возрасната граница се категоризираат во три групи: деца до 14 години, деца од 14-16 години, деца од 16-18 години. Ваквата интервенција во Законот е направена во насока на целосно усогласување со определбите на Конвенцијата за правата на детето според која за дете се смета секоја личност која не наполнила 18 години живот.

¹⁰) Правилник за формата, содржината и начинот на водење на Регистарот за примена на мерки на помош и заштита на деца и малолетници во ризик, „Службен весник на РМ“, бр. 136/08.

законските решенија прифатени во Законот за правда за децата поимот „малолетници во ризик“ не постои, сепак погоренаведениот правилник не е променет, бидејќи независно од употребената терминологија, суштината и содржината на мерките на помош и заштита останува иста.

Постапката за применување мерки на помош и заштита ја започнува ЦСР по примено известување¹¹, по што истото се евидентира во посебен регистар и се распоредува за работа кај одговорниот социјален работник. Откако во соработка со стручен тим составен од психолог, педагог, социјален работник и правник ќе се определи степенот на ризик, социјалниот работник е обврзан да ги повика на разговор детето во ризик и неговите родители, односно старатели. Оптималниот законски рок во кој може да се оствари оваа обврска е 15 дена сметано од денот на приемот на известувањето, со исклучок на оние ситуации кои укажуваат на загрозеност на личноста, правата и интересите на детето, кога разговорот се спроведува во рок не подолг од 36 часа сметано од денот на приемот на известувањето. Законот предвидува задолжителна обврска за присуство на адвокат при водење на ваквите разговори во случаите кога дејствието на дете во ризик до 14 години со закон е предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор од најмалку пет години, кога постои загрозеност на личноста, правата и интересите на детето или кога јавниот обвинител предлага мерки за дете во ризик над 14 години за дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор до три години, ако според процена на центарот постои загрозеност на личноста, правата и интересите на детето. Главната обврска на адвокатот е врз основа на околностите на случајот да се произнесе дали има потреба од понатамошна реакција, во смисол на изготвување на план со мерки на помош и заштита. Сепак, крајната одлука за тоа дали ќе се прифати мислењето на адвокатот ја донесува стручниот тим на ЦСР, кој доколку го прифати правното мислење или адвокатот не го даде истото во рок определен со закон¹², го известува надлежниот судија за деца кој е должен да донесе одлука за неговото натамошно постапување. Откако ќе се спроведе разговорот, а врз основа на прибраните известувања и други податоци со кои располага центарот, стручниот тим во рок од 30

¹¹) Известување до ЦСР доставува подрачната единица на министерството за внатрешни работи доколку станува збор за дејствие на дете во ризик кое со закон е предвидено како кривично дело, а за останатите состојби на ризик покрај МВР, известување може да достават и други институции кои во рамки на своите надлежности се задолжени за заштита на детето (училиште, интернат, згрижувачки дом, членови на семејството, старатели и сл).

¹²) Член 19 став 1 алинеја 2 од Законот за правда за децата

дена изготвува план со мерки и активности за индивидуална работа со детето и истиот го спроведува. Во остварувањето на овој план на мерки и активности за помош и заштита, според законските одредби активно треба да се вклучат и родителите на детето, кои впрочем се и најмеродавни да оценат дали и во која насока се движи отстранувањето на причините кои детето го довеле во состојба на ризик. Ова, секако, не се однесува на оние случаи во кои токму нарушените семејни односи и неостварувањето на родителската функција се главна причина за состојбата на ризик во која се наоѓа детето.

Кога станува збор диференцијално спротивната страна на проблемот, а тоа се оние состојби во кои децата се жртви на насилство и злоупотреба, центрите за социјална работа имаат клучната улога во проценката на статусот на жртвите и потребите кои произлегуваат од состојбата на виктимизација, но и потребите кои произлегуваат како резултат на одредени ризични состојби во кои се наоѓаат децата во рамките на семејството или надвор од него. Според законското толкување на поимите, дете во ризик¹³ е секое дете кое наполнило седум, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителите или старателите, а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со закон како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или кривично дело.¹⁴ Во оваа смисла, посебно е важен процесот на проценка на ризикот кој првенствено опфаќа мерки за утврдување на обликот, интензитетот и последиците од злоставувањето, а потоа

¹³) Толкувањето на оваа законска одредба укажува на тоа дека сите деца – жртви до 18-годишна возраст се сметаат за деца во ризик. Кога станува збор за деца сторители на противправни поведенија, истите се сметаат за деца во ризик до својата 14-годишна возраст и оние на возраст од 14-18 години кои сториле прекршок или полесно кривично дело за кое е предвидена парична казна или казна затвор до 3 години. Останатите деца во оваа возрастна рамка (14-18 години) кои сториле противправно поведение за кое е предвидена казна затвор над 3 години, се сметаат за деца во судир со законот. Ова разграничување е посебно важно, бидејќи мерките на помош и заштита кои ги спроведува ЦСР во соработка со останатите институции од пошироката општествена заедница, може да се применуваат исклучиво врз деца во ризик.

¹⁴) Изворните надлежности на Центрите за социјална работа како установи за социјална заштита со јавни овластувања се определени во Законот за социјална заштита (Службен весник на РМ, бр. 79/09), меѓутоа со оглед на тоа дека предмет на анализа во трудот се овластувањата на ЦСР во остварувањето на концептот на ресторативна правда спрема децата, претежно акцент е ставен на овластувањата на центрите кои се предвидени со Законот за правда за децата.

и определување на потребите и можностите за третман. Процесот на проценка секогаш се спроведува по пат на тимски интердисциплинарен пристап кој подразбира собирање и размена на податоци помеѓу сите надлежни институции, служби и органи. Во зависност од потребите на конкретниот случај, центарот може да побара стручен наод и мислење од соодветна медицинска установа или специјализирано советувашиште.

Од друга страна, според законската дефициција дете – жртва е секое дете на возраст до 18 години кое претрпело штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на правата и интересите како последица на сторено кривично дело.¹⁵ Како стручна служба и орган кој се грижи за заштита на детските права и интереси, центарот се социјална работа има значајна улога во обезбедувањето на адекватен кривично-правен третман на децата – жртви на злоставување. Тоа подразбира соработка со полицијата и другите установи и органи кои според своите надлежности имаат ингеренции во остварувањето на детската заштита¹⁶, поднесување на кривични пријави во подрачните единици на МВР и Јавното обвинителство, соработка со полицијата и јавното обвинителство во процесот на собирање податоци во врска со извршеното дело, давање на стручно мислење на јавното обвинителство и судот за кривичното дело, околностите под кои е извршено и последиците врз детето, како и способноста на детето да сведочи и да се произнесе пред судот во врска со доживеаниот настан и подготовка на детето да сведочи за настанот.

Постапката што се спроведува во Центрите за социјална работа во ситуации кога се пријавува состојба на виктимизација е идентична со погоренаведената процедура за пријавување на дете во ризик како носител на дејствие кое со закон е определено како кривично дело или прекршок. Тоа подразбира регистрација на барањето во посебен Регистар за примени известувања за деца и малолетници во ризик, без разлика на тоа дали постои основа за отворање на случајот во центарот или упатување во други служби во заедницата. Случајот се отвора секогаш кога постои доказ дека се случил одреден настан кој во себе содржи карактеристики на злоупотреба и запоставување, по што следи

¹⁵) Член 19, став 1, алинеја 7 од Законот за правда за децата.

¹⁶) Обврската за соработката на центрите за социјална работа со другите учесници во постапката начелно е уредена со Законот за правда за деца, а во зависност од видот на злоупотреба потесно се определува со различни подзаконски акти кои ја обработуваат процедурата за постапување на различните институции и начинот на меѓусебна соработка. Таков е, на пример, Протоколот за соработка меѓу надлежните институции во случаи на сексуална злоупотреба на деца и педофилија.

распределба на предметот на стручен соработник од расположивиот кадар во центарот. Определениот соработник спроведува иницијални активности за формирање на досие за детето-жртва, како и конституирање на стручен тим кој во иднина ќе работи на предметот заведен во центарот. Притоа, членовите на стручниот тим секогаш ја разгледуваат основаноста, односно допуштеноста на поднесената пријава, во поглед на тоа дали од приложените податоци во пријавата може да се стекне впечаток дека се загрозени определени детски права, па поради тоа постои потреба од итна заштита. Независно од тоа, секое примено известување води кон задолжително оформување посебно досие на случајот во кое се констатира основаноста на добиеното известување и одлуката на тимот за поведување постапка за мерки на помош и заштита или констатација дека истото не дава доволна основа за поведување постапка со наведување на причините од кои се раководел стручниот тим во Центарот за социјална работа. Доколку известувањето се оцени како основано, Центарот поведува постапка од доверлив карактер за што донесува одлука за поведување постапка за мерки на помош и заштита со доверлив карактер, која има за цел утврдување на фактичките околности на конкретниот настан, односно на состојбата на ризик во која се наоѓа детето кое има потреба од мерки на интервенција. Откако ќе се направи детална проценка на состојбата на ризик и виктимизација, се пристапува кон преземање на мерки за итна и неодољна интервенција кои се спроведуваат веднаш откако ќе се направи стратегија за дејствување од страна на центарот, Министерството за внатрешни работи, а по потреба и други засегнати установи. Преземањето на интервентни мерки за заштита секогаш подразбира претходно изготвување на План за индивидуална работа со детето, со дефинирани активности (мерки на помош и заштита) со динамика и извршители (стручен тим, дете/ малолетник, родител/старател, соработници во рамките на ЦСР и надвор од него), согласно со процедурите за раководење со предмет.¹⁷

Од спроведеното истражување е утврдено дека во досегашната пракса на постапување со деца-жртви, центрите вообичаено ги преземаат следните активности: психолошко-социјална поддршка од страна на стручно лице (психолог) со разговор, помош во лекување и санирање повреди (упатување на здравствена заштита), собирање на сите потребни податоци за случајот на злоупотреба, меѓу кои и медицински докази и известување на полицијата, обезбедување заштита во текот на судската

¹⁷) Стандарди и процедури за постапување на центрите за социјална работа, ЈУ Завод за социјални дејности, Скопје, 2014, стр. 77.

постапка, посредување за обезбедување дополнителна стручна помош и терапија за полесно надминување на преживеаниот настан, поддршка за успешно остварување на процесот на ресоцијализација и социјална адаптација, работа со семејството и со детето преку индивидуален план, со постојано следење и евалуација на планираните активности. Во оваа смисла ЦСР често пати даваат дополнителни насоки во остварувањето на родителското право како една од мерките за спречување секундарна виктимизација, а меѓу другото обезбедуваат помош при остварување права од материјална природа и соработуваат со други институции кои во рамки на своите надлежности може да придонесат за унапредување и заштита на детските права.

Ресторативноста во постапувањето спрема малолетниците се огледа и во можноста за обесштетување на оштетениот во случај кога со дејствие што со закон е определено како кривично дело или прекршок, детето во ризик прибавило имотна корист или предизвикало штета.¹⁸ ЦСР има задача да посредува меѓу детето во ризик и неговите родители односно старатели од една страна и оштетениот од друга страна. Токму во овие законски одредби се препознава интенцијата на законодавецот за создавање механизми со кои во пракса ќе се овозможи поправање на штетата што ја претрпела жртвата, а истовремено ќе се создадат услови за реинтеграција и поправање на сторителот, а не казнување, изолација и стигматизација. Според актуелното законско решение¹⁹, постапката на посредување може да трае најдолго 30 дена од денот кога е донесена одлука за поведување на постапка за посредување. Доколку е постигната согласност помеѓу засегнатите страни (оштетениот и сторителот) се составува спогодба што има значење на вонсудско порамнување, но доколку посредувањето заврши неуспешно, оштетениот може во рок од 30 дена откако е констатиран неуспехот на посредувањето, да поднесе предлог за поведување на постапка за конфискација на имотот и имотната корист од лицето врз кое е пренесен имотот, односно имотната корист или имотноправното барање за надоместување на штетата. Мора да се нагласи дека можноста за ваков облик на обесштетување на жртвата со посредство на ЦСР е само опционална, односно Законот за правда за

¹⁸⁾ Член 3 од Законот за правда за децата (Ако со дејствието, кое со закон е предвидено како кривично дело или прекршок, детето во ризик прибавило имотна корист или предизвикало штета на друг, центарот посредува меѓу детето во ризик и неговите родители, односно старатели и оштетениот заради заемно помирување и ветување дека нема да се повтори делото и за враќање на имотната корист или надоместување на предизвиканата штета.)

¹⁹⁾ Член 3 став 2 од Законот за правда за децата.

децата не предвидува задолжителна обврска жртвата да биде обесштетна во оваа фаза од постапката. Основната цел е преку примена на механизам за помирување, да се направи обид за пронаоѓање решение кое ќе биде прифатливо и за двете страни, а истовремено ќе се одбегне долгата и исцрпувачка судска постапка за регулирање на спорната состојба која настанала со вршење на противправно поведење.

Актуелни состојби, предизвици и заклучни согледувања

За разлика од порано кога заштитата на децата, сама по себе не беше унифицирана материја, туку се остваруваше во рамките на постоечките услуги за социјална заштита на населението во целина, денес состојбата е значително променета, особено кога станува збор за законското уредување на проблемот.²⁰ Концептот за „правда за деца“ беше развиен во последните неколку години како резултат на имплементација на бројните меѓународни препораки за малолетничко законодавство²¹, но и реалното увидување на законодавецот дека системот за малолетничка заштита како сторители и жртви на казнени дела не ги задоволува реалните потреби на детската популација како најранлива општествена категорија. Новите решенија во Законот за правда за децата посебно го акцентираат значењето на неформалните облици на постапување, во кои посебно значење според системот на надлежности имаат Центрите за социјална работа. Ова од причина што мерките на помош и заштита се една од клучните реформи предвидени со Законот, како израз на грижата на заедницата и на институциите за обезбедување благосостојба на децата, а институциите кои имаат примарна надлежност за нивно спроведување се токму центрите за социјална работа. Моменталната состојба во функционирањето на центрите за социјална работи укажува

²⁰⁾ Недостатоците во функционирањето на системот на детска заштита до 2007 година се нотирани во извештајот на Институтот за социјална работа и социјална политика со поддршка на Канцеларијата на детскиот фонд на Обединетите нации УНИЦЕФ со наслов „Проценка на реформата на системот за заштита на деца во ПЈР Македонија“, стр. 8-10.

²¹⁾ Такви се:

- Recommendation No. R (87) 20 on social reaction to juvenile delinquency, 17.09.1987, Council of Europe.
- Recommendation Rec (2000) 20 on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality, 06.10.2000, Council of Europe.
- Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions and measures, 5.11A.2008, Council of Europe.
- Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, 17.11.2010, Council of Europe.

на зголемен број надлежности во насока на заштита на детските права со кои се афирмираат облици на постапување растоварени од формалности, но и бројни недоследности во остварувањето на оваа функција²². Покрај тоа, центарот е еден од специјализираните органи за детска заштита и претставува неодминлив орган на кој се упатени и јавниот обвинител и судот пред да донесат каква било одлука за отпочнување, но и за натамошниот тек на постапувањето. Оттука, нивната улога е значајна и пред официјалното започнување на постапката против малолетниците, а и во текот на судската постапка. Овде се мисли не само на мерките на помош и заштита и посредувањето заради обесштетување кои се разработени во трудот, туку и медијацијата и постапката за посредување и порамнување како едни од моделите за алтернативно разрешување на конфликти настанати со кривично дело. Сепак, мониторингот на состојбите во Едни од најзначајните препораки во оваа насока се:

- Формирање на посебен стручен тим во секој центар кој ќе работи со ранливите групи деца кои преживеале одреден облик на злоупотреба и опремување на посебни простории со аудио и видео опрема за работа со овие деца;
- Унапредување и зацврстување на соработката меѓу сите институции кои според своите надлежности се засегнати со решавање на проблемот, како и подигање на јавната свест особено кај професионалците од оваа област за придобивките од функционалната и успешна соработка помеѓу надлежните институции како што се училиштето, установите за здравствена заштита, полицијата, судовите и сл. (меѓусекторска и меѓуинституционална соработка);
- Формирање на советувајќишта, прифатни центри и дооформување на стручните тимови во центрите за социјални работи, преку вработување на психолози, педагози, социјални работници и правници кои според своите стручни компетенции ќе можат да работат со деца – жртви на злоупотреба или сторители на кривични дела;
- Подобрување на капацитетите и ресурсите со кои располагаат центрите за социјална работа;
- Континуирано професионално образование на стручните кадри не само во ЦСР, туку и во другите установи за социјална заштита, преку воведување на систем на лиценцирање и стандардизација.

²²⁾ Повеќе за актуелните состојби и перспективите во функционирањето на системот на социјална заштита, вклучително и социјалната заштита на деца во рамките на ЦСР во: Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021, Министерство за труд и социјална политика на РМ, 2010.

БИБЛИОГРАФИЈА

Бачановиќ, О., Нов модел на малолетничка правда и диверзионите мерки и постапки, Годишник на полициската академија, 2005 – 2006, Полициска академија, Скопје.

Бужаровска - Лажетиќ, Г., Нанев, Л., Кошевалиска, О., Кривично постапување спрема деца во ризики деца во судир со законот, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2015.

Бужаровска - Лажетиќ, Г., Нанев, Л., Кошевалиска, О., Меѓународни документи за спроведување малолетничка правда, Современи теркови во постапување со малолетниците, Совет за превентива против малолетничка деликвенција, Кавадарци, 2012.

Бужаровска - Лажетиќ, Г., Пајовиќ – Мишевска, С., Мерките на помош и заштита според Законот за малолетничката правда, Зборник за малолетничка правда, Факултет за безбедност Скопје, 2010.

Правда за децата – Прирачник, УНИЦЕФ, Проект финансиран од Европската Унија.

Закон за правда за децата, „Службен весник на РМ“, бр. 148/13.

Кривичен законик на РМ, „Службен весник на РМ“, бр. 37/96.

Закон за социјалната заштита, „Службен весник на РМ“, бр. 79/09.

Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“, бр. 87/07.

Извештај на Институтот за социјална работа и социјална политика со поддршка на Канцеларијата на детскиот фонд на Обединетите нации УНИЦЕФ „Проценка на реформата на системот за заштита на деца во ПЈР Македонија“, 2007 година.

Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021, Министерство за труд и социјална политика на РМ, 2010.

Правилник за формата, содржината и начинот на водење на Регистарот за примена на мерки на помош и заштита на деца и малолетници во ризик, „Службен весник на РМ“, бр. 136/08.

Стандарди и процедури за постапување на центрите за социјална работа, ЈУ Завод за социјални дејности, Скопје, 2014.

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, 17.11.2010, Council of Europe.

Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions and measures, 5.11A.2008, Council of Europe.

Recommendation No. R (87) 20 on social reaction to juvenile delinquency, 17.09.1987, Council of Europe.

Recommendation Rec (2000) 20 on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality, 06.10.2000, Council of Europe.

**АНАЛИЗА НА ОДРЕДБИТЕ НА КОЛЕКТИВНИТЕ
ДОГОВОРИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ
1990-2010 ОД АСПЕКТ НА ПРИМЕНАТА НА НАЧЕЛОТО
ПОПОВОЛНОСТ ЗА ВРАБОТЕНИТЕ (in favorem laboratories)**

Апстракт: Основно истражувачко прашање во овој труд (анализа) е дали во колективните договори во Република Македонија е имплементирано начелото поповолност за вработените (in favorem laboratories) и до кој степен?. И колку моќта на синдикатот придонела за вградување на интересите на вработените во одредбите на колективните договори?. Одговорите на горенаведените прашања ќе ги добиеме преку примена на методот на анализа на содржината на одредбите на Законот за работни, Општите колективни договори и посебните (гранкови) колективни договори и интервју на дваесет претставници на синдикатот, здруженијата на работодавачи и власта.

Трудот во основа претставува долгорочна, систематска и темелна анализа на одредбите на колективните договори на две нивоа во периодот 1990-2010 година. **Прво ниво** на анализа се одредбите на Општите и посебни колективни договори во однос на одредбите на Законот за работни односи. **Второ ниво** на анализа се одредбите на посебните (гранските) колективни договори за стопанството и нестопанство во однос на одредбите на Општиот колективен договор за стопанството, односно одредбите Општиот колективен договор за јавните служби, јавните претпријатија, државните органи, органите на локалната самоуправа и други правни лица кои вршат нестопанска дејност (Сл. Весник на РМ бр. 39/94) од аспект на примена на начелото на поповолност за вработените (*in favorem laboratories*) за најважните права од работен однос (засновање на работен однос, распоредување на работникот, приправниците, плата, надоместоци на плата, одмори и отсуства, заштита при работа, престанок на работниот однос, заштита на правата на работниците, правото на штрајк, решавање на спорови и арбитража и др.).

Во анализата на одредбите на посебните (гранкови) колективни договори беа анализирани одредбите на еднаков број на посебни колективни договори од областа на стопанството и нестопанството (јавниот сектор), со цел да добиеме една реална слика за имплементацијата на начелото *in favorem laboratories* во колективното преговарање во Република Македонија.

Клучни зборови: *колективно преговарање, стопанство, јавен сектор, синдикат*

МАЈHOSHEV Andon

ANALYSING PROVISIONS IN MACEDONIAN COLLECTIVE AGREEMENTS MADE BETWEEN 1990-2010 WITH REGARD TO UPHOLDING THE PRINCIPLE OF FAVOURABLE CONDITIONS FOR EMPLOYEES (in favorem laboratories)

Abstract: This research paper tries to find out whether and to what extent collective agreements in Macedonia uphold the principle of favourable labour conditions (in favorem laboratories), and how much the power of the labour unions has contributed to incorporating the interests of employees in the provisions of collective agreements. The answers to these questions will be obtained using the method of content analysis of the provisions in the Labour Law and general collective agreements as well as their special (branch) collective agreements, and a survey of twenty representatives of the labour union, employers' associations and the government.

The paper is fundamentally a long-term, systematic and thorough analysis of the provisions of collective agreements at two levels in the period between 1990-2010. **The first** level analyzes general provisions of collective agreements in relation to the provisions of the Labour Law. **The second level** analyzes the provisions of the special (branch) collective agreements in the economic and non-economic sectors in relation to the provisions of the General Collective Agreement for the economy, ie the provisions of the general collective agreement for public services, public enterprises, government agencies, local government bodies and other legal entities performing non-commercial activity¹ (Official Gazette of RM. 39/94) in terms of upholding the principle of favourable labour conditions (in favorem laboratories) about the most important employment rights (employment, classification of workers, apprentices, salary, salary allowances, holidays and leave, safety at work, termination of employment, protection of workers' rights, the right to strike, dispute resolution and arbitration, etc.).

In the analysis of the provisions of the special (branch) collective agreements, provisions were analyzed of an equal number of collective agreements in the field of economy and non-economic sector (public sector) in

¹) The listed General Collective Agreement between 1994-1998 was referred to as the General Collective Agreement for non-economic sector in the professional trade union community.

order to get a realistic picture of the implementation of the principle in favorem laboratories in collective bargaining in the Republic of Macedonia.

Key words: *collective bargaining, economy, public sector, trade union.*

Вовед

Колективното преговарање е процедура со која платите и условите за работа на работниците се одредуваат врз основа на договорот помеѓу претставниците на работодавците и претставниците на работниците.² Согласно со претходно наведеното, колективното преговарање може да се дефинира како дијалог за условите на работа кој се води меѓу еден работодавец, група или една или повеќе организации на работодавци, од една страна, и една или повеќе репрезентативни организации на работници, од друга страна, во намера да се склучи колективен договор.³ Основен продукт на колективното преговарање е колективниот договор. Страните во преговарањето се обврзуваат дека ќе го почитуваат склучениот договор (*Pacta sunt servanda*). Според Препораката бр. 91 на МОТ колективниот договор се дефинира како „секој писмен договор со кој се регулираат условите на работа и вработување, а кој може да го склучат меѓусебно, од една страна, еден работодавец, група или една или повеќе организации на работодавци и од друга страна, и една или повеќе репрезентативни организации на работници».⁴ Едно од најважните начела на колективното преговарање е поповолност на вработените (*in favorem laboratories*). Согласно со ова начело, со закон се одредуваат минимум права на вработените, а со колективен договор може да се подобрат во однос на основните права. Со ваквата можност за дерогација на законот од страна на колективните преговори расте значењето на колективните преговори. Правната основа за дерогација најчесто се наоѓа во самиот закон, кој предвидува дека колективните преговори (договори) може да имаат дерогативно дејство во однос на одредбите на одредбите на законот, но само ако се поповолни за вработените (*in favorem laboratories*)⁵.

Кога станува збор за колективно преговарање автоматски се наметнува прашањето на моќта на субјектите на колективното преговарање, особено на синдикатот, односно колку синдикатот бил моќен да се наметне во однос

²) La Negociation collective, Bureau International du travail, Geneve, 1960, стр. 1.

³) Ибид.

⁴) Препорака бр. 91 на МОТ за колективно преговарање (1951), параграф 2 (1).

⁵) В. Браиќ, „Домашаји прописа, струке и праксе у области радних односа», Правни живот бр. 11, Београд, 1998, стр. 771.

на работодавачите и да се избори за поповолни права на вработените. Преку ова прашање во продолжение ќе се обидеме да дадеме одговор колку синдикатот преку начелото *in favorem laboratoris* успеval да се избори за поповолни решенија во колективните договори. Анализата на одредбите во периодот од 1990 до 2010 година на Законот за работни односи во однос на одредбите на Општиот колективен договор во областа на стопанството и Општиот колективен договор за јавниот сектор, од една страна, и анализата на одредбите на Општите колективни договори во однос на посебните (гранковите) колективни договори од областа на стопанството и јавниот сектор, од друга страна, ќе го дадат одговорот на погоре поставеното прашање.

1. Препознавање на моќта на синдикатот од аспект на начелото на поповолност за вработените

За да ја препознаеме (утврдиме) моќта на синдикатот во однос на другите социјални партнери во процесот на колективното преговарање во периодот на транзицијата (1990- 2010) направивме продлабочена и долгорочна анализа на:

- одредбите на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективни договори за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот 1994-1998 година во однос на ЗРО од аспект на поповолни решенија за вработените (*in favorem laboratoris*);
- одредбите на гранските колективни договори од областа на стопанството и јавниот сектор во однос на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот 1994-1998 од аспект на поповолни решенија за вработените (*in favorem laboratoris*);
- одредбите на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот (1999-2010) во однос на ЗРО;
- одредбите на гранковите колективни договори од областа на стопанството и јавниот сектор во однос на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот 1999-2010 од аспект на поповолни решенија за вработените (*in favorem laboratoris*).

2. Период 1994-1998

1. Од сеопфатната анализа на одредбите на Општиот колективен договор во стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во однос на одредбите на Законот за работни односи во периодот 1994-1998 година, дојдовме до сознание дека некои прашања се уредени на поповолен начин како што се: *додатокот од плата за минат труд, информирањето на работниците, висината на платата на приправниците (70%), обезбедувањето на редовни медицински прегледи во определен временски период (на 18 месеци), воведена е категоријата привремен платен одмор (ППО) при што на работниците ќе им биде исплаќана 70% од платата на работникот, посебната заштита на претставникот на синдикатот,⁶ правото на штрајк, престанокот на работниот однос поради, економски, технолошки, структурални или слични промени⁷ и др.*

Нашата анализа покажува дека Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) имаат утврдено поповолни решенија во однос на Законот за работни односи. Тоа се потврди и преку мислењата на повеќе наши соговорници (13) во интервјуто кои одговорија дека значаен дел од одредбите на Општите колективни договори (за стопанство и нестопанство-јавен сектор) се поповолни од одредбите на ЗРО. Оттука, можеме да заклучиме дека синдикатот во периодот 1994-1998 година, до одреден степен успевал да ги наметне и вгради сопствените интереси (барања) во одредбите на колективните договори, со што ја потврдил сопствената моќ.

2. Со склучувањето на Општиот колективен договор за стопанство (Службен весник на РМ бр. 29/94, 30/94) и Општиот колективен договор за нестопанство (Службен весник на РМ бр. 39/94), во 1994 година започна процес на интензивно колективно преговарање на ниво на индустриски гранки и дејности. Резултат на тоа беше потпишување на 34 посебни (гранкови) колективни договори за период од неполни три години (1994-

⁶) Посебната заштита на синдикалниот претставник согласно со одредбите од ЗРО трае само за време на неговиот мандат, додека со одредбите на Општите колективни договори посебната заштита е зголемена за уште две години, односно две години по завршување на неговиот мандат.

⁷) Во Општиот КД во стопанството и Општиот колективен договор во јавниот сектор воведени се два нови критериуми (здравствена состојба и економско-социјална положба) заради обезбедување на поправична постапка за прогласување на работници како технолошки вишок.

1997). Со оглед на големиот број на гранкови колективни договори, ние ќе ги анализираме одредбите на најрелевантните кои опфаќаат различни индустриски гранки од стопанството и дејности од јавниот сектор. Најмногубројни и најрепрезентативни гранкови синдикати од областа на стопанството во Република Македонија се: Синдикатот на индустрија, енергетика и рударство на Македонија (СИЕР), Синдикатот на работниците од агроиндустрискиот комплекс на Република Македонија (АГРО-синдикат), Синдикатот за градежништво, индустрија и проектирање на Македонија (СГИП), Синдикатот на работниците од текстилната, кожарската и чевларската индустрија на РМ (СТКЧ). Овие синдикати имаат склучено вкупно девет посебни (гранкови) колективни договори со соодветните репрезентативни здруженија на работодавци на Македонија кои ни послужаја како релевантен примерок во имплементирањето на нашето истражување и докажувањето на поставената истражувачки цели. Предмет на анализа ќе ни бидат само девет посебни (гранкови) колективни договори од стопанството. Синдикатот СМЕР ги склучи следните колективни договори: Колективен договор за вработените за дејноста производство и преработка на метали, обоена металургија, рударство, електроиндустрија и енергетика и Колективен договор за рударство и индустрија на неметали. АГРО синдикатот склучи четири колективни договори тоа: Колективен договор за мелничко-пекарската индустрија, Колективен договор за земјоделство и прехранбена индустрија, Колективен договор за водостопанство и Колективен договор за тутунското стопанство.

Синдикатот на вработените од текстилната, кожарската и чевларската индустрија (СТКЧ) има склучено два колективни договори: Колективен договор за текстилната индустрија и Колективен договор за кожарската и преработувачката индустрија. Синдикатот за градежништво склучи еден посебен (гранков) колективен договор и тоа Колективен договор за градежништво. Наведените посебни (грански) колективни договори покриваат околу 50.000 вработени во државата.

Најзначајни гранкови синдикати од областа на нестопанството кои играат важна улога во колективното преговарање во РМ се следните гранкови синдикати: Синдикатот за образование, наука и култура на РМ (СОНК), Синдикатот на работниците од управата, правосудните органи и здруженија на граѓани (УПОЗ), Самостојниот синдикат за здравство, фармација и социјална заштита (ССЗФСЗ), Македонскиот полициски синдикат (МПС) и Синдикатот на работниците од шумарство и дрвна индустрија на РМ (СРШДИ). Наведените синдикати имаат склучено

вкупно десет посебни (гранкови) колективни договори со Владата на Република Македонија, односно со соодветното ресорно министерство кои можат да послужат како релевантен примерок во имплементирањето на нашето истражување. Тие се следните: Синдикатот за образование, наука и култура (СОНК) ги склучи Колективниот договор за средно образование на РМ, Колективниот договор за основно образование на РМ и Колективниот договор за култура на РМ. Синдикатот на вработените во управата, правосудството и здруженијата на граѓани (УПОЗ) ги склучи следните колективни договори: Колективен договор за државните, правосудните и Колективниот договор за основно образование на РМ, Колективен договор за вработените во органите на локалната самоуправа и Колективен договор за вработените во општествени организации и здруженија на граѓани. Синдикатот за здравство, фармација и социјална заштита ги склучи следните посебни колективни договори: Колективен договор за здравствената дејност во РМ и Колективен договор за социјална заштита. Македонскиот полициски синдикат има склучено еден колективен договор, Синдикатот за шумарство и дрвна индустрија ги склучи Колективниот договор за вработените во шумарството. Склучените посебни колективни договори на горенаведените синдикати, исто така, опфаќаат над 46.000 вработени.

Од опсежната анализа на одредбите на сите горенаведени посебни (гранкови) колективни договори од стопанството (ГКДС) и посебните (гранковите) колективни договори од нестопанството - јавниот сектор (ГКДЈС) во однос на одредбите на Општите колективни договори за стопанството и нестопанството (јавниот сектор) во периодот 1994-1998 г., исто така, дојдовме до сознание дека некои прашања се уредени на поповолен начин како што се: висината на платата на приправниците (80% во Колективниот договор за производство на метали, обоена металургија, рударство и енергетика), одморите и отсуствата, заштитата при работа, висината на основната плата, ротирање на работниците во услови на привремен платен одмор (ППО), теренскиот додаток, правото на штрајк, престанокот на работниот однос поради, економски, технолошки, структурални или слични промени и др. Опсежните анализи на одредбите на посебните (гранските) колективни договори од *стопанството и нестопанството покажува дека тие имаат утврдено поповолни решенија во однос на Општиот колективен договор за стопанството и Општиот колективен договор за нестопанството (јавниот сектор). Тоа беше потврдено и со мислењата на нашите испитаници (интервјуирани лица), кои повеќе од половината (13) се изјасниле дека одредбите на посебните (гранковите) колективни договори.*

3. Период 1999-2010

Во овој период, Законот за работни односи претрпи седум измени и дополнувања (2000, 2001, 2003, 2005, 2008, 2009 и 2010). Со нив се намалија дел од правата од работен однос. Сите колективни договори, независно од нивото на склучување, во период од шест месеци се усогласија со измените и дополнувањата на Законот за работни односи (ЗРО). Така, во овој период колективното договарање се сведе на усогласување на одредбите на колективните договори со одредбите на ЗРО и на продолжување на колективните договори. Со Спогодба за продолжување на важноста на Општиот колективен договор за стопанство, склучен на ден 28.6.2002 г., се продолжи важноста за период од една година. Исто така, во овој период активностите на синдикатот, наместо кон ефективно колективното преговарање, се сведоа на борба на синдикатот за задржување на постигнатото ниво на права од работен однос и покренување иницијативи пред Уставниот суд за оценување на уставноста и законитоста (2000, 2001, 2003) на одделни членови од Законот за работни односи кои се однесуваа на колективните договори.

Со донесување на новиот ЗРО во 2005 (Сл. весник на РМ 62/05) година се отворија подобри перспективи за колективното договарање во Република Македонија. На 14.6.2006 г., Сојузот на синдикатите на Македонија (ССМ) и Организацијата на работодавачи на Македонија (ОРМ) го потпишаа Општиот колективен договор за стопанство на РМ, додека на 16.1.2008 г., Конфедерацијата на слободни синдикати (КСС) и Министерот за труд и социјална политика го потпишаа Општиот колективен договор за јавниот сектор во РМ (Сл. весник на РМ 10/08). По ова уследи процес на потпишување на повеќе посебни (гранкови) колективни договори (21), но тој број беше далеку помал во однос на периодот 1994-1998 (34 колективни договори). Дел од нив не се усогласија со измените и дополнувањата на ЗРО во законски предвидениот рок, по што им престана важноста. Поради овие проблеми колективното договарање по гранки се одвиваше со намален интензитет.

1. Од сеопфатната анализа на одредбите на Општиот колективен договор во стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во однос на одредбите на Законот за работни односи во периодот 2006-2010 година, дојдовме до сознание дека најголем дел од прашањата на идентичен начин се уредени со Законот за работни односи. Многу малку се воведени поповолни решенија. Позитивно е тоа што се воведени некои новини и начела како што се: *забрана на дискриминација*,

директна и индиректна дискриминација, директна и индиректна дискриминација, мобинг, надоместок на штета за дискриминација, товар на докажување, примената на ОКДЈС (важи само за членовите на синдикатот), електронско евидентирање на работното време, воведена е Комисија за утврдување на репрезентативност, платата на приправникот, воведено е мирно решавање на работните спорови, подигната е долната граница за годишниот одмор (20-26) работни дена и др. Од анализата на одредбите на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот 2006-2010 година, дојдовме до сознание дека тие имаат утврдено мал број на поповолни решенија во однос на Законот за работни односи, препуштајќи го нивното операционализирање со посебни (грански) колективен договор или колективен договор на ниво на работодавач. Ова подразбира дека синдикатот треба дополнително да ја потврдува сопствената (не)моќ во преговарањето на пониско ниво, што во моментот е многу тешко. Тоа се потврди и преку мислењата на повеќе наши соговорници (13) во интервјуто кои одговориле негативно, односно резултатите од интервјуто упатуваат на заклучок дека трендот на намалување на правата од работен однос продолжил и во периодот 2006-2010, а колективното преговарање се сведуvalo на усогласување на Општите колективни договори со измените и дополнувањата на Законот за работни односи.

2. Поради тоа што во период по 2005 г. не беа формирани здруженија на работодавци во повеќе гранки и дејности колективното договарање беше отежнато. Во дејностите металска индустрија, металургија, трговија, градежништво, производство на хартија, дрвна индустрија и др., до 2012 г. немале формирано посебни одбори на работодавци. Тоа комплетно го закочи колективното договарање во споменатите дејности. Од тие причини ги анализираме само склучените грански колективни договори. Во јавниот сектор овој проблем не постои. Од опсежната анализа на одредбите на горенаведените грански колективни договори од стопанството (ГКДС) и Гранските колективни договори од нестопанството (јавниот сектор) (ГКДЈС) во однос на одредбите на општите колективни договори за стопанството и нестопанството (јавниот сектор) во периодот 2006-2010 година дојдовме до сознанија дека тие имаат утврдено многу мал број на поповолни решенија за вработените во однос на општите колективни договори од кои значаен дел се препуштени на да се доуредат со колективен договор на ниво на работодавец. Тоа значи

дека и во овој случај синдикатот на ниво на гранки или дејности треба да вложи дополнителни напори за да се избори за поповолни решенија. Претставниците на ССМ во своето искажување потенцираа дека нивната борба во преговарањето се сведува на задржување на веќе стекнатите права, а не нивно подобрување.

Врз основа на горенаведеното можеме да заклучиме дека: одредбите на посебните (гранските) колективни договори ги одразуваат спецификите на дејностите. Во нив се забележува тенденција на утврдување на многу помал број на поволни решенија од општите колективни договори. Поголем дел од нив се задржани од претходниот период. Основицата за пресметување на некои утврдени права за некои случаи е понеповолно од периодот 1994- 2005. Исто така, значаен дел од правата е препуштено да се уредат со колективен договор на ниво на работодавач со што синдикатот се става во позиција постојано да ја тестира својата опадната моќ. Ова укажува на фактот дека моќта на Синдикатот во наредниот период продолжил да опаѓа.

4. Заклучоци

Врз основа на резултатите од нашето истражување можеме да заклучиме:

1. Во периодот 1990-1998 година, Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) имаат утврдено поповолни решенија во однос на одредбите на Законот за работни односи.
2. Во периодот 1994-1998 година, синдикатот до одреден степен успева да ги наметне и вгради сопствените интереси (барања) во одредбите на колективните договори, со што ја потврдил сопствената моќ.
3. Од анализата на одредбите на Општиот колективен договор за стопанството (ОКДС) и Општиот колективен договор за јавниот сектор (ОКДЈС) во периодот 2006-2010 година, дојдовме до сознание дека тие имаат утврдено мал број на поповолни решенија во однос на Законот за работни односи, препуштајќи го нивното операционализирање со посебни (грански) колективен договор или колективен договор на ниво на работодавач, што значи дека синдикатот требал дополнително да ја потврдува сопствената (не) моќ во преговарањето на пониско ниво, што во дадениот момент било многу тешко.
4. Одредбите на посебните (гранските) колективни договори ги одразуваат спецификите на дејностите и во нив се забележува тенденција на утврдување на многу помал број на поволни решенија

од Општите колективни договори, а значаен дел од правата е препуштено да се уредат со колективен договор на ниво на работодавач.

- Во периодот од 1990-2010 година преку примената на начелото in favorem laboratories индиректно може да се извлече заклучок дека моќта на синдикатот континуирано опаѓал, а како резултат на тоа е се помалиот број на одредби во колективните договори на сите нивоа со кои се утврдуваат поповолни решенија.

БИБЛИОГРАФИЈА

La Negociation collective, Bureau International du travail, Geneve, 1960,

В. Браиќ, *«Домашаји прописа, струке и праксе у области радних односа»*, Правни живот бр. 11, Београд, 1998.

Препорака бр. 91 на МОТ за колективно преговарање (1951), параграф 2 (1).

Општи колективни договори

ОКД за стопанство на СРМ (Сл. весник на РМ бр. 30/90).

ОКД за стопанството на РМ (Сл. весник на РМ бр. 29/94, 30/94, 27/96, 67/99, 45/00, 47/03, 76/06.)

ОКД за јавните служби, јавните претпријатија, државните органи, органите на локалната самоуправа и други правни лица кои вршат нестопанска дејност (Сл. весник на РМ бр. 39/94).

ОКД за стопанството на РМ (Сл. весник на РМ бр.76/06).

Општи колективни уговор Републике Србије (Сл. гласник, бр.22/97).

ОКД за стопанството на РМ (Сл. весник на РМ бр. 88/09).

ОКД за јавниот сектор на РМ, (Сл. весник на РМ бр.10/08).

ОКД за приватниот сектор од областа на стопанството (пречистен текст од 18.6.2010, Сл. весник на РМ бр.60/10).

Посебни (гранкови) колективни договори

Колективен договор за вработените во водостопанство (Сл. весник на РМ бр. 51/94)

Колективен договор за вработените од мелничко-пекарската индустрија (Сл. весник на РМ бр. 53/94)

Колективен договор за земјоделство и прехранбена индустрија (Сл. весник на РМ бр. 56/94)

Колективен договор за јавните претпријатија од гранката енергетика (Сл. весник на РМ бр.5/96)

Колективен договор за вработените во тутунското стопанство (Сл. весник на РМ бр. 58/94)

Колективен договор за финансиските организации на РМ (Сл. весник на РМ бр. 69/94)

Колективен договор за комуналните дејности на РМ (Сл. весник на РМ бр.40/94)

Колективен договор за трговија на РМ (Сл. весник на РМ бр.42/94)

Колективен договор за угостителство и туризам на РМ (Сл. весник на РМ бр.43/94)

Колективен договор на претпријатијата за професионално оспособување и вработување на инвалиди во РМ (Сл. весник на РМ бр.44/94)

Колективен договор за шумарство и дрвна индустрија на РМ (Сл. весник на РМ бр. 46/94)

Колективен договор за дејноста производство и преработка на метали и енергетика од 23.7.1991 и сите понатамошни измени и дополнувања.

Колективен договор за дејностите производство и преработка на метали, црна и обоена металургија, рударство, електроиндустрија и енергетика од (Сл. весник на РМ бр.50/94).

Колективен договор за јавните претпријатија од дејноста сообраќај и врски (Сл.весник бр. 23/95)

Колективен договор за државните, правосудните и органите на локалната самоуправа на РМ (Сл. весник на РМ бр.53/95)

Колективен договор за општествените организации и здруженија на граѓани на РМ (Сл. весник на РМ бр. 53/95)

Колективен договор на вработените од текстилната индустрија во РМ (Сл. весник на РМ бр. 55/94, 137/07)

Колективен договор за кожарско-преработувачката дејност (Сл. весник на РМ бр. 59/94)

Колективен договор за рудници и индустрија на неметали (Сл. весник на РМ бр. 9/95)

Колективен договор за основно образование на РМ (Сл. весник на РМ бр.65/95)

Колективен договор за средно образование на РМ (Сл. весник на РМ бр.65/95)

Колективен договор за дејноста хемиска индустрија (Сл. весник на РМ бр.60/94)

Колективен договор за дејноста сообраќај (Сл. весник на РМ бр.61/94)

Колективен договор за графичката дејност и производство на хартија на РМ (Сл. весник на РМ бр. 61/94)

Колективен договор за градежништво, индустрија за градежни материјали и проектирање на РМ (Сл. весник на РМ бр. 61/94)

Колективен договор за дејностите од занаетчиството, авторемонтните претпријатија и услугите (Сл. весник на РМ бр. 68/94)

Колективен договор за МРТ и локалните радио и телевизиски станици (1997)

Колективен договор за социјална заштита (1997)

Колективен договор за спорт на РМ (1997)

Колективен договор за угостителство на РМ (Сл. весник на РМ бр. 2/08)

Колективен договор на МВР, 31.12.1997 и сите понатамошни измени и дополнувања.

БЕЗБЕДНОСНИТЕ ПРАШАЊА И СОЗДАВАЊЕТО НА НЕЗАВИСНА Р. МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Безбедносните закани за Република Македонија почнаа да се наметнуваат уште со почетокот на југословенската криза. Со затпочнувањето на воените конфликти во Словенија, а подоцна и во Хрватска, во Македонија се отворија дилеми за нејзиното место во федерацијата која се распаѓаше. Определувањето за чекорење по патот на независноста изгледаше прилично логичен чекор но истовремено носеше инзвонредно тешки ризици.

Генерално гледано, тие ризици по безбедноста можеме да ги поделиме во две групи. Внатрешни фактори кои можат да влијаат дестабилизирачки и надворешни фактори кои можат да ја загорозат безбедноста на државата. Многу често внатрешните и надворешните фактори беа испреплетени, односно често внатрешните фактори беа користени како алатка од надворешните фактори.

Клучни зборови: *безбедност, референдум, независност, стабилност*

MAROLOV Dejan

THE CREATION OF INDEPENDENT REPUBLIC OF MACEDONIA AND SECURITY ISSUES

Abstract: Security threats began to impose to the Republic of Macedonia since the beginning of the Yugoslav crisis. With the beginning of the armed conflict in Slovenia and later in Croatia, some doubts about the Macedonian place in federation opened. The determination for independence looked like pretty logical step but had extraordinary risks.

Generally, these security risks can be divided into two groups. Internal factors which may have destabilizing effects and external factors that may endanger national security. Very often the internal and the external factors were intertwined i.e. the internal factors were used as a tool by the external factors.

Key words: *Security, referendum, independence, stability*

Вовед

Безбедносните прашања за Република Македонија се наметнуваат со започнувањето на процесот на распаѓање на Југословенската федерација. Со тоа станува јасно дека дотогашната Социјалистичка Република Македонија ќе мора да го избере патот по кој ќе се движи во иднина. Постојат две опции. Воедно и двете опции носат определена доза на ризик за безбедноста на Македонија.

Првата опција е преземање на ништо, односно пасивно набљудување на влошувањето на ситуацијата во Југославија. Ова избрано сценарио практично ќе значи останување на Р.Македонија во рамките на Федерацијата, дури и истата да доживее скратување со излегувањето на Словенија и Хрватска. Една варијанта во рамките на оваа прва опција е создавањето на асиметрична федерација, односно дел од републиките (Словенија и Хрватска) да бидат конфедерално поврзани со остатокот од републиките кои би биле федерално поврзани. Прифаќањето на која било варијанта од оваа опција за Македонија носи одреден ризик. Останувањето во Федерацијата ќе значи дека Македонија станува членка на една нова српски доминирана и контролирана федерација. Изборот на оваа опција за Македонија ќе значи и еден вид на одобрување и потврда на Букурешкиот договор од 1913 година, според кој Вардарскиот дел од Македонија ѝ припадна на Србија.

Втората можна опција за Македонија е определување за независност. Оваа опција во услови на очигледен распад на Федерацијата се чини далеку порационална. Сепак, истата опција има свои безбедносни ризици. Прогласувањето на независност може да донесе сценарио слично како во Словенија или Хрватска, односно лесно може ЈНА да биде испровоцирана да дејствува. Исто така, одвојувањето на Македонија од СФРЈ може да отвори некои стари апетити кај македонските соседи. Воедно, Македонија има мешан етнички состав. По својата етничка хетерогеност се наоѓа некаде помеѓу Хрватска и БиХ. Постоенето на етнички хетероген состав беше лесно запалива основа за почеток на војната во Хрватска, а подоцна и во БиХ.

Ова е потенцијален проблем но изборот мора да биде направен. Македонија се определува за независност што е правилниот избор со сите ризици кои ги носи.

Референдумот за независност и можните дестабилизирачки фактори

Кога веќе еднаш Македонија се определува да го оди својот пат кон независноста се поставува прашањето на кој начин е најдобро тоа да се направи, а притоа да не биде загрошена безбедноста на Републиката. Избран е целосно демократски начин. Прашањето за независноста се остава на волјата на народот. Изборот за прогласување на независност врз база на плебесцитно искажаната волја на народот има свои ризици. Се покренуваат дилеми од типот дали ќе има доволна излезност на народот на Референдумот за независност, па дали народот ќе гласа за независна Република, имајќи го предвид долгогодишното заедничко живеење во Југословенската федерација и сл. Другата можна варијанта е прогласување на независноста со Декларација од Собранието на Р. Македонија. Сепак чекорот кој е избран е вистинскиот. Преку Референдум се покажува волјата на народот и воедно тоа е најдемократски можен начин. Ова особено е важно и се користи како аргумент при барањето за признавање на независноста од европските држави. Сепак, иако Референдумот поминува во најдобар ред, сепак предизвикува одредени реакции и напната атмосфера. Ова се однесува како за соседните држави така и внатре во Републиката. Најавата за одржување на Референдум кој за исход може да има создавање на македонска независна држава предизвикува нервоза кај нашите јужни соседи. „Токму пред Референдумот Грците изведоа една голема воена вежба до нашата граница под името Флилипос“ (Глигоров, 2001:179). Додека на југ се случуваат воени вежби на грчката армија на границата со Македонија, на север во Србија „пред Референдумот бевме изложени на засилена антимакедонска пропаганда во белградскиот печат“ (Глигоров, 2001:179). Ако воените вежби од грчка страна се испраќање на сигнал, не помалку опасна закана е антимакедонската реторика на Белград, особено што ЈНА која е во Македонија е контролирана од Белград. Во вакво опкружување, Референдумот предизвикува вознемиреност и внатре во земјата кај две етнички групи. Станува збор за етничките Албанци и Срби кои живеат во Р. Македонија. „Референдумот одржан во 1991 година беше скоро едногласен за независност, сепак беше бојкотиран од Србите и од Албанците“ (Dieter, Alicia&Reynolds, 2004:250). Двете етнички групи одбиваат да учествуваат на Референдумот и истиот го бојкотираат, но од сосема различни мотиви. Ова секако дека е потенцијален проблем кој поседува одреден капацитет за нарушување на безбедноста и сигурноста на Р.Македонија. Имено, етничките Албанци

имаат реално висок процент од вкупната македонска популација – околу 22% и се прилично компактно населени, главно кон границите со Косово и Албанија. Причините за нивното неизлегување на Референдум можат да се толкуваат на различни начини. Сепак, она што дополнително ја усложнува ситуацијата е фактот што ваквиот нивен став и однос кон создавањето на независна Македонија добива поддршка од Тирана. „Тирана го поддржа бојкотот на Албанците во Македонија во однос на Референдумот“ (Глигоров, 2001:395). Уште повеќе Албанија не ја признава официјалната статистика и тврди дека во Македонија бројот на Албанци е многу поголем од 21%. Поточно, „Албанија тврдеше дека македонските Албанци конституираат 40% од населението во Македонија (Liotta, Cindy&Jebb, 2004:4). Понатаму, претставниците на етничките Албанци во Македонија не гласаат за првиот Устав на Р. Македонија и бараат да бидат сметани за конститутивен народ. Конечно не само што го бојкотираат официјалниот државен Референдум, туку уште полошо, организираат свој сопствен Референдум. „Тие одржаа свој Референдум за територијална автономија на 11-12 јануари 1992 год., на кој 74% од 280.000 Албанци ја поддржаа автономијата. Македонската Влада го прогласи Референдумот за незаконски, плашеќи се дека може да е чекор кон сецесија, ова им сигнализираше на многу Македонци дека етничките Албанци не се волни да коегзистираат во заедничка држава“ (Askermann, 1999:61).

Во тоа време последно нешто што ѝ треба на Македонија е оспорување на правото за нејзина независност од западниот сосед и нелојалност на повеќе од една петина од своето население. Ако направиме една груба поделба на начините за справување со вакви ситуации ќе забележиме дека генерално постојат два начина на однесување на државите. Држави кои малцинските права ги игнорираат, потиснуваат или, пак, пресираат. Од друга страна, имаме држави кои се трудат да ги гарантираат малцинските права, а малцинствата да ги интегрираат. Со ваквата потенцијална опасност Македонија се справува на уникатен начин за Источна Европа. За првпат во Југоисточна Европа партија на малцинства е вклучена како дел од коалициона влада. Со овој потег се постигнуваат две цели. Од една страна, големото албанско малцинство е вклучено во институциите на системот, а од друга страна, овој потег предизвикува создавање на добра основа за унапредување на македонско-албанските односи, со тоа што на овој начин Албанците ја прифаќаат одлуката за Референдумот кој го бојкотираат. Со ова едно прашање е симнато од дневен ред, барем привремено.

Второто национално малцинство кое го бојкотира Референдумот за независност на Македонија е српското малцинство. Постои една суштинска разлика помеѓу албанското и српското малцинство во Македонија. Имено, српското малцинство е далеку помалубројно, некаде околу 2% од вкупната популација согласно со официјалните статистики. Сепак, во исто време и двете малцинства имаат нешто заедничко, а тоа е шпекулирање со нивната реална бројка со цел користење во политички цели. Слично како и Албанија, и Србија не ја признава официјалната бројка на Срби кои живеат во Македонија. „Србија инсистираше на специјален статус на своето малцинство за кое тие тврдеа дека го има во бројката од 300.000 до 400.000 луѓе (популација од 2 милиона), иако според официјалната статистика околу 40.000 Срби живеат во Македонија и ги уживаат вообичаените малцински права“ (Мирчев, 2006:83). Без разлика на реално малата бројка на српско малцинство, потенцијалната опасност по безбедноста на Македонија не доаѓа од нивната „големина“ изразена во бројки. Независно од процентот, факт е дека Србите не излегоа на Референдум, а со тоа постои опасност за „игра“ по истото сценарио како во Хрватска, односно за прогласување на своја држава во држава. Нивната сила се состои во тоа што ЈНА е сè повеќе контролирана од Србија, па согласно со ова тие имаат воена моќ за да реализираат евентуален таков план. Опасноста од Србија е многу повеќе реална закана за безбедноста на Македонија, заради постоење на моќна воена сила во рацете на Белград. Сепак, како што е пишувано, ЈНА ја напушта Македонија без ниту еден испукан куршум (Ackermann, 1999). За време на Меѓународната конференција за поранешна Југославија, македонскиот државен врв доаѓа до компромис со српскиот етнички врв. На овој начин добар дел од „српската“ закана врз безбедноста на Македонија е отстранет, иако Србија (СР Југославија) и натаму одбива да ја признае Македонија, а опасноста од можно враќање на ЈНА во Македонија е секогаш таму.

Надворешни дестабилизирачки фактори по однос на безбедноста на Македонија

По прогласувањето на независноста, младата независна Република Македонија се наоѓа во исклучително тешка положба. Околностите во кои се создава државата се многу сложени. Така, распаѓањето на заедничкиот југословенски пазар е огромен удар за македонската економија која речиси 50 години надворешно-трговскиот промет го остварува со другите југословенски републики. Скоро целокупната македонска економија

е инфраструктурно градена и поврзана за да функционира во состав на Југославија. Во исто време, според првиот претседател на независна Македонија, „*девизните резерви на Македонија тогаш изнесуваа само 20-30.000 американски долари (!) – другите девизи беа изнесени од Македонија и засекогаш задржани во Народната банка на Југославија. Со нив, како што се виде набргу, се финансирала војната, а Македонија страдеше за средства за задоволување на елементарните потреби*“ (Глигоров, 2001:174). Овие финансиски проблеми се додатно засилени во првите години од македонската независност и тоа директно од Југ и индиректно од Север. Се работи за затворање на грчката граница кон Македонија, односно за воведување на економско ембарго. Ова е сериозен удар за крвката македонска економија. Уште повеќе однесувањето на членката на ЕУ и НАТО - Грција е дури и провокаторски насторено кон Македонија (Phillips 2004, p.54). „Грчката армија изведува маневри на границата со Македонија. Атина превенира странска помош да стигне во Македонија. Во август 1992 година Грција ја затвора границата и воведува нафтено ембарго“ (Phillips, 2004).

Од друга страна, финансиската стабилност на Македонија е додатно усложнета со воведувањето на ембаргото од Советот на безбедност кон Србија (СРЈ), што индиректно ја погодува и Македонија. Оваа ситуација ја постави Македонија економски изолирана од поранешниот југословенски пазар воопшто, на север со Србија и на југ со Грција. Вакавата состојба диктира реориентирање и снабдување на Македонија преку оската Запад – Исток, односно Албанија и Бугарија, држави соседи на Македонија со кои инфраструктурно е многу слабо поврзана. Ваквата ситуација наидува на силен негативен одраз во македонската економија, а лошата економија има одраз во подгревањето на внатрешните меѓунационални односи. Едноставно, Македонија е доведена до една многу незавидна положба.

Се чини дека некој сепак свесно работи кон тоа Македонија да биде доведена во една ваква положба. Главно се работи за српско-грчка оска на дејствување. Интересот е заеднички, Милошевиќ сака да покаже дека Македонија не може да функционира без заштита од големиот брат Србија, а Грција воопшто не сака да постои држава со име Македонија во која живеат Македонци... „Од почетокот на 90-тите години Грчката влада играше со Милошевиќ за дестабилизација и распарчување на Македонија помеѓу Белград и Атина“ (Phillips, 2004:54). Иако ЈНА се повлекува од Македонија по мирен пат, сепак Милошевиќ не се повлекува од своето гледање дека ЈНА по потреба може и има право да се врати во Македонија.

Милошевиќ има средба со Самарас во Белград и му покажува мапа на министерот за надворешни работи на Грција. Во центарот на ФИРОМ, а посебно во Тетово и околината живеат околу 150.000 Срби, а не 40.000. колку што покажува цензусот. Грчкиот министер за надворешни работи го прашува Милошевиќ: „Дали сметате дека во одреден момент ќе се соочите со проблемот дека тие ќе мораат да се преместат на друга локација?“ Милошевиќ одговори: „Тие нема да се преместат и не само тие, туку уште илијадници српски бегалци кои живеат на север ќе се преместат кон југ кон Скопје, односно кон грчката граница“ (Phillips, 2004:55). „Ваквите размислувања на Милошевиќ постојано ја кријат опасноста за остварување на ваквите планови преку можна воена интервенција на Југословенската армија во Македонија. Од друга страна, „на масовните протести против Македонија Грците порачуваа 'Koina Sinoga me ti Servia' (заедничка граница со Србија). Исто така, „во периодот од 1990 до 1993 грчкиот премиер Константин Мицотакис и министерот за надворешни работи Антонис Самарас се сретнаа неколку пати со Милошевиќ за да го дискутираат македонскиот проблем. На 16 јануари 1992 год. Глигоров јавно протестираше дека Милошевиќ во Атина дискутира за Македонија без нејзин претставник“ (Phillips, 2004:54). Дека овие разговори имаат за цел не само дестабилизирање на македонската држава и безбедност, туку и нејзино целосно исчезнување, говорат и други извори. Така според Liotta&Jebb (2004), „одредени извори кажуваат дека Слободан Милошевиќ за време на состанокот во 1992 год. со грчкиот премиер Константин Мицотакис отворено предложил грчко-српска поделба на Македонија“ (Liotta&Jebb, 2004:8).

Однесувањето на Србија и Грција во периодот веднаш по македонското прогласување на независност може да го окарактеризираме како усогласено во нивните постапки и делување, а директно насочено против интересите на Македонија. „Според Александрос Таркас, помлад политички советник на Самарас, Милошевиќ имал долг состанок со грчкиот Амбасадор во Белград Лефтерис Карагианис на 8 август 1991 год. Милошевиќ рекол: *'Во последните неколку месеци јас го дискутирав со вашата Влада прашањето за Скопје. Од суштинско значење е нашите земји да ги координираат нивните политики'*“ (Liotta&Jebb, 2004:8). Така, ако Грција е задолжена за економски крах на Македонија преку ембаргото, тогаш Србија е задолжена за константна воена закана врз безбедноста на Македонија преку ЈНА која останува во Македонија и по осамостојувањето. Дури и по нејзиното повлекување заканата останува заради непризнавањето на Македонија од страна на Белград.

Официјален Белград дури ја ословува Р. Македонија како „Скопје“ или ФИРОМ, со цел да бидат компактни со интересите на Грција и покрај долгогодишното постоење на СФРЈ во која Македонија за сите членки на Федерацијата (вклучително и Србија) е само Македонија. Сепак дел од Србите никогаш не ја исфруваат од потсвеста таканаречената „Јужна Србија“. Во тој контекст се зачестени изјавите како онаа на лидерот на српското движење за обнова Вук Драшковиќ, кој во една пригода потсетува дека македонското прашање е решено со балканските војни. (Глигоров, 2001:179). Сè повеќе се поставува тезата дека ЈНА не треба да замине од „Јужна Србија“, зашто тоа е така решено уште со Букурешкиот договор. Во стилот на истиот Договор (Глигоров, 2001, р.403) „1991 год. Мицотакис даде изјава дека Србија е сосед на Грција“, што всушност е решение на Букурешкиот договор каде што Македонија сè уште не е конституирана како држава. Ваквите отворени закани за безбедноста на Македонија стигнуваат и од Србија која во рацете ја имаше ЈНА, но и Грција која одвреме-навреме знаеше да направи воена вежба на границата со Македонија, па дури и да го прекрши македонскиот воздушен простор. Сепак во реалноста директната воена закана е многу повеќе можна од север, односно од Србија отколку од НАТО и ЕУ членката Грција. Ваквите закани по македонската безбедност мораат многу сериозно да се сфатат.

Кога сме веќе кај Букурешкиот договор и неговите држави-потписнички, треба да се истакне дека додека Србија која е повеќе зафатена во БиХ и Хрватска настојува да го реши „македонското прашање“ во рамките на српско-грчки договор, Грција е малку повеќе претпазлива и настојува во тоа да вклучи повеќе држави. Заради тоа, грчкиот официјален врв се обидува на двапати да свика самит на државите кои во 1913 год. го потпишаа Букурешкиот договор, на кој би се дискутирало за иднината на Македонија, но без претставници на Македонија. Сепак и двата обиди за свикнување на овој самит ќе пропаднат заради немање поддршка за такво нешто, пред сè, од САД, но и заради одбивањето на дел од поканетите страни – Романија и Бугарија. Во ситуација на постоење на грчко-српска спрега во делувањето на Македонија, признавањето од страна на Бугарија е од исклучителна важност за Македонија, без разлика на можните мотиви на Бугарија. Најверојатно се работи за интерес на Бугарија за спречување на поделба на Македонија меѓу Србија и Грција, во која Бугарија воопшто не би имала или, пак, би имала само мал дел. Притоа не смееме да заборавиме дека Бугарија ја остави подотворена вратата за нејзините интереси во

Македонија, признавајќи ја само државата Македонија но не и народот и јазикот. Постојењето на вака негаторски став на соседите кон Македонија и нејзиното третирање како она што Глигоров (2001) го нарекува „вонбрачно дете од Букурешкиот договор“, генерира голема опасност за безбедноста на Македонија.

Безбедноста на Македонија, односно мирот во Македонија, значи безбедност и мир и на Балканот и избегнување на поголем воен конфликт кој ќе вклучи и држави надвор од Југословенската федерација. Според едно можно сценарио според John (1997), зголемувањето на тензиите внатре во Македонија неизбежно би водело кон судир на македонските владини трупи со албански парамилитанти во западна Македонија. Ваквата ситуација би била искористена од Србија која би интервенирала на македонска територија за да демонстрира и предупреди што би се случило во евентуално албанско востание на Косово, а во исто време би можеле и да се реактивираат 100-годишните стари проекти за јужна Србија во соработка со Грција. На ваквата српска интервенција со сигурност би следувала бугарска интервенција, нормално на македонска територија, а вклучувањето на Грција би било проследено со вклучување на Турција... Теориите за можниот редослед на настаните кои би воделе кон ваков развој на настаните се многубројни, но она што е најзначајно е дека истите се прилично можни и реалистични.

Надминување на безбедносните прашања

Претходниот осврт на постоечките безбедносни закани за Македонија во првите години од нејзината независност доволно ни ги илустрира сложеноста и сериозноста. Од денешен аспект се поставува прашањето како една млада и непризнаена држава, практично без оружје и економија, со непријателски настроени соседи, прилично мешан состав на население, успева да го преживее овој турбулентен период од своето постоење, да не дозволи прелевање на југословенската криза и да опстане и се изгради како и секоја друга независна и суверна држава со своја парична единица, своја армија, свои државни институции... Одговорот на претходното прашање е прилично сложен и е составен од повеќе елементи.

Најбиен од овие елементи е фактот што големите сили, пред сè САД, не сакаат започнување на нов воен конфликт на територијата на Македонија, со што практично југословенскиот конфликт би се проширил со можност да вклучи и некои соседни држави. На овој начин би дошло до започнување на голем и тежок за контролирање воен

конфликт во кој би биле вклучени и држави членки на НАТО (Грција и Турција). Ваквото сценарио не е посакувана опција за САД. Од друга страна, според Глигоров (2001) и Германија и Италија се против поделбата на Македонија. Со ваквиот став на големите сили практично победува македонското гледиште промовирано од македонските дејци уште пред балканските војни, а според кое единствен гарант за мирот на Балканот ќе имаме само ако Македонија престане да биде јаболко на раздорот. На овој начин преку постоењето на македонска независна држава се задржува постоечкиот баланс на силите на Балканот.

Секако дека еден од побитните елементи е и презафатеноста на Белград на хрватскиот и босанскиот фронт. Започнувањето на нови воени дејствија и во Македонија нема да оди во прилог на Србија во време кога истата е веќе вовлечена во воени судири.

Трет елемент е она што го прави Македонија. Така, Македонија успева да излобира УНПРОФОР сили на својата граница кон Србија и Албанија, што е силен сигнал за зацврстување на безбедноста на државата. Од друга страна е вклучена албанска политичка партија во Владата, со што на домашен план се придонесува за смирување на страстите и постепено интегрирање на албанското малцинство.

Заклучок

Со почетокот на распаѓањето на поранешна Југославија тогашна Социјалистичка Република Македонија беше принудена да го избере патот по кој ќе се движи во иднина. Определувањето за независност беше логичен избор но носеше бројни незивесноти како на внатрешен така и на надворешен план. Сепак, можеме да констатираме дека македонската држава се избори за својата независност и си ја обезбеди својата безбедност во незамисливо тешки услови заради претходно набројаните елементи кои се случија во сплет на историски околности.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ackerman, A. (1999) *Making peace prevail: preventing violent conflict in Macedonia*. New York, Syracuse University Press

Gligorov, K. (2001) *Makedonija e se sto imame*. Skopje, Izdavacki centar Tri

Liotta, P. & Jebb R. C. (2004) *Mapping Macedonia: idea and identity*. Westport, Praeger publisher

Mirchev, D. (1996) *Geopolitical Boudaries of the Balkans: The view of Macedonia*. In Cucic, L. (ed.) *Let's Re-think Europe*. Zagreb, European

Movement Croatia, pp. 32-38

Phillips, J. (2004) *Macedonia: warlords and rebels in the Balkans*. New York, I.B.Tauris & Co Ltd

МЕЃУНАРОДНО ТРГОВСКО ЗАСТАПУВАЊЕ (ДОГОВОР ЗА МЕЃУНАРОДНО ТРГОВСКО ЗАСТАПУВАЊЕ)

Апстракт: Под терминот-договор за меѓународно трговско застапништво се подразбира таков договор со кој едно лице, застапник, трговски агент (the agent, l'agent d'affaires commerciales, l'agent commercial, l'intermediare, händlungsagent) се обврзува дека во име и за сметка на друго лице-властодавец (principall, représenté) од друга земја или домашен властодавец во друга земја, ќе склучи една или повеќе трговски работи¹. Исто така, меѓународниот договор за трговско застапување е договор склучен меѓу физички или правни лица со живеалиште, седиште или место на дејност во различни држави, каде едната страна (застапникот) се обврзува да подготви и/или да склучи трговски зделки од име и за сметка на другата страна (застапуваниот), а за тоа да добие соодветна награда². Ваквите дефиниции на договорот за застапување се прифатени во поголем број европски правни системи, со тоа што постојат значителни разлики за поимот во континенталното и англосаксонското право. Така, civil law системите прават разлика меѓу застапување и комисион, додека во common law системите ваква разлика нема, со оглед на фактот што трговскиот агент е единствена форма на делување за сметка на налогодавачот и тој е овластен за продажба на стока, чување на стока во консигнација за продажба, купување на стока и друго.

Клучни зборови: *меѓународно застапување, договор, регулатива, компаративен приказ*

¹) Ђуровиќ Р., *Меѓународно привредно право*, Савремена Администрација-Београд, 1986, стр.270; исто и Николовски А., *Меѓународни трговски договори*, Европски Универзитет-Факултет за правни науки Скопје-2006, стр.174

²) Пиперкова Л., *Международно трговско право (Международниот договор за трговско представителство)*, ВЕБЕР-ВБ София, 1993, стр.209

KAMBOVSKI Igor

**INTERNATIONAL COMMERCIAL AGENCY (CONTRACT OF
INTERNATIONAL COMMERCIAL REPRESENTATION)**

Abstract: The term Contract of International Commercial Representation means such a deal in which one person, agent, commercial agent (the agent, l'agent d'affaires commerciales, l'agent commercial, l'intermediare, händlungsagent) undertakes legal acts on behalf of another person-principall (representé) from another country or in another country, which will end with one or more commercial transactions. Likewise, international agency contract is a contract concluded between persons or entities with residence, seat or place of business in different states where one party (the agent) is obliged to prepare and / or to conclude commercial deals on behalf and for the account the other party (principal), and to receive appropriate reward. Such definitions of the representation contract are accepted in most European legal systems, but there are significant differences in the notion of continental and Anglo-Saxon law. Thus, civil law systems recognize a difference between representation and commission, while in common law systems there is no such difference, given the fact that the commercial agent is the only form of action on behalf of the principal and he has been authorized for sale of goods, storage of goods consignment sales, purchasing goods e.t.c.

Keywords: *International agency, contract, regulation, comparative review*

Договорот за застапување е регулиран со меѓународни и национални извори на правото. На меѓународен план, како најважен извор на правото е Женевската конвенција за застапување во меѓународната продажба на стока од 1983 година која настојува да ги надмине разликите што постојат помеѓу националните правни системи и да даде посебен придонес во делот на односите кои настануваат помеѓу застапникот и властодавецот со трети лица. Во националните правни системи на земјите, регулирањето на застапувањето е различно решено, бидејќи најчесто не се прави јасна дистинкција меѓу институтите трговско застапување и агентура. Така, во поголем број земји се употребува терминот „застапник“, а во други земји терминот „агент“, но во некои земји овие термини се поистоветуваат. Така на пример, Италија во Граѓанскиот кодекс од 1942 (Codice Civile) го има регулирано институтот застапување како и во посебниот закон

бр. 204 од 1985 година и во двете Национални колективни спогодби („За застапниците на индустриските претпријатија” и „За застапниците во трговските претпријатија”). Во француското право, под трговски застапник (агент) се подразбира лице кое професионално и самостојно преговара. Швајцарското право во Законот за облигациите од 1936 година застапништвото го опфаќа со договорот за агентура по кое агентот презема обврска да посредува трајно при склучување на договори во име и за сметка на принципалот³. Германија го има регулирано прашањето на трговскиот застапник со Трговскиот кодекс (1897 год.), изменет и дополнет во 1953 година, како и со Граѓанскиот кодекс од 1896 година. Така, согласно со член 84, алинеја 1 од Германскиот трговски кодекс, трговски застапник е лице кое во функција на самостоен претприемач е овластено постојано да посредува за склучување на трговски зделки во име и за сметка на друг претприемач (владавец)⁴. Бугарија со донесување на Трговскиот закон (1991) сеопфатно го има регулирано прашањето на трговското застапување, бидејќи дотогаш не постоеле посебни одредби за договорот за трговско застапување, иако во Законот за обврски и договори (1950) имало одредби за воспоставување, реализација и престанок на застапнички работи и одредби за договорот за комисион. Во францускиот правен систем се прави разграничување меѓу независните трговски застапници (посредници-*intermédiares indépendants*) и зависните трговски застапници (трговски патници, застапници-*représentants de commerce*). Независните застапници се делат на два вида: посредници, кои имаат статус на трговци, и трговски агенти. Договорот за трговско застапување е регулиран со Декрет бр.58 од 23.12.1958 година, според кој трговскиот агент е мандатор кој при вршење на вообичаената и независна професија, без да е обврзан со договор, посредува и евентуално склучува договори за продажба, наем или услуги во име и за сметка на производители, индустријалци или трговци, при што правата и обврските се пренесуваат на застапуваниот⁵.

Во англосаксонското право поимот *agent* ги вклучува во себе не само трговскиот застапник, туку и разни видови на трговски агенти кои работат во име и за сметка на налогодавачот, но и трговци кои склучуваат работи за свое име и за своја сметка. Според англосаксонското право под поимот *agency* се подразбира трговски застапник, комисионер, посредник и лица кои вршат некои посебни агенциски работи. Во Англија е донесен

³) Пиперкова, *op. cit.*, стр.214

⁴) *idem*, стр.213

⁵) Пиперкова, *op. cit.*, стр.215

посебен Закон за трговски застапници од 1889 година чие важење во 1890 година е проширено и на Шкотска.

Трговските застапници во меѓународното трговско работење се самостојни субјекти на трговското право, на ист начин на кој и домашното право им го признава таквиот субјективитет⁶.

По правило, во нашето право со работите на меѓународното трговско застапување се занимаваат правни и физички лица кои се регистрирани за вршење на таа дејност под разни имиња и тоа: трговски агенции, трговски застапништва, застапништва на странски фирми, застапнички бироа, претставништва и др. Сите тие, без разлика на името, вршат работи на застапување и посредување. Поради тоа, доста често во практиката не се прави јасна разлика помеѓу овие две работи, иако во правната теорија е извршено јасно разграничување. Така, додека трговскиот застапник договорите ги склучува од името и за сметка на застапуваниот, трговскиот посредник само ги доведува странките во врска, а потоа тие самите склучуваат соодветен договор. Додека трговскиот застапник секогаш истапува од името и за сметка на застапуваниот, трговскиот посредник секогаш истапува од свое име и за своја сметка. При склучувањето и извршувањето на договорот со трето лице трговскиот застапник се однесува како договорна странка, и ги заштитува интересите на застапуваното лице, додека трговскиот посредник има неутрална улога и ги заштитува интересите на двете договорни странки.

Трговските застапници во меѓународниот правен сообраќај можат да застапуваат една или повеќе странски фирми или сите фирми од една земја, а исто така, едно или повеќе домашни трговски друштва во странство. Но, со оглед на фактот што застапниците во меѓународниот промет претставуваат самостојни субјекти, тие мораат да бидат регистрирани за вршење на таквата дејност. Во Италија регистрацијата на застапникот се врши во трговската комора (*Camera di Commercio*)⁷. Застапувањето на странски фирми на територијата на домашната држава се смета за посебна стопанска дејност која ја вршат лицата во својство на трговски застапник. Застапувањето на странските фирми се врши врз основа на договор за застапување кој се склучува меѓу домашниот трговски застапник и странското трговско друштво.

Во некои законодавства, меѓу кои е и македонското, застапувањето на странските фирми се регулира со императивни законски прописи. Така,

⁶) Николовски, *op. cit.*, стр.176

⁷) види: www.chamberofcommerce.it/inglese/registro-.asp

во член 591 од ЗТД е предвидено дека за секоја подружница странското друштво, односно странскиот трговец-поединец назначува еден или повеќе застапници кои, во поглед на таа подружница, го застапуваат во неговото работење во Република Македонија. Странското трговско друштво може истите застапници да ги назначи и за повеќе подружници. Претходно, во член 581, став 2, Законот содржи императивна законска одредба според која странските друштва и странските трговци-поединци не можат да вршат дејност на територијата на Република Македонија се додека не организираат подружница.

Особена карактеристика на работите на застапувањето во меѓународниот промет на стоки и услуги е настапот на фирмата од една земја во деловни односи со партнери од странство посредно, во свое име, со склучување договор преку застапник кој живее во странство и кој не е вработен во домицилната фирма. Застапникот посредува или може да посредува и да склучува договори, или само да склучува договори со трети лица во име на застапуваниот.

Постојат различни гледишта за видовите односи што произлегуваат од договорот за трговско застапување. Така, според проф. Пиперкова, постојат два одделни видови односи од што произлегуваат и два вида договори: првиот е интересен однос-договорот што трговскиот застапник го склучува со својот властодавач, а вториот е надворешен, кој во основа се потпира на внатрешен однос-договорот кој застапникот го склучува со трето лице од името и за сметка на својот овластувач, властодавач⁸. Според проф. Драшкиќ, постои и трет вид односи, и тоа меѓу властодавецот и третите лица со кои преку застапникот е склучен договор⁹. Иако самиот договор за застапување непосредно ги регулира само првите видови односи, неговите одредби се одразуваат и на другите две групи односи, особено во поглед на обемот на овластувањата со кои застапникот се стекнува врз основа на договорот. Тој обем може да се разликува во неколку аспекти, и тоа: во поглед на територијата, видот на правните работи, содржината на идниот договор кој ќе го склучи застапникот, како и одговорноста за изборот на третото лице како договорна страна¹⁰.

Договорот за трговско застапување содржан во македонскиот Закон за облигациони односи (член 846) нема изречен меѓународен карактер и

⁸) Пиперкова, *op. cit.*, стр. 209

⁹) Draškić M., *Međunarodno privredno ugovorno pravo*, 1970, Institut za uporedno pravo-Beograd, стр. 243

¹⁰) Draškić, *op. cit.*, стр. 244

непосредно го обврзува застапникот постојано да се грижи трети лица да склучуваат договори со неговиот работодавец, односно да посредува меѓу нив, како и според добиеното овластување да склучува договори со трети лица од име и за сметка на работодавецот, кој е обврзан за секој склучен договор да му исплати определен надомест (провизија).

Постојат повеќе видови трговски застапништва. Но главната поделба на застапништвата се состои во: застапништво во внатрешниот промет и застапништво во надворешно-трговскиот промет. Меѓутоа, со оглед на тоа што во ни едно од веќе споменатите права, па ни во македонскиот правен систем, не се прави некоја позначителна разлика помеѓу внатрешно и меѓународно застапништво и лицата кои се овластени да ги вршат работите за застапување можат тоа да го вршат како за домашни, така и за странски работодавачи. Меѓутоа, во меѓународниот трговски промет имаме повеќе видови трговски застапништва.

Поделбата на трговското застапништво во меѓународното трговско право може да се изврши по различни критериуми¹¹ и тоа:

1. според територијата во која застапникот ја врши својата дејност;
2. според обемот на овластувањата кои ги има трговскиот застапник;
3. според начинот на вршењето на дејноста;
4. според обемот на гаранциите за изборот на трето лице при склучувањето на договорот;
5. според зависноста од стопанската дејност што ја врши.

Според првиот критериум, договорните странки со договорот за застапување или со деловните обичаи ја определуваат територијата на која трговскиот застапник ќе го застапува овластувачот. Обично, во меѓународното трговско право при определувањето на територијата на трговскиот застапник, тоа се прави за повеќе земји дури и за цели континенти (како на пример, застапник за Европа, Југоисточна Азија и др.). Според територијата каде што се врши застапувањето можеме да имаме месни (локални), обласни и генерални трговски застапници. Ако трговскиот застапник е овластен само за едно географско место и за неговата околина тогаш велиме дека се работи за месен (локален) трговски застапник. Но, ако трговскиот застапник е овластен од својот овластувач - комитент да застапува на едно пошироко подрачје, тогаш велиме дека се работи за обласен трговски застапник. Генерален трговски застапник е оној застапник кој е овластен од една или повеќе фирми да ги застапува истите на територија на една или повеќе земји, региони или континенти. Со одредувањето на територијата може да биде внесена и

¹¹⁾ Николовски, *op. cit.*, стр. 177

клаузула за ексклузивно право на застапникот за застапување на таа територија¹². Во рамки на една територија може да се направи уште една поделба на трговските застапници, и тоа на постојани, фиксирани, кои дејствуваат и се овластени за застапување во точно определно место и патувачки застапници кои немаат постојано место на вршење на дејноста на застапувањето¹³.

Согласно со вториот критериум, меѓународното трговско застапување, по обемот на својата деловна дејност може да се појави како: специјално или посебно и генерално или општо. Под специјално (посебно) трговско застапништво подразбираме кога застапникот е овластен од име и за сметка на својот овластувач да склучи еден или повеќе определени видови правни работи. Спротивно на тоа, генералниот (општиот) застапник добива *carte blanche*, целосно овластување со кое може да ги склучува сите правни работи од име и за сметка на овластувачот, односно да ја определува содржината на договорот согласно условите на пазарот, со општа обврска да постапува совесно¹⁴.

Во меѓународното трговско право важи деловен обичај, кој потекнува од определени национални права, дека застапуваните фирми се должни исклучиво да работат преку своите генерални трговски застапништва и не можат непосредно да стапуваат во контакт со евентуални деловни партнери во тие земји каде што имаат свој трговски застапник. Правна последица на таквиот став е на генералниот застапник да му се признае и исплати провизија-награда во определен процент што одговара на вредноста на склучената работа дури и во случај кога застапуваните фирми ги склучиле правните работи заобиколувајќи го генералниот застапник и одбегнувајќи ги неговите услуги во работењето (ваквиот став е прифатен и во нашата судска практика, доколку договорните страни тоа изречно го договориле)¹⁵.

Според третиот критериум, во зависност од тоа дали трговскиот застапник ја врши својата дејност во едно или повеќе различни

¹²) Види: член 1743 од Италијанскиот трговски законик „властодавецот не може истовремено да ангажира повеќе трговски застапници на исто подрачје за иста дејност, ниту пак трговскиот застапник може да преземе обврска во иста област и за иста дејност да склучува договори за сметка на повеќе трговски друштва кои се во меѓусебна конкуренција“.

¹³) Stefanović Z., *Privredno ugovorno pravo*, Pravni fakultet-Univerzitet UNION/Službeni glasnik-Beograd, 2006, стр. 165

¹⁴) Драшкић М., *Меѓународно привредно уговорно право*, Савремена администрација-Београд, 1990, стр.380

¹⁵) Николовски, *op. cit.*, стр.178

места или патувајќи од еден до друг деловен партнер, разликуваме постојани, повремени и мешовити трговски застапници. Застапниците (агентите) кои патуваат се разликуваат од трговските патници, бидејќи застапниците се самостојни субјекти кои ги претставуваат и застапуваат трговските друштва, додека трговските патници се лица кои се наоѓаат во работен однос со трговското друштво што го застапуваат на таков начин. Застапниците кои патуваат имаат пошироки овластувања во однос на трговските патници со оглед на фактот што се овластени дури и да примаат плаќање за сметка на овластувачот или да вршат плаќање од негово име.

Четвртиот критериум се однесува на различните видови застапништво според степенот на одговорноста на застапникот. Во случаи кога третото лице совесно ќе ја исполни правната работа што ја склучило од името и за сметка на овластувачот разликуваме обично правно застапништво и застапништво *del credere*. Кај обичното застапништво, застапникот ќе одговара само за евентуална несовесност и невнимание во поглед на избор на трето лице со кое склучил договор (*culpa in eligendo*), додека кај застапништвото *del credere* застапникот гарантира дека третото лице совесно ќе ги исполни своите обврски од склучената работа и тука застапникот се јавува како еден вид гарант на кого застапуваниот може да се обрати доколку третото лице не го исполни договорот¹⁶.

Според петтиот критериум, во зависност од стопанските дејности, застапниците се делат на оние кои од името и за сметка на својот овластувач купуваат и продаваат стока; застапници во областа на транспортот и осигурувањето; туристички застапници; берзански застапници и други. Посебна е положбата на застапникот при договорот за застапување со држење на консигнационо складиште, како што е чест случај во меѓународната трговија. Застапникот овде не само што е овластен и што е обврзан да склучи договор со трето лице, туку тој треба и да се грижи за стоката што се наоѓа во консигнационото складиште и од истото да ја испорача на лицата со кои што склучил договор од името на својот овластувач. Исто така, тој ја наплатува цената на чинењето при испорачаната стока¹⁷.

Договорни страни во меѓународниот договор за застапување се застапник (*agent, the agent, l'agent d'affaires commerciales* и сл.) и

¹⁶⁾ Николовски, *op. cit.*, стр. 177, исто и: Драшкиќ, *op. cit.*, стр. 244

¹⁷⁾ Николовски, *op. cit.*, стр. 179

застапувано лице, овластувач, налогодавец. Трговскиот застапник е независен трговец кој самостојно ја врши својата стопанска дејност и е рамноправен со овластувачот, па согласно начелата на слобода на уредување на односите и рамноправност на учесниците во облигационите односи, може слободно да ги регулира меѓусебните односи со овластувачот. Така, Трговскиот кодекс на Германија содржи одредба (чл.84 т.2), која во случај определено лице да не е независно од овластувачот, а кое има еднакви права на застапник, да се смета како работник на овластувачот. Исто така, Конвенцијата на земјите на Бенелукс за договори на трговското застапување содржи одредба според која застапникот не може да биде вработен од овластувачот, но според француското право, застапникот има право без никаква согласност да ангажира подзастапник, врз основа на одредбите на Кодексот за работа. Во англосаксонското право статусот на трговскиот застапник е доста широко определен и се приближува кон комисионерот. Тој не само што може да ја чува стоката на својот комитент, туку може да ја продава во свое име и за сметка на овластувачот.

Според Директивата на Советот на ЕЕЗ за изедначување на законодавствата на земјите - членки во однос на независните трговски застапници од 18.12.1986 год.¹⁸ застапникот е самостоен посредник кој има право на повеќестрани преговори за продажба, купување на стока за сметка на друго лице (овластувач), како и право да ги подготви и изврши таквите договори во име на овластувачот. За трговски застапник не може да се смета лице кое врз основа на вработување презема дејства во име на фирма или организација во која работи (чл.1 ст.2 и 3 од Директивата). Оваа Директива има улога во поглед на надминување на различностите кои постојат меѓу националните законодавства во поглед на трговските застапници, со крајна цел-заштита на правата на трговските застапници спрема трговците и создавање на единствена правна основа во поглед на обврските на трговските застапници заради избегнување на привилегирани позиции на пазарот¹⁹.

Во домашната правна теорија, согласно со Законот за облигационите односи, договорот за трговско застапување мора да биде склучен во писмена форма, со цел точно да се определи обемот на овластувањата на застапникот за подолг период и со цел преку писмената форма застапникот полесно да се легитимира спрема трети лица. Исто така, меѓународниот

¹⁸⁾ Директива 86/653/ЕО/1986

¹⁹⁾ Касабова К., *Трговски претставител*. ЦИЕЛА-София, 2005, стр. 30

договор за трговско застапување во современата меѓународна трговска практика најчесто се склучува во писмена форма, иако меѓународните обичаи и правила на меѓународното трговско право немаат предвидено некоја посебна форма. Така на пример, во француското право писмената форма е задолжителна, додека во швајцарското, германското и англиското право тоа не се бара, бидејќи договорот е неформален²⁰.

При склучувањето на овој договор се користат три основни начини, и тоа: склучување посебен договор составен и потпишан од овластени договорни странки, потпишување на типски или стандардни договори каде што се еднострано определени условите на договорот (овој начин најчесто го користат големите трговски агенции и меѓународни застапништва поради полесно и побрзо работење како и поради поедноставна заштита на своите интереси), и преку кореспонденција меѓу договорните странки, која се состои од писмен налог на овластувачот (понудата) и прифаќање од страна на понудениот застапник.

Во правната теорија за понудата се употребува терминот налог за застапување. При издавање на налог од страна на овластувачот тој може да се разликува по својата содржина, и тоа како специјален и како генерален налог. Специјалниот налог е таков налог кој се однесува само на точно определени правни работи, додека генералниот налог се однесува на сите правни работи на определена стопанска дејност или на определени видови работи на меѓународното трговско право. Меѓу другото, се поставува прашањето за правото на отповикување или повлекување на издадениот налог на застапникот, при што преовладува ставот дека издаден налог може да се отповика или повлече се додека меѓународниот трговски застапник не стапил во обврска спрема трето лице. Меѓутоа, во меѓународното трговско право општоприфатено е правилото дека трговскиот застапник е должен да се изјасни по добиениот налог. Во случај ако пропушти да го извести налогодавачот дека не може да го прифати дадениот налог ќе одговара за настанатата штета. Оваа обврска за изјаснување по добиениот налог е последица на правната природа на меѓународното трговско застапништво. Сите меѓународни трговски работи се засновуваат врз принципот на честност и совесност, а особено договорот за меѓународно трговско застапување е правна работа која се темели на исклучителна доверба, добронамерност, ажурност и несебично заложување за интересите и успешен деловен резултат на овластувачот.

²⁰⁾ Николовски, *op. cit.*, стр. 180

Кога застапникот склучува договор со трето лице треба да нагласи дека договорот со трето лице го склучува во својство на застапник. Доколку тој тоа не го стори, ќе се смета дека договорот го склучува од свое име и за своја сметка. Во англосаксонското право агентот (застапникот) не е лично одговорен за склучениот договор дури ни тогаш кога во договорот не нагласил дека истапува во својство на агент, но под услов со агентура да се занимава подолг временски период²¹.

Договорните странки обемот на правата и обврските го регулираат со договорот за меѓународно трговско застапување, но во согласност со императивните норми кои важат во заинтересираните држави.

Застапникот при склучување на договори од името и за сметка на комитентот мора за тоа да биде овластен, во спротивно се применуваат општите правила за склучување на договори во стоковиот промет од страна на неовластени лица. Според Законот за облигационите односи застапникот не може да склучува договори од име и за сметка на својот налогодавец ако за тоа не е посебно овластен²².

Застапникот при склучувањето на договори со трети лица треба да постапува со внимание на добар и совесен стопанственик. Исто така, застапникот е должен при извршувањето на своите обврски да ги штити интересите на налогодавачот, да го чува неговиот имот и неговите права. Тој треба да стори се што е потребно, според околностите, да ги сочува правата и правните средства во полза на налогодавачот. Застапникот во односите со трети лица треба секогаш да ја одбегнува секоја постапка што би причинила недоверба или сомневање во однос на неговите овластувања, и во ниту еден случај не би можел да ги застапува двете договорни страни. Нашиот Закон за облигационите односи во член 857 предвидува дека застапникот одговара пред налогодавецот за исполнување на обврските од договорот за чие склучување посредувал или што според овластувањето ги склучил од името на налогодавецот, само ако за тоа посебно писмено гарантирал, а во тој случај тој има право и на посебен надомест-del credere провизија.

Ако се појде од ставот дека застапникот треба да постапува со внимание на добар стопанственик, тогаш произлегува обврска да го известува налогодавачот за сите работи при извршувањето на задачите кои ги презел со договорот. Според некои граѓански закони застапникот е должен без посебно барање на налогодавачот да го известува за сите

²¹⁾ Николовски, *op. cit.*, стр.181

²²⁾ Види: член 848 од ЗОО – „Застапникот може да склучува договори од името и за сметка на својот налогодавец, ако за тоа добил од него посебно или генерално овластување“.

склучени договори во негово име и за негова сметка. Така, Законот за облигационите односи во член 853, став 3 предвидува дека застапникот е должен да му ги дава на налогодавачот сите потребни известувања за пазарната ситуација, особено оние што се од значење за секоја одделна работа. Според англиското право застапникот (агентот) е должен да го извести налогодавачот за сите факти кои би можеле да дејствуваат врз неговата одлука да го прифати или да не го прифати предложениот договор. Посебно, застапникот е должен да го извести налогодавачот за каков било свој личен интерес кој би можел да го има во трансакцијата (договорот)²³.

Граѓанскиот законик на Унгарија го има прифатено следното решение: застапникот мора да го известува налогодавачот за своето работење и за состојбата во којашто се наоѓа работата, доколку тоа го бара овластувачот, а во случај на потреба и без тоа барање, а особено кога треба друго лице да се употреби во вршење на застапништвото или доколку новонастанатите околности бараат измена на налогот. Според италијанскиот Граѓански законик, трговскиот застапник е должен на налогодавачот да му даде известување за условите на пазарот од територијата која му е доверена, како и секое друго известување корисно да се оцени поволноста на одделни работи (како на пример, за финансиската положба на сегашните и на идните клиенти и др.). Доколку не е во можност да ги извршува доверените задачи тој е должен веднаш да го извести налогодавачот за тоа или во спротивност одговара за надомест на штета. Застапникот е должен да го извести налогодавачот и за приговорите на трето лице во врска со склучениот договор, бидејќи приговорот изјавен на застапникот се смета како да е изјавен на налогодавачот.

Застапникот е должен да се придржува кон дадениот налог или упатство од страна на налогодавачот во поглед на содржината и начинот на склучувањето на идните договори. Во случај ако застапникот ги пречекори овластувањата кои му се дадени и ако не се придржува кон дадените упатства при склучувањето или извршувањето на договорите, повлекува одговорност и обврски за себе, а не за налогодавачот. Оваа обврска произлегува од општата обврска на застапникот да постапува непристрасно и да ги штити интересите на налогодавачот како добар стопанственик (член 853, став 1 и 2 од ЗОО). Меѓутоа, обврската на застапникот одговара на општата обврска на секој полномошник кој

²³) Драшкиќ, *op. cit.*, стр.383

е должен да се придржува кон дадените упатства од налогодавачот. Полномошникот може да се откаже од упатствата за работа само во случај кога тоа неопходно го бараат интересите на налогодавачот, а ако не постои можност истиот да биде претходно известен за тоа.

Застапникот (агентот), кој е овластен само да посредува нема право да прифаќа понуди, туку само да ги собира и да ги испраќа на налогодавачот. Во случај ако застапникот сепак склучи договор, според германското право, таквиот договор го обврзува налогодавачот само ако без одлагање не го одбие, односно ако не изјави на третото лице со кое е склучен договорот дека таквот договор не признава и не прифаќа²⁴.

Застапникот е должен како деловна тајна да ги чува сите податоци што ги дознал во текот на работењето за неговиот налогодавач. Меѓутоа, додека застапникот спрема својот налогодавач има обврска целосно да го информира за сите дејствија и податоци, спрема трети лица тој треба да ги чува сите доверливи тајни, информации или материјали кои ги добил или дознал врз основа на договорот за трговско застапништво. Обврската за чување на деловна тајна трае и по престанувањето на важноста на договорот за трговско застапување (член 855 од ЗОО).

Во Законот за облигационите односи е предвидена и забраната за застапникот, без согласност од налогодавецот, да преземе обврска да работи на исто подрачје и за ист вид работи за друг налогодавец. Оваа обврска ја предвидуваат голем број правни системи, бидејќи ако застапникот, во исто време, би ги застапувал интересите на конкурентски фирми, би ја повредил својата должност за заштита на интересите на овластувачот. Меѓутоа, националните права различно ја предвидуваат оваа обврска на застапникот. Така на пример, италијанскиот Граѓански законик ја врзува за оваа обврска и обврската на исклучивост, така што трговскиот застапник не може на иста територија да работи за сметка на повеќе налогодавци, кои се во меѓусебни конкурентски односи. Но, Трговскиот кодекс на Чешка и швајцарскиот Законик за облигации предвидуваат дека исклучивоста на застапништвото мора да биде изрично договорена со посебна клаузула „за забрана на конкуренцијата“. Во случај на непостоење на таква спогодба, застапникот е овластен да склучи договор и за други лица како тоа да го прави и за своја сметка.

Трговскиот застапник, според обврските кои произлегуваат од договорот за застапување, има и определени права и тоа право на провизија; право на надомест на трошоци; право на задржување и

²⁴) Николовски, *op. cit.*, стр. 184-185

зложно право. Со оглед на тоа што застапникот врши застапување како стопанска дејност, тој има право на провизија-награда и тогаш кога таа не предвидена во договорот. Ова општо стојалиште е прифатено, не само во нашата правна литература, туку и во законодавствата на други земји. Според швајцарскиот Законик за облигации и полскиот Граѓански законик, застапникот има право на вообичаена провизија и во случај кога таа не е определена со договор или со тарифа. Висината на провизијата се определува со договор или врз основа на тарифа на трговското застапништво. Доколку провизијата не е определена со договор или со тарифа, тогаш се применуваат месните обичаи доколку тие постојат или тоа се определува според вложениот труд и според степенот на стручното залагање на застапникот. Во нашиот Закон за облигациони односи (член 861, став 2) е предвидена можност, по барање на налогодавецот, судот да може да ја намали провизијата на справедлив износ ако во дадениот случај е несразмерно голема спрема вложениот труд и направената услуга. Меѓутоа, во поголем број национални права не постои единствено мислење за тоа во кој момент застапникот стекнува право на провизија. Според нашиот Закон за облигационите односи, трговскиот застапник стекнува право на провизија во моментот кога договорот ќе биде извршен (член 861). Вакво стојалиште е прифатено во нашата судска и деловна практика. Исто такво стојалиште содржи и швајцарскиот Закон за облигации. Меѓутоа, во некои други национални права како што е италијанскиот Граѓански законик и германскиот Трговски законик, застапникот стекнува право на провизија дури кога третото лице ќе ја исполни својата договорна обврска²⁵.

Трговскиот застапник, по правило, не би можел да бара надомест на трошоците за извршената работа. Меѓутоа, договорните странки можат и поинаку да се договорат. Исто така, на застапникот може да му се надоместат трошоците ако постои локален обичај во местото на застапувањето. Во поглед на оваа обврска на налогодавецот националните права на одделни земји најразлично го решаваат ова прашање. Во најголем број национални правни системи (на пример, италијанскиот Граѓански законик), изречно е предвидено дека застапникот нема право на надомест на трошоците, тоа значи дека во овие права се смета дека тие се содржани во провизијата која треба да ја даде налогодавецот. Така, дури Трговскиот кодекс на Чешка предвидува дека договорената провизија ги опфаќа сите барања на трговскиот застапник според

²⁵) Николовски, *op. cit.*, стр. 187

овластувачот, вклучувајќи ја и наградата за придобивање на клиенти - партнери. Според полскиот Граѓански законик, застапникот има право на надомест на трошоци што се оправдани, но под услов нивната висина да го минува обемот кој во определени услови е вообичаен. Швајцарскиот Законик за облигации застапува средно решение, според кое застапникот нема право на надомест на трошоците што настануваат од нормалното вршење на неговите работи, но има право на надомест на оние трошоци и издатоци кои ги презел врз основа на посебни упатства од налогодавецот или во својство на неповикан вршител на туѓи работи, како што се трошоците за транспорт и за царини.

Како средство за обезбедување на стасаните побарувања од договорот за застапување, во националните права е предвидено правото на задржување (ретенција) или правото на залог врз стварите на налогодавецот кои се наоѓаат кај застапникот. Меѓутоа, се поставува прашањето-дали на застапникот треба да му се признае ова право или не. Овие права можат да бидат предвидени со договор, но спорно е дали застапникот има право и тогаш кога тоа не е предвидено со договорот. Во нашата правна теорија, особено под влијание на швајцарското право, постои мислење дека застапникот треба да ги има тие права и тогаш кога не се предвидени со договорот²⁶.

При регулирањето на меѓународниот договор за застапување, според проф. Николовски, можат да се применуваат само четири закони и тоа: законот на земјата каде што е склучен договорот меѓу овластувачот и застапникот; законот на земјата каде што застапникот ја врши својата дејност (работа); законот на седиштето на застапникот и *lex fori*. Во правната теорија, како и во судската практика во Франција и во другите континентални судови, поаѓајќи од аргументите дека не е погодно еден правен систем да ја регулира внатрешната, а друг надворешната активност на застапникот, е прифатена како супсидијарна (по автономијата на волјата) точка на врзување-теоријата за застапниковата активност. Во овој случај се применувало правото на земјата во која се одвивала застапниковата активност. Меѓутоа, проблем се појавил во случаите кога застапникот преземал обврски за склучување договори на територии на повеќе земји. Поради оваа причина во најново време и во многу национални права дадена му е предност на правото на земјата во која се наоѓа местото на седиштето на застапникот. Ако застапникот нема свое деловно седиште тогаш надлежно е правото на деловното седиште

²⁶) Капор В, Царић С., *Уговори робног промета*, Београд 1969, стр. 191; исто и Николовски, *op. cit.*, стр.189

на овластувачот. Во случај, овластувачот и застапникот да имаат исто државјанство се применува нивниот национален закон.

Трговското застапување во правото на Република Македонија

Договорот за трговско застапување е опфатен во Законот за облигационите односи, каде што во член 846 е предвидено дека „со договорот за трговско застапување се обврзува застапникот постојано да се грижи трети лица да склучуваат договори со неговиот работодавец и во таа смисла посредува помеѓу нив и работодавецот, како и според добиеното овластување, да склучува договори со трети лица од име и за сметка на работодавецот, а овој се обврзува за секој склучен договор да му исплати определен надомест (провизија)”. Трговските застапници во правниот промет настапуваат како самостојни субјекти кои вршат работи на застапување и посредување. Во ставот 2 од наведениот член од ЗОО законодавецот овозможил простор за посеопфатно вршење на трговското застапување со можноста работодавецот да има на исто подрачје за ист вид работи повеќе застапници. Но, веќе во следниот став е опфатена заштитата на работодавецот од злоупотреба на овластувањата на застапникот со одредбата во која е предвидено дека еден застапник не може без согласност од работодавецот да преземе обврска да работи на исто подрачје и за ист вид работи за друг работодавец.

Формата на договорот за трговско застапување е строга, односно истиот мора да биде склучен во писмена форма, повторно заради избегнување на недоследностите и недоразбирањата околу обемот на дадените овластувања на трговскиот застапник од страна на работодавецот. Воедно, застапникот може да склучува договори од името и за сметка на својот работодавец ако за тоа добил од него посебно или генерално овластување. Конкретно, работодавецот може со посебно полномошно да го овласти трговскиот застапник за преземање правни дејствија во точно определен обем и за конкретна правна работа, или истото може да биде генерално, со што на застапникот му се остава слобода на дејствување во име и за сметка на работодавецот.

Со оглед на блискоста и честото намерно или случајно мешање на поимите на трговскиот застапник со трговскиот посредник, македонскиот Закон за облигационите односи направил јасна дистинкција меѓу овие два правни поими. Така, Законот определува дека трговскиот застапник договорите ги склучува од име и за сметка на застапуваниот, додека трговскиот посредник само ги доведува странките во врска, а потоа тие лично и непосредно склучуваат соодветен договор. Додека трговскиот

застапник истапува во име и за сметка на застапуваниот, посредникот тоа секогаш го прави од свое име и за своја сметка. Исто така, при склучувањето и извршувањето на договорот со трето лице трговскиот застапник се однесува како договорна страна и ги заштитува интересите на застапуваното лице, додека трговскиот посредник има неутрална улога и ги заштитува интересите на двете договорни страни²⁷.

БИБЛИОГРАФИЈА

Драшкиќ Младен, Меѓународно привредно уговорно право, Савремена администрација-Београд, 1990

Draškić Mladen, Međunarodno privredno ugovorno pravo, Institut za uporedno pravo-Beograd, 1970

Ђуровиќ Радомир, Меѓународно привредно право, Савремена Администрација-Београд, 1986

Касабова Камелия, Трговски представител. ЦИЕЛА-София, 2005

Капор Владимир, Цариќ Славко, Уговори робног промета, Београд 1969

Николовски Александар, Меѓународни трговски договори, Европски универзитет -Факултет за правни науки Скопје - 2006

Николовски Александар, Плавшиќ Снежана, Трговско право, Скопје, 2005

Пиперкова Лиљана, Меѓународно трговско право (Меѓународниот договор за трговско представителство), ВЕБЕР-ВБ София, 1993

Stefanović Zlatko, Privredno ugovorno pravo, Pravni fakultet-Univerzitet UNION/Službeni glasnik-Beograd, 2006

²⁷⁾ Николовски А., Плавшиќ С., *Трговско право*, Скопје, 2005, стр. 253

**СОЗДАВАЊЕ НА АРМИЈА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА:
ТЕОРИСКА АНАЛИЗА НИЗ ПРИЗМАТА НА КОНЦЕПТОТ НА
НОРМАТИВНАТА МОЌ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА**

Апстракт: Актуелните теориски пристапи за природата на Европската Унија како меѓународен актер со нормативна моќ, меѓу кои и концептот на „нормативна моќ на Европската Унија“ од Ијан Манерс, дефиниран како „способност на Европската Унија да ги менува концепциите на она што се смета за нормално во меѓународните односи“, беа доведени во прашање со настанувањето на украинската криза и со настаните што следеа потоа.

Една потврда за тоа беше и некохерентната надворешна политика на Европската Унија кон Украина и кон украинската криза, која ја потенцираше двојноаршинската политика на Унијата во однос на европските аспирации за членство на Украина, а се должеше на нејзината зависност од рускиот гас. Ваквата надворешна политика, гледана низ теориската призма на погореспоменатиот концепт на нормативна моќ на Унијата, ги разниша токму неговите нормативни цели и инструментите на надворешната политика на Европската Унија.

Уште една потврда за тоа, што би можела да ги ослабне темелите на самиот концепт, е и скорешниот апел на претседателот на Европската комисија Жан Клод Јункер, како реакција на растечката закана од Руската Федерација, каде ги повика земјите членки на Европската Унија да се сложат со идејата за воспоставување Армија на Европската Унија, во функција на одбрана на вредностите на Унијата, но и во функција на зацврстување на нејзината заедничка надворешна и безбедносна политика, како и на нејзиниот меѓународен кредибилитет.

Истражувачкото прашање што го поставуваме во овој труд е: во која мера воспоставувањето на планираната Европска армија може да влијае врз концептот на нормативна моќ на Европската Унија и дали тоа би влегло во конфликт со концептот или пак би можело да се вклопи во неговите постулати?

Одговорот од истражувањето се состои во два става: 1. Евентуалното воспоставување на планираната Армија на Европската Унија може да

придонесе за зацврстување на заедничката надворешна и безбедносна политика на Унијата, без притоа да се коси со концептот на нормативна моќ на Европската Унија и 2. Планираната Армија на Европската Унија може да го доведе во прашање нормативниот карактер на делување на Европската Унија, односно нејзиниот нормативен идентитет и нејзината нормативна сила во меѓународните односи.

Клучни зборови: *Армија на Европската Унија, концепт на „нормативна моќ на Европска Унија“, заедничка надворешна и безбедносна политика на Европска Унија*

NIKODINOVSKA KRSTEVSKA Ana

CREATION OF EU ARMY: THEORETICAL ANYLISIS THROUGH THE PRISM OF THE CONCEPT OF NORMATIVE POWER EUROPE

Abstract: Actual theoretical approaches that theorize the nature of the European Union as an international actor with normative power, among which the concept of “Normative Power Europe” of Ian Manners, defined as ‘the ability of the European Union to shape concepts of what is normal in international relations’, were brought to question with the happening of the Ukraine crisis and the events that followed.

One confirmation of that was the incoherent foreign policy of the European Union towards Ukraine and the Ukraine crisis, which brought in evidence the double standard policy of the Union towards the European aspirations for membership of Ukraine, as a result of its dependency of the Russian gas. This foreign policy, seen through the theoretical prism of the abovementioned concept of Normative Power Europe, shook off exactly its normative goals and instruments of the European Union Foreign Policy.

Another confirmation for that, which could also weaken the fundamentals of the concept, is the latest appeal of the President of the European Commission Jean Claude Juncker, as a reaction to the growing threat of the Russian federation, in which he called the member states of the European Union to agree upon the idea for creation of an EU Army, in function for the defense of the values of the Union, but also in function for the strengthening of its Common Foreign and Security Policy, as well as its international credibility.

The research question that we pose in this article is: in what portion the creation of the planned EU Army could influence the concept of Normative

Power Europe, and whether this would enter in conflict with the concept or would it fit its postulates?

The answer of the research is assembled in two viewpoints: 1. The eventual creation of the planned EU Army could lead to the strengthening of the Common Foreign and Security Policy of the Union, but without entering in collision with the concept of Normative Power Europe, and 2. The planned EU Army could bring into question the normative character of action of the European Union, that is its normative identity and its normative power in international relations.

Key words: *EU Army, concept of Normative Power Europe, Common Foreign and Security Policy of the EU*

Актуелните теориски пристапи за природата на Европската Унија како меѓународен актер со нормативна моќ, меѓу кои и концептот на „нормативна моќ на Европската Унија“ од Ијан Манерс (2002), дефиниран како „способност на Европската Унија да ги менува концепциите на она што се смета за нормално во меѓународните односи“, беа доведени во прашање со настанувањето на украинската криза и со настаните што следеа потоа.

Една потврда за тоа беше и некохерентната надворешна политика на Европската Унија кон Украина и кон украинската криза, која ја потенцираше двојноаршинската политика на Унијата во однос на европските аспирации за членство на Украина, а се должеше на нејзината зависност од рускиот гас. Ваквата надворешна политика, гледана низ теориската призма на погореспоменатиот концепт на нормативна моќ на Унијата, ги разликува токму неговите нормативни цели и инструментите на надворешната политика на Европската Унија.

Уште една потврда за тоа, што би можела да ги ослабне темелите на самиот концепт, е и скорешниот апел на претседателот на Европската комисија Жан Клод Јункер, како реакција на растечката закана од Руската Федерација, каде ги повика земјите членки на Европската Унија да се сложат со идејата за воспоставување Армија на Европската Унија, во функција на одбрана на вредностите на Унијата, но и во функција на зацврстување на нејзината заедничка надворешна и безбедносна политика, како и на нејзиниот меѓународен кредибилитет.

Земајќи го овој повик како премиса, истражувачкото прашање што се постави е: во која мера воспоставувањето на планираната армија би можело да влијае врз концептот на нормативна моќ на Европската Унија, и дали тоа би влегло во конфликт со концептот или пак би можело да се

вклопи во неговите постулати?

Тргувајќи од тоа, анализата на прашањето е структурирано во три потточки, и тоа: првата, се однесува на концептот на нормативната моќ на Европската Унија, од која може да се увидат карактеристиките на Европската Унија како нормативна сила во меѓународните односи, втората точка, се однесува на создавањето на Армија на Европската Унија и на заедничката надворешна и безбедносна политика на Унијата односно заедничката безбедносна и одбранбена политика, и третата точка се однесува на нејзиното проблематизирање во рамките на концептот на Европската Унија.

Најпрво, почетоците на теоризациите за Европската Унија како уникатен субјект во меѓународните односи зачнуваат во седумдесеттите години од минатиот век, од Франсоа Дишен, кој е меѓу првите што ја забележува и што ја теоризира оваа несекојдневна улога на Европската заедница, дефинирајќи ја како „цивилна моќ на Европа“ (Civilian Power Europe) (Duchêne, 1972). Со овој концепт, Дишен ја опишува тогашната Европска заедница како сила заснована на внатрешно-политички достигнувања и хармонизација, која негира употреба на воени средства за достигнување на своите надворешни и безбедносни цели и која промовира различен меѓународен идентитет заснован на нејзината „цивилизирачка улога“. Всушност, основните обележја кои ја определуваат нејзината цивилна моќ (Manners, 2002:236-7) се неколку и се состојат од: 1. Приматот на дипломатската соработка во решавање на меѓународните проблеми, 2. Централноста на економската моќ за достигнување на националните цели, 3. Волјата да се користат супранационалните институции за да се постигне меѓународен прогрес, понатаму, 4. Националниот интерес дефиниран од граѓаните, 5. Надворешната политика заснована на национални вредности, и на крај, 6. Строгите услови во однос на употребата на сила, односно одрекувањето од употреба на сила меѓу земјите членки во Европската Унија (K. Smith, 2008).

Тргувајќи од овој концепт, триесет години подоцна Ијан Манерс, професор на Копенхашкиот универзитет, ќе изврши реконцептуализација на влијанието и воопшто на улогата на Европската Унија како меѓународен актер (Manners, 2002), за што научната заедница токму него ќе му ја препише заслугата за воведување на концептот на нормативна моќ на Европската Унија (Normative Power Europe). Познат уште како „пристап на нормативна моќ“ (Normative power approach - NPA) (Manners, 2013), овој концепт е уште дефиниран како концепт на идеолошка моќ (*idée force*) или како „моќ на убедување“ на Европската Унија, кој се состои токму во

способноста на Унијата да ги обликува концептите и концепциите на „она што се смета за нормално“ во меѓународните односи, токму тргнувајќи од нејзиниот меѓународен идентитет, кој од една страна ги надминува границите на класичните меѓународни организации, а додека од друга страна не се врамува во класичното сфаќање за национална држава.

Овој концепт ги опфаќа претходно споменатите карактеристики на концептот на цивилна моќ на Европската Унија, при што карактеристика со која се одликува е дека тој се заснова токму на уникатната нормативна база на Европската Унија, претставена од вредностите на Европската Унија и од целокупниот европски *acquis*, но исто така тој се заснова и на својот *sui generis* карактер на поствестфалски ентитет (кој го подразбира 1. Историскиот контекст во кој се развивала Европската Унија, 2. Нејзиниот хибриден систем и 3. Нејзината правно-политичка конституција особено по Мастришкиот договор, со кој се создаде заедничката надворешна и безбедносна политика на Европската Унија и од каде што Унијата го црпи својот меѓународен идентитет (Manners & Whitman, 1998:232; Manners, 2002:240-1; Whitman, 2011:5-7). Така што, токму овој специфичен идентитет ѝ овозможува на Унијата да промовира рационално-вредносно надворешно однесување на меѓународната сцена, преку кое ги шири универзалните вредности на мирот, на демократијата, на владеење на правото и на човековите права. Освен тоа, ваквиот космополитски поредок врз кој се темели Унијата, освен што се заснова на мировни акции без употреба на сила, предводени од нормативни норми и вредности, тој ја промовира кооперативната безбедност и мултилатерализмот, и своите активности секако ги потпира врз меѓународните институции.

Summa summarum, кога ќе се направи едно резиме на карактеристиките на овој концепт, тие се сведуваат на четири и тоа: нормативен идентитет на Унијата (што е претставен од нејзиниот систем, институционална структура, процесот и начин на донесување на одлуки, норми и процедури кои ја предодредуваат Унијата да се однесува на нормативен начин во меѓународниот поредок), понатаму нормативни цели (или волјата да се применуваат активности кои не се егосистички ориентирани, односно кои се ориентирани кон заедничкото добро и кои ја обликуваат надворешната средина во рамките на правото, меѓународните организации и режими), нормативни инструменти (тоа се сите оние инструменти на надворешна политика на Европската Унија кои не се од воена природа, како економските, социјалните, дипломатските и културните инструменти), и на крај нормативното влијание (влијанието ушто Унијата успева да го изврши кај другите меѓународни актери, врз основа на позитивниот

исход од нејзиното присуство и од нејзиното политичко делување во меѓународните односи).

Преминувајќи на втората потточка, односно на создавањето на Армија на Европската Унија. Имено, за почетоците на Европска одбранбена заедница се преговараше уште за време на преговорите за Шумановиот план од 1950 г., со познатиот т.н. Плевенов план, кој требаше да претставува основа за создавање на Европска армија која ќе биде под контрола на европски министер за одбрана. Но, неуспешноста на оваа идеја, четири години подоцна, донесе до алтернативно решавање на безбедносното прашање на земјите членки надвор од европската интеграција и тоа преку воспоставување на Западноевропската Унија, со што се овозможи воедно и интеграција на Италија и Западна Германија во североатлантската структура. Во меѓувреме се создадоа одредени предуслови, и во 1992 г. со договорот за Европска Унија се воспостави Заедничката надворешна и безбедносна политика и под нејзина закрила заедничката безбедносна и одбранбена политика, која во термини на договорот (член 24), постепено може да доведе до креирање на заедничка одбрана. Но, иако Унијата се здобива со широка надлежност од областа, сепак таа не поседува *ексклузивна надлежност*, при што истата е подредена на принципот на *паралелни надлежности*, врз основа на кој всушност, земјите членки се дистанцираа од целосно предавање и препуштање на оваа деликатна сфера во рацете на супранационализмот, оградувајќи се од какви било ингеренции на Унијата и на европските тела и институции, во дефинирањето и спроведувањето на нивната надворешна политика, и уште повеќе на нивната одбранбена политика. Така, нешто подоцна, со Амстердамскиот договор во 1997 г. преку инкорпорирање на петербуршките задачи се создава токму една институционализирана и координирана меѓународна соработка, која вклучува хуманитарни и спасувачки задачи, превенција на конфликти, мировни мисии, кризен менаџмент, борба против тероризмот и сл. За остварување на овие цели, Унијата располага со „...[ц]ивилни и воени средств[a]...“ кои може да ги насочува надвор од својата територија за „...[о]држување на мирот, спречување на конфликти и зајакнување на меѓународната безбедност, во согласност со начелата на Повелбата на Обединетите наци[u]...“ (член 42 точка 1), за кои досега има воспоставено повеќе од 15 цивилни и воени мисии низ светот. Но, вистинската милитаризацијата на Европската Унија настана особено по 2003 год. со воспоставувањето на механизмите за брза интервенција и на борбените групи на Унијата (отприлика 2.000 војници способни да се распределат во рок од 15 дена на кризното подрачје

и висококвалификувани за извршување на интензивни операции), со цел да ги исполнат Петербуршките задачи. Но, за сега овие борбени групи сè уште не се никаде распределени. Освен овие, воспоставувањето на Европската агенција за одбрана во 2004 г. е токму телото коешто ја носи со себе примарната улога на воспоставување на европска одбранбена соработка.

Наведувајќи го ова како премиса, третата потточка се однесува на проблематизирањето на создавањето на Европска армија во рамките на концептот на нормативна моќ на Европската Унија. Дискусијата ќе започне најпрво за проблемите за концептот, а подоцна и за дилемите. Така, во однос на првото, проблемите може да се увидат низ призмата на четирите карактеристики на нормативната моќ на Унијата.

Тргувајќи од нормативниот идентитет на Европската Унија, кој се однесува на нејзиниот систем, институционална структура, процесот и начин на донесување на одлуки, норми и процедури вкоренети во нејзината историја, кои ја предодредуваат Унијата да се однесува на нормативен начин во меѓународниот поредок. Имено, создавањето на Европска армија најнапред би било во спротивност со нејзиниот *sui generis* карактер на поствестфалиски ентитет, кој токму заради неговата специфичност и институционална структура, ја прави Унијата да се разликува од останатите класични актери во меѓународните односи – државите. Тргувајќи од тоа, евентуалното воспоставување на Армија на Европската Унија негативно би влијаело врз концептот, особено врз способноста на Унијата да ги менува нормите во меѓународниот систем, со што таа ќе почне да се смета како „моќ над“ (нешто или некого) наместо „моќ за“ (нешто), односно ќе се смета за материјална моќ наспроти идеациона моќ (Manners, 2011), при што акцентот би бил ставен на нејзината способност поскоро да употребува материјални стимуланти или физичка сила наместо нормативни средства.

Во однос на нормативните цели или волјата да се применуваат активности кои не се егоистички ориентирани, односно кои се ориентирани кон заедничкото добро и кои ја обликуваат надворешната средина во рамките на правото, меѓународните организации и режими. И тука, аргументот може да се артикулира во две насоки. Првата е дека идејата за создавање на европска армија, освен тоа што алудира на концепт на „моќ“ односно на концепт на *принуда* или *присила*, таа исто така алудира на остварување на посесивни (стратешки) интереси на земјите членки и на Унијата, наместо на остварување на активности кои се претставени како „заедничко добро“ или алтруистички цели. И втората насока, води кон

тоа дека создавањето на армија на Европската Унија би можело да влезе во конфликт со легитимитетот на нормативните цели на Унијата, односно нивната согласност со меѓународното право и принципи и нивната промоција во рамките на мултилатерализмот и меѓународната соработка.

Што се однесува, пак, до нормативните инструменти, а тоа се сите оние инструменти на надворешна политика на Европската Унија кои не се од воена природа, како економските, социјалните, дипломатските и културните инструменти, и тука е повеќе од јасно дека создавањето на Европската армија е контрадикторно на концептот на нормативна моќ, бидејќи армијата сама по себе претставува воен инструмент на надворешна политика, и дека секако, нејзиното користење ќе го намали нормативниот карактер на Унијата.

И, нормативното влијание, односно она што Унијата успева да го изврши кај другите меѓународни актери, врз основа на позитивниот исход од нејзиното присуство и од нејзиното политичко делување во меѓународните односи. Тука, може да се рече дека создавањето на Европска армија ќе влијае негативно врз нормативната сила на Унијата, доколку Унијата се користи со воени инструменти за достигнување на нејзините цели, и обратно, ќе влијае позитивно доколку инструментите бидат од било која друга природа.

И на крај, дилемите на концептот. Имено, една дилема или критика која се јавува паралелно со зачнувањето на концептот, е тоа дека воспоставувањето на Армија на Европската Унија иако не се вклопува во концептот на нормативна моќ на Европската Унија, врз основа на она што веќе погоре го наведовме, сепак, според толкувањето на следбениците на овој теориски пристап, располагањето на Европската Унија со воена сила во помали размери не е во спротивност со концептот, така што Унијата не ја губи својата легитимност и својата ефективност во убедување и/или во условување на другите да ги инкорпорираат нејзините норми (Bickerton, 2011).

И уште една дилема којашто се јавува во научната мисла е дека безбедноста на Европската Унија е спроведена независно и на независен начин, од страна на воениот апарат на земјите членки односно од *безбедносниот чадор* заснован на меѓународната соработка помеѓу Западноевропската Унија и Североатлантската алијанска, која е предводена од Соединетите Американски Држави, што ќе рече дека Армија на Европската Унија на некој начин и веќе постои, преку ваквата екстернализација на безбедноста на Унијата, односно преку безбедносниот апарат спореден од НАТО алијансата и неговите земји

членки. Што значи дека иако не постои еден единствен одлучувачки центар, но сепак интересите на земјите членки и нивната безбедност се обезбедени и заштитени.

БИБЛИОГРАФИЈА

BICKERTON, Christopher J.: "Legitimacy Through Norms: The Political Limits to Europe's Normative Power", in WHITMAN, Richard G. (ed.): *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011 (a), pp. 25 – 44.

BICKERTON, Christopher J.: *European Union Foreign Policy. From Effectiveness to Functionality*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011 (b).

BINDI, Federiga (ed.): *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe's Role in the World*, Brookings Institution Press, Washington, 2010.

DUCHÊNE, François: "Europe's Role in World Peace", in MAYNE, R. (ed.): *Europe Tomorrow: 16 Europeans look ahead*, Fontana, London, 1972, pp. 32 – 47.

KRASNODEBSKA, Molly: "The EU, Ukraine and the Limits of Normative Power", March 11 2014, <<http://www.cria.polis.cam.ac.uk/blog/?p=21>>

MANNERS, Ian & WHITMAN, Richard G.: "The 'difference engine': constructing and representing the international identity of the European Union", *Journal of European Public Policy* 10:3, June 2003, pp. 380 – 404.

MANNERS, Ian & WHITMAN, Richard G.: "Towards identifying the international identity of the European union: A framework for analysis of the EU's network of relationship", *Journal of European Integration* 21, 1998, pp. 231 – 249.

MANNERS, Ian: "Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads", *Journal of European Public Policy* 13:2, March 2006, pp. 182 – 199. (a)

MANNERS, Ian: "Normative Power Europe Reconsidered", *CIDEL Workshop. From civilian to military power: The European Union at a crossroads?* Oslo 22 – 23 October 2004.

MANNERS, Ian: "Normative Power Europe. A contradiction in terms?", *Journal of Common Market Studies*, volume 40:2, 2002, pp. 235 - 258.

MANNERS, Ian: "Normative Power Europe: The International Role of the EU", *Biennial Conference. The European Union between International and World Society*, Madison, USA, 31 May 2001.

MANNERS, Ian: "The constitutive nature of values, images and principles

in the European Union”, in LUCARELLI, Sonia & MANNERS, Ian (eds.): *Values and Principles of the European Union Foreign Policy*. Routledge, London, 2006, pp. 19 – 41. (c)

MANNERS, Ian: “The European Union’s Normative Power: Critical Perspectives and Perspectives on the Critical”, in WHITMAN, Richard G. (ed.): *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, pp. 226 - 247.

MANNERS, Ian: “The normative ethics of the European Union”, *International Affairs* 84:1, 2008, pp. 45 – 60.

MANNERS, Ian: “The symbolic manifestations of the EU’s normative role in world politics” in ELGSTRÖM, O. & SMITH, M. (eds.): *The European Union’s Roles in International Politics: Concepts and analysis*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 66 – 84. (b)

MANNERS, Ian: “Assessing the decennial, reassessing the global: Understanding European Union normative power in global politics”, *Cooperation and Conflict* 48:2, June 2013, pp. 304 – 329.

MARRONE, Alessandro, DE FRANCE, Olivier and FATTIBENE, Daniele: *Defence Budgets and Cooperation in Europe: Developments, Trends and Drivers*, Istituto Affari Internazionali, January 2016. < http://www.iai.it/sites/default/files/pma_report.pdf>

On the way towards a European Defense Union – A white book as a first step, Directorate-General for External Policy, Policy Department, April 2016. <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/535011/EXPO_STU\(2016\)535011_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/535011/EXPO_STU(2016)535011_EN.pdf)>

SMITH, Karen E.: *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2008.

WHITMAN, Richard G.: “Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations”, in WHITMAN, Richard G. (ed.): *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, pp. 1 – 24. (a)

WHITMAN, Richard G.: *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Palgrave Macmillian, Basingstoke - Hampshire, 2011. (b)

Консолидирана верзија на Договорот за Европската унија, Конрад Аденауер во Република Македонија, 2010.

Консолидирана верзија на Договорот за функционирање на Европската унија, Конрад Аденауер во Република Македонија, 2010. Treaty of Lisbon (2007).

СОВЕТ НА ЕВРОПА И ЕВРОПСКАТА УНИЈА - ЗАЕМНИТЕ ОДНОСИ И СОРАБОТКА

Апстракт: Овој труд го анализира односот меѓу Советот на Европа и Европската Унија, со намера да се разјасни дилемата за тоа дали членството во Советот на Европа претставува подготвителна фаза за полноправно членство во ЕУ, за оние земји кои што имаат такви аспирации.

Советот на Европа е најстарата и најголемата европска организација. Честопати во пошироката јавност доаѓа до забуна и мешање, од една страна на Советот на Европа како меѓународна организација, со Европскиот Совет како институција на Европската Унија. Има случаи на поистоветување на Парламентарното Собрание на Советот на Европа со Европскиот Парламент, како и ставање на знак на еднаквост меѓу други сегменти и институции на овие две посебни организациони форми на држави членки. Слична е состојбата и со Европскиот суд за човекови права во Стразбур, кој што претставува институција на Советот на Европа, а кој што има далеку поголема визибилност и препознатливост во споредба со организацијата на којашто припаѓа. Ниското ниво на визибилност на Советот на Европа не претставува само случај присутен во Република Македонија, туку тоа е генерален проблем на организацијата.

Европската Унија претставува стратешка цел на Република Македонија. Тоа е унија на земји кон која Република Македонија се стреми уште од почетоките на својата независност. Медиумската покриеност на процесот на македонското пристапување кон ЕУ е на многу високо ниво, пред сè поттикнато од високите очекувања на македонските граѓани од полноправното членство, но и поради постојаните блокади со кои се соочува Република Македонија, а кои произлегуваат од наметнатиот спор во однос на исклучително важното прашање за името на Република Македонија. За разлика од ЕУ, медиумската покриеност на Советот на Европа е на значително пониско ниво, кое што директно придонесува за недостаток на дистинкција меѓу овие две организациони форми.

Исто така, покрај посебноста на овие две меѓународни организациони форми, овој труд го потенцира фактот дека постои многу блиска соработка, компатибилност и комплементарност меѓу Советот на Европа и Европската Унија. Постојат многу примери на заедничка соработка и реализација на заеднички проекти кои имаат за цел да ја

одржуваат во постојано добра кондиција реализацијата на основната идеја на основачите на овие организации, идејата за обединета Европа во која ќе бидат зачувани мирот, стабилноста, демократијата, владеењето на правото и заштитата на човековите права.

Имајќи ги предвид овие елементи, целта на трудот е да презентира појасна и попрецизна слика за меѓусебниот однос, разликите и поврзаноста меѓу Советот на Европа и Европската Унија.

***Клучни зборови:** Совет на Европа, Европска Унија, демократија, владеење на правото, човекови права*

POP-ARSOV Petar

THE COUNCIL OF EUROPE AND THE EUROPEAN UNION – MUTUAL RELATIONS AND COOPERATION

Abstract: This paper analyzes the relationship between the Council of Europe and the European Union intended to clarify the dilemma of whether the membership in the Council of Europe present a preparatory phase towards full-fledge EU membership for those countries which have such aspirations.

The Council of Europe is the oldest and largest European intergovernmental organization. The public very often does not make a distinction between the Council of Europe, as an international organization, and the European Council, as an institution of the European Union. There is a misidentification of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the European Parliament, as well as some other institutions of these two different organizations are portrayed as equal. The European Court of Human Rights in Strasbourg, which is one of the institutions of the Council of Europe, has higher visibility in comparison with the organization to which it belongs. The low level of visibility of the Council of Europe is not only present in the Republic of Macedonia, but it presents a general problem of the organization.

The European Union is a strategic goal of the Republic of Macedonia. It is a union of countries at which the Republic of Macedonia aims since the very beginning of its independence. The media coverage of the process of Macedonia's accession to the EU is very high, primarily driven by the high expectations of the Macedonian citizens from the full-fledged membership, but also because of the constant blockages facing Macedonia, arising from

the imposed dispute as to the remarkably important issue, the question of the name of the country. Unlike for the EU, the media coverage and visibility of the Council of Europe among the Macedonian citizens is significantly lower, which contribute to the lack of distinction between two organizational forms of member states.

However, despite the differences and specificity of these international organizational forms, the paper will highlight the fact that there is an existence of very close cooperation, compatibility and complementarities between the Council of Europe and European Union. There are many examples of cooperation and implementation of joint projects that aims to keep the realization of the basic idea of the founders of these organizations, the idea of a united Europe that will ensure peace, stability, democracy, the rule of law and protection of human rights.

Taking into account the above mentioned facts, the main aim of this paper is to present a clearer and more accurate picture of the interrelationship, differences and connections between the Council of Europe and European Union.

Keywords: *Council of Europe, European Union, Democracy, Rule of law, Human rights*

1. Воведни напомени

Советот на Европа е најстарата и најголемата европска политичка организација. Организацијата официјално е основана во Лондон на 5 мај 1949 година со потпишување на Договорот од Лондон, од страна на десетте земји основачи: Белгија, Данска, Франција, Ирска, Италија, Луксембург, Холандија, Норвешка, Шведска и Обединетото Кралство. Советот на Европа денес брои 47 земји членки, една земја е кандидат за членство (Белорусија), а пет земји имаат статус на набљудувач (САД, Канада, Јапонија, Светата Столица и Мексико).

Кога зборуваме за Советот на Европа, често пати во пошироката јавност доаѓа до поистоветување, забуна, и отсуство на дистинкција со и од институциите на Европската Унија, пред се Европскиот Совет. Во исто време, кај дел од оние кои што имаат одредени познавања за Советот на Европа, постои мислење дека Советот на Европа претставува организација која има за цел да изврши подготовка на земјите кои имаат аспирации за членство во ЕУ и, всушност, претставува предворје на Европската Унија. Кон ваквата перцепција голем придонес дава големата визибилност која што Европската Унија ја има во Република Македонија.

Аспирациите за полноправно членство на Република Македонија во Европската Унија, коешто претставува една од стратешките цели на државата, во пошироката јавност создаваат перцепција дека сè што има предзнак „европски“, „европска“, „Европа“ е поврзано и се однесува на Европската Унија. Дури и реалната географска близина и физичка поврзаност на палатите кои што се дефинирани како седиштата на Советот на Европа и Европскиот парламент (институција на ЕУ) придонесува за ваквата перцепција. Градот Стразбур, којшто е седиште на Советот на Европа и на Европскиот парламент, претставува симбол по кој исто така се препознаваат како Советот на Европа, така и Европскиот парламент, односно Европската Унија.

Секако дека добрите познавачи на состојбите прават јасна дистинкција меѓу овие две меѓународни организации. Но, во секој случај современиот начин на функционирање на меѓународните организации, како и функционирањето земјите во својство на полноправни членки на меѓународните организации и во својство на независни држави, наметнува потреба од меѓусебна блиска соработка која пак продуцира комплициран систем на функционирање, меѓусебна соработка, кохерентност и комплементарност, но понекогаш и удвојување и испреплетеност на надлежностите.

Тоа дека Советот на Европа не е една од институциите на ЕУ е факт и секоја понатамошна дискусија за ова прашање е непотребна. Но, **дали Советот на Европа е предворје на Европската Унија, односно организација во функција и за потребите на Европската Унија или претставува целосно самостојна меѓународна организација со сопствен идентитет и кредибилитет** е прашање на кое треба да му се посвети внимание за да се добијат вистинските одговори.

2. Соработка од аспект на трајни вредности

Советот на Европа како меѓународна организација остварува плодна соработка со повеќе меѓународни организации и институции. Организацијата на Обединети нации (ООН), Организацијата за безбедност и соработка на Европа (ОБСЕ), Европската Унија, како и повеќе од триесет меѓународни организации (Црвениот крст, Светската здравствена организација, UNHCR, UNESCO, INTERPOL, Интерпарламентарната унија, Централно-европската иницијатива, НАТО, Европската банка за обнова и развој и др.) се на листата на организации и институции со кои Советот на Европа остварува соработка.

Европската Унија е најважната и најблиската организација со

која Советот на Европа има интензивна соработка и која претставува институционален партнер како на техничко, така и на политичко ниво. Техничката соработка меѓу двете организации е неспорна и во принцип е поддржана од сите членки на Советот на Европа. Политичката соработка честопати продуцира ефекти кои не се секогаш прифатени од земјите коишто не се членки на ЕУ, во преден план Русија, и кои се залагаат за повисок степен на самостојност во креирањето на сопствените политики на Советот на Европа. Сепак, Европската Унија како партнер на Советот е длабоко навлезена во системот на функционирање на организацијата во сите нејзини сегменти со широк спектар на активности. Ако се земе предвид влијанието на ЕУ во процесот на одлучување во Комитетот на министри, како преку секоја од 28-те земји членки на ЕУ поединечно, така и преку сите заедно како блок, може со сигурност да се каже дека Европската Унија претставува „повеќе од партнер“ на Советот на Европа.

Соработката на Советот на Европа и Европската Унија има долга традиција. Започнува уште од создавањето на Европската економска заедница која претставува претходник на Европската Унија. Во 2001 година, од страна на Советот на Европа и Европската комисија беше потпишана заедничка Декларација за соработка и партнерство¹ којашто овозможува зајакнат систематски начин на поставување на приоритетните области за заедничка соработка и креирање и реализација на конкретни заеднички проекти во рамки на Заедничките програми². Меѓусебната соработката денес се заснова на Меморандумот за разбирање од 2007 година, којшто ја потврди заедничката решеност за соработка и којшто претставува еден вид на рамка за продолжување на плодната соработка. Меморандумот за разбирање ја потврдува улогата на Советот на Европа како референтна организација и како репер за почитувањето на човековите права, демократијата и владеењето на правото. Токму овие вредности се она врз коешто во најголема мера се потпира соработката меѓу двете организации. Меѓусебната соработка продуцира систем на меѓусебна симбиоза и заемна поврзаност коешто има за цел ефикасно користење на сите видови капацитети со кои располагаат организациите, пред сè стручноста и компетентноста на кадровските ресурси. Избегнувањето на дуплирање на активностите и ефикасното користење на финансиските средства се дел од ваквиот систем којшто како крајна цел го има остварувањето на заеднички бенефит во севкупна смисла.

Дијалогот меѓу двете организации се одвива на највисоко ниво,

¹) <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=194395&Site=COE>

²) <http://www.jp.coe.int/default.asp>

односно постои директна вклученост на генералниот секретар на Советот на Европа и претседателот на Европската комисија. Исто така, тука се вклучени и претседавачот со Комитетот на министри на Советот на Европа, заменик-претседателот на Европската комисија и високиот претставник за надворешни работи и безбедносна политика на ЕУ, како и други комесари на Европската комисија. Соработката меѓу двете организации постигна забележителни резултати во последните неколку години, при што ЕУ го зголеми сопствениот интерес за меѓусебна соработка промовирајќи зајакнување на стратешката соработка. Ова особено се забележува со воведувањето на формални приоритети за соработка кое започна од 2011 година преку дефинирање на двегодишна рамка на приоритети за заедничка соработка. До сега има поставено три рамки за приоритетно делување, односно ЕУ приоритети за соработка со Советот на Европа за 2012-2013, за 2014-2015 и скоро усвоената за 2016-2017 година³. Воведувањето на формалните приоритети за меѓусебна соработка влијае на зголемена фокусираност, координација и транспарентност во пристапот на ЕУ во процесот на соработка со Советот на Европа. Овие приоритети не се во спротивност со приоритетите утврдени во различни програмски циклуси на финансиска помош на ЕУ за активностите на Советот на Европа. За 2016-2017 година, фокусот на меѓусебната соработка е ставен на: политичката соработка, изразена преку редовни контакти на највисоко ниво; правната соработка, изразена преку зајакнување на кохерентноста на правото на ЕУ и правните стандарди на Советот на Европа; и третиот главен приоритет е програмската соработка меѓу Советот на Европа и ЕУ, изразена преку заеднички програми во земјите членки на Советот, партнери на ЕУ. Исто така соработката се надврзува на Изјавата за намери за меѓусебната соработка на ЕУ и Советот со и во земјите кандидати за членство во ЕУ, како и земјите од Источното партнерство⁴ и јужните медитерански земји⁵, потпишана меѓу Советот на Европа и Европската комисија во април 2014 година. Покрај тоа, Советот на Европа заедно со ЕУ соработуваат

³) https://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXV/EU/08/60/EU_86098/imfname_10593343.pdf

⁴) Земји коишто ЕУ ги третира како сопствени соседи и ги групира во земји од Источното партнерство се: Украина, Белорусија, Молдавија, Азербејџан, Грузија и Ерменија. За разлика од ЕУ, Советот на Европа како источни соседи ги третира земјите од централна Азија, Казахстан и Киргистан.

⁵) Во јужномедитеранските земји ЕУ ги вбројува: Египет, Израел, Јордан, Либан, Мавританија, Мароко, Палестина, Тунис и Сирија (моментално суспендирана поради војната). Советот на Европа овие земји, исто така, ги третира како свои соседи и ги дели во две групи, односно земји од Блискиот Исток и земји од Северна Африка.f

во областите од вземан интерес и врз база на пропишаните одредби содржани во Стратешката рамка за човекови права на Европската Унија⁶.

Приоритетните области за соработка за 2016-2017 година се систематизирани по **географска** и **тематска** основа. Во состав на систематизирани области на соработка постојат прашања кои имаа приоритетен карактер и кои мораат да се решаваат со промптни реакции. Исто така, постојат прашања коишто не можат да бидат предвидени во плановите за меѓусебна соработка, но доколку се наметне потреба од брза и енергична реакција, Советот на Европа и ЕУ се подготвени за справување со предизвиците. Масовната појава на бегалци и мигранти, која го погоди европскиот континент во 2015 година, и која продолжува да трае, не можеше да биде предвидена во двогодишните планови за соработка, но кон проблемот се пристапи со максимална сериозност за ублажување и надминување на последиците од него. Кон крајот на 2015 година генералниот секретар на Советот на Европа назначи специјален претставник за мигранти и бегалци, чијашто главна цел ќе биде да се занимава со ова прашање, коешто исто така е од особен интерес за ЕУ.

Во контекст на **географската** систематизација на меѓусебната соработка Советот на Европа и ЕУ ставаат фокус на земјите од Западен Балкан и земјите од Источното партнерство на ЕУ, кои се членки на Советот на Европа вклучително и Белорусија и Косово. Соработката ги опфаќа и земјите од јужното соседство кои се во составот на групата земји дефинирани во рамки на Европската соседска политика на ЕУ⁷. Областите на заедничка соработка се идентификуваат како резултат на политички дијалог, а се содржани во годишните извештаи на Европската комисија во однос на проширувањето и соседската политика на ЕУ. Земји коишто претставуваат партнери во заедничката соработка меѓу Советот на Европа и ЕУ се земјите кандидати за членство во ЕУ, Русија, Украина, Азербејџан, Босна и Херцеговина и Косово. Соработката во земјите од европското соседство се одвива врз основа на воспоставената рамка и заедничка проценка на ЕУ и Советот на Европа.

⁶) http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf

⁷) Во рамки на Јужното соседство на ЕУ спаѓаат 15 земји коишто ЕУ ги дефинира како свои соседи, а во кои спаѓаат земји членки на Советот на Европа, земји кандидати за членство во ЕУ и земји од Западен Балкан со што може да се каже дека поедини земји влегуваат во листата на држави кон кои ЕУ и советот на Европа имаат соработка по неколку основи. Земји коишто се во групата јужни соседи на ЕУ се: Албанија, Алжир, Босна и Херцеговина, Египет, Израел, Јордан, Либан, Мавританија, Монако, Црна Гора, Мароко, Палестина, Сирија (суспендирана), Тунис и Турција. Во секој случај соработката не е насочена кон сите земји од оваа група, пред сè тука се мисли на Монако.

Соработката систематизирана по **тематска** основа ги опфаќа трите базични области, односно заштитата на човековите права, владеењето на правото и демократијата.

Заштитата на човековите права е област којашто овозможува најширок простор за меѓусебна соработка. Зајакнувањето на стандардите за почитување на човековите права е еден од најважните приоритети на меѓусебната соработка. Тука би можеле да ги наброиме следниве елементи кои ја карактеризираат соработката во овој сегмент:

- Извршувањето на пресудите на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП), како и почитувањето на севкупниот систем на ЕСЧП во рамки на правните системи на земјите членки е област на која континуирано се соработува;
- Зајакнување на соработката и координацијата со комесарот за човекови права;
- Поддршка и соработка со бранителите на човековите права;
- Борба против тортура, малтретирање и смртната казна.

Слободата на изразување и слободата на здружување е неизоставен елемент на соработката на Советот на Европа и ЕУ. Во овој дел би ги набројале следниве приоритети:

- Слобода на изразување во сите димензии на оваа област;
- Слобода на медиумите, пристапот до информациите, плурализмот во медиумите и овозможување на поволни работни услови за новинарите;
- Слобода на изразување на интернет и останати комуникациски технологии;
- Борба против нетолеранција и говор на омраза;
- Справување со терористички содржини на интернет и социјалните мрежи.

Борбата против дискриминацијата, унапредувањето и заштитата на човековите права на лицата кои припаѓаат на малцинствата и ранливите групи, како главен фокус на функционирањето на Европската комисија против расизам и нетолеранција (ЕКРИ)⁸, спаѓа во активностите на заедничката соработка. Особено внимание се посветува на правата на децата, правата на жените, слободата на вероисповед, трговијата со луѓе, правата на лицата припадници на LGBTI заедницата, како и

⁸) ЕКРИ е мониторинг тело на Советот на Европа коешто се занимава со прашања од областа на заштитата на човекови права со фокус насочен за следење на проблемите со: расизмот, ксенофобијата, антисемитизмот, нетолеранцијата и дискриминацијата по основа на раса, национална или етничка припадност, боја на кожа, државјанство, вера и јазик. ЕКРИ изготвува извештаи и дава препораки до земјите членки на Советот на Европа.

социо-економската интеграција на Ромите (со посебно внимание на образованието, вработувањето, здравствената заштита и домувањето на ромската заедница).

Соработката во поглед на зајакнување на социјалните и економските права, како и зајакнувањето на дијалогот меѓу Советот на Европа и ЕУ во контекст на усогласување на одредбите од Европската социјална повелба со правото на ЕУ се, исто така, дел од широката палета на меѓусебна соработка.

Во делот којшто се однесува на владеењето на правото соработката се одвива во неколку клучни области. Реформите во судството, со специјален акцент на градење на капацитетите и имплементација на стандардите со цел креирање на професионален, независен и ефикасен судски систем се од исклучително значење, како за меѓусебната соработка така и за земјите членки кон кои се однесуваат активностите од овој тип на соработка. Зајакнување на довербата на цивилното општество, јавноста, како и на директните корисници и учесници во судскиот систем и судските процеси, е неизоставен дел од меѓусебната соработка. Тука ги вбројуваме и заштитата на податоци, како и финализирањето на активностите за осовременување на Европската конвенција за заштита на податоци на Советот на Европа. Постои намера за придружување на ЕУ кон оваа конвенција. Учеството на ЕУ во Групата на земји против корупција (GRECO)⁹ може да придонесе за зголемување на меѓусебната координација во заедничката борба против корупцијата. Анализата за можното пристапување на ЕУ кон GRECO сè уште е во тек, но постојат блиски контакти и соработка која има за цел заеднички и ефикасен пристап во борбата против корупцијата.

Борбата против организираниот криминал е заеднички приоритет на Советот на Европа и ЕУ. Таа има за цел детектирање и оневозможување на финансиските текови кои ги потхрануваат криминалните активности. Од особена важност е соработката на ЕУ со MONEYVAL¹⁰ во функција на ефикасно имплементирање на мерките во борбата против перењето пари.

Конвенцијата за превенција на тероризмот¹¹, нејзиниот

⁹) GRECO е тело на Советот на Европа составено од експерти делегирани од страна на земјите потписнички на проширениот договор. Во рамки на еден Проширен договор, врз доброволна основа, членуваат и земји кои не се членки на Советот на Европа.

¹⁰) Тоа е тело на Советот на Европа што претставува Комитет на експерти за евалуација на мерките за спречување перење пари и финансирање на тероризам.

¹¹) <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/196>

Дополнителен протокол¹², како и ЕУ стратегијата против тероризмот¹³, се одлична платформа врз која континуирано се одвива соработката против ова зло на модерното време. Постои интензивна соработка и во областа на борбата против насилниот екстремизам, врз основа на Акцискиот план на Советот на Европа против насилниот екстремизам и радикализам коишто водат до тероризам и Стратегијата на ЕУ за борба против радикализмот и наведување кон тероризам¹⁴.

Вредна да се спомене е и борбата против компјутерскиот криминал, којшто зема сè поголем замав. Во иднина се очекува да се зголеми вниманието и активностите во ова област. Нарушувањето на интегритетот на спортот, вклучително и спортските манипулации на спортските натпревари се појава која е јасно воочена и против која постои сериозна соработка меѓу Советот на Европа и ЕУ.

Дијалогот меѓу Советот на Европа и ЕУ во однос на демократските процеси и развојот на демократската култура во земјите членки има постојан карактер. Најголемото внимание е насочено кон уставните реформи, при што Венецијанската комисија игра исклучителна улога. Демократското владеење (вклучително и партиципативната демократија и изборите), образованието за демократско граѓанство и човекови права, како и зајакнувањето на улогата на учесниците во локалниот политички живот, се исто така дел од интересот на двете организации. Зајакнување на институционалните рамки на регионалната власт и локалната самоуправа добиваат поголем простор во меѓусебната соработка на Советот на Европа и ЕУ. Унапредувањето на интеркултурниот и меѓурелигискиот дијалог претставува кохезивна врска на зајакнување на солидарноста. Неизоставен елемент на соработка е унапредувањето на политиките за интеграција на бегалците и мигрантите, како и управувањето со различностите на локално ниво.

Во контекст на меѓусебната соработка треба да се спомене Акцискиот план за човекови права и демократија на ЕУ за 2015-2019 година¹⁵. Тоа е документ којшто Советот на Европа го зема како сериозна платформа и врз чијашто основа интензивно работи. Овој план

¹²) <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM%282015%2961&Language=lanEnglish&Ver=final&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

¹³) <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>

¹⁴) <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014781%202005%20REV%201>

¹⁵) http://eeas.europa.eu/factsheets/news/150720_eu_action_plan_on_human_rights_and_democracy_2015-2019_factsheet_en.htm

предвидува зајакнување на соработката со регионални организации, особено во преден план е ставена размената на најдобрите практики за човекови права и демократијата, при што посебно е предвидено вклучувањето на Советот на Европа во имплементација на планот. Соработката врз основа на овој план обезбедува комплементарност во извршувањето на активностите и постигнувањето на заедничките цели, како и дополнителна вредност како производ од заедничката соработка.

3. Заеднички програми

Областите за соработка, содржани во плановите на двете организации, претставуваат основа за креирање и реализација на конкретни заеднички проекти. Уште од 1993 година Советот на Европа и ЕУ имаат развиено повеќе ефикасни инструменти за меѓусебна соработка познати како Заеднички програми. Заедничките програми, како формат, од почетокот претставуваа алатка која се користеше да ја олесни соработката со земјите кои се приклучија кон Советот на Европа од 1989 година. Повеќегодишната соработка постигна значителни резултати при имплементацијата на основните вредности, како што се демократијата, владеењето на правото и заштитата на човековите права во новите земји членки на Советот на Европа. Преку заедничките програми **повеќе земји развија блиски врски и соработка со ЕУ која подоцна резултираше со нивно зачленување во Европската Унија**. Во текот на изминатите години остварени се бројни програми во партнерство со повеќе земји од Централна, Источна и Југоисточна Европа, меѓу кои: Албанија, Азербејџан, Босна и Херцеговина, Бугарија, Грузија, Ерменија, Естонија, Македонија, Молдавија, Латвија, Литванија, Русија, Србија, Турција, Украина, Хрватска и Црна Гора.

Поголемиот дел од заедничките програми¹⁶ се однесуваат на конкретни земји и на нивните специфики, но постојат и програми кои опфаќаат повеќе земји и коишто имаат мултилатерален карактер. Програмите со мултилатерален карактер третираат теми од заеднички интерес на група земји, при што обично се третираат прашања како: положбата на националните малцинства, борбата против организираниот криминал и корупција, зајакнување на демократијата и уставниот развој во Централна, Источна и Југоисточна Европа (во соработка со Венецијанската комисија) и др.

¹⁶⁾ Листата на заеднички програми може да се најде на следниот линк: <http://www.jp.coe.int/CEAD/JP/>

Заедничките програми содржат серија на активности¹⁷, усогласени меѓу Советот на Европа и ЕУ, како и со земјата или групата земји кон кои се однесува соодветна програма, а кои имаат за цел да ги олеснат и поддржат правните и институционални реформи. Курсеви за обука, експертизи, совети за владите, конференции, работилници, семинари, публикации и нивна дисеминација се вообичаените активности кои се реализираат.

Директоратот за стратешко планирање на Советот на Европа и Генералниот директорат за надворешни односи на Европската комисија се одговорните институции за одредување на приоритетните области за соработка. Во рамки на Советот на Европа, Директоратот за стратешко планирање е во блиска релација со останатите директорати, како во фазата на определување на приоритетите, така и при нивната непосредна имплементација.

Обезбедувањето на финансиски средства за финансирање на програмите е заедничко, во принцип соодносот изнесува 50-50. Советот на Европа е одговорен за имплементација на програмите поради можностите и механизмите со коишто располага. **Во голем број случаи финансирањето на програмите е од страна на Европската комисија, којашто има на располагање сопствен механизам за обезбедување финансиски средства, односно Европскиот инструмент за демократија и човекови права (EIDHR).** Исто така, во значителна мера се користат и други фондови, како што се Инструментот за претпристапна помош (IPA) и Европскиот инструмент за соседска политика (ENPI).

Имплементацијата на проектите е невозможна без соработката со земјата членка или групата земји кон кои се однесува одредена програма. Институции со кои Советот на Европа има партнерски однос при реализацијата на програмите најчесто се:

- министерствата за правда, внатрешни и надворешни работи;
- министерства (секретаријати, оддели, итн) за евроинтеграции;
- канцелариите на јавниот обвинител;
- судовите и судските центри за обука;
- национални или регионални комесари за човекови права;
- синдикати на новинари;
- движења за заштита на човекови права и други невладини организации.

¹⁷) Листата на активности може да се најде на следниот линк: <http://www.jp.coe.int/CEAD/Default.asp>

4. Пристапување на ЕУ кон Европската конвенција за човекови права

Неформалните и формални разговори за пристапувањето на ЕУ кон Европската конвенција за човекови права започнуваат кон крајот на седумдесеттите години од минатиот век. Почетоците на процесот на пристапувањето на ЕУ кон Европската конвенција за човекови права датираат од 2001 година, кога работна група на Советот на Европа (GT-DH-EU) беше задолжена за изготвување студија во однос од потребата за решавање на правни и технички прашања од страна на Советот на Европа, во случај на можно пристапување на ЕУ кон Европската конвенција за човекови права. Целта на оваа активност беше избегнувањето на каква било контрадикторност меѓу правниот систем на ЕУ и Конвенцијата. Во мај 2010 година, Комитетот на министри на Советот на Европа му додели мандат на Управниот комитет за човекови права на Советот на Европа (CDDH) да ги елаборира потребните правни инструменти за пристапување на ЕУ кон Конвенцијата. Во јуни 2010 година, министрите за правда на земјите членки на ЕУ ја задолжија Европската комисија да спроведе преговори со Советот на Европа во однос на евентуалното пристапување на ЕУ кон Конвенцијата. Беше формирана мешовита работна група од 14 експерти (7 од земјите членки на Советот и 7 од земјите членки на ЕУ) со задача за детерминирање на сите аспекти на можното пристапување на ЕУ кон Конвенцијата. Работата на мешовитата работна група се одвиваше од јули 2011 до почетокот на април 2013 година. Преговорите резултираа со Нацрт договор за пристапување на ЕУ кон Конвенцијата¹⁸. Нацрт договорот содржи пакет на текстови и одредби за опсегот на пристапување, вклучително и во однос на пристапувањето кон протоколите на Конвенцијата, за потребите од прилагодување кон содржината на текстот на Европската конвенција за човекови права.

Дамка на овој дел од меѓусебната соработка фрли мислењето¹⁹ на Европскиот суд на правдата во Луксембург, од 18 декември 2014 година, којшто даде негативно мислење во однос на пристапувањето на ЕУ кон Европската конвенција за заштита на човековите права. Европскиот суд на правдата смета дека Конвенцијата е некомпатибилна со правниот систем на ЕУ и пристапувањето кон неа ќе предизвика значителни промени кои неизоставно треба да се вградат во правото на ЕУ. Исто

¹⁸⁾ http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Meeting_reports/47_1%282013%29008rev2_EN.pdf

¹⁹⁾ <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-12/cp140180en.pdf>

така, со одлуката за непристапување кон Конвенцијата, се избегнува можноста од надворешна контрола врз правниот систем на ЕУ, којашто би се вршела од страна на Европскиот суд за човекови права, како институција на Советот на Европа.

5. Влијание на ЕУ врз одлуките на Комитетот на министри и други институции на Советот на Европа

Од вкупно 47 земји членки на Советот на Европа дури 28 земји се членки на Европската Унија. Ако тука ги вброиме и земјите кандидати, како и оние кои сè уште немаат официјален кандидатски статус, но имаат аспирации и стратешки амбиции за членство во ЕУ, можеме да кажеме дека Европската Унија има огромно влијание врз сите случувања во Советот на Европа, вклучително и делот на донесување на одлуките. Исто така, не се за занемарување и земјите кои не се членки на ЕУ, но кои или се дел од Шенген зоната или се членки на НАТО, или пак по друга основа природно гравитираат спрема Европската Унија. Тука би ги набројале земјите како Норвешка и Швајцарија, како влијателни и богати земји, но и оние најмалите како Андора, Лихтенштајн, Монако и Сан Марино, кои исто така имаат право на еден глас, како и секоја друга членка на Советот. Од ова јасно се гледа дека, од вкупно 47 земји членки на Советот, скоро 40 од нив се или членки на ЕУ или имаат партнерски однос со ЕУ, или пак се под силно влијание на големата политичка гравитација што ја создава една ваква група на земји во рамки на Советот на Европа.

Амбасадорите при Советот на Европа на земјите членки, кои истовремено се членки на ЕУ секој понеделник имаат редовни координативни состаноци на кои ги разгледуваат најважните прашања од интерес на ЕУ, но и на земјите членки поединечно, во контекст на функционирањето на Советот на Европа. За организирање на координативните состаноци е задолжена Делегацијата на ЕУ при Советот на Европа. Во рамки на ЕУ групата, одделни земји се задолжени за водење на одредени досиеја, при што токму тие земји се задолжени во име на ЕУ да го артикулираат и презентираат заедничкиот интерес и став во рамки на функционирањето на Комитетот на министри. Вака презентираниот став, претходно усогласен со официјален Брисел (ЕУ) и земјите членки, по правило е поддржан од земјите членки на ЕУ, преку изјави на нивните претставници. Кон поддршката се приклучуваат и други земји, пред сè кандидатите за членство во ЕУ, и на тој начин се создава слика на огромна поддршка кон одреден став кој се однесува на

одредено прашање. Целта на ваквиот начин на функционирање најчесто се земјите кои отстапуваат од системот на вредности што го застапува ЕУ, а е кохерентен со системот на вредности на Советот на Европа. Најчесто земјите членки на ЕУ прстот го вперуваат кон Русија и Турција, како најголеми земји кои не ѝ припаѓаат на ЕУ, обично во однос на прашања кои ги третираат демократијата и човековите права. Не ретко, земјите членки на ЕУ можат да презентираат став и кон одредена своја членка, за којашто сметаат дека не се придржува на официјалните политики на ЕУ и чијашто Влада прави сериозно политичко отстапување од она што се смета за превземена обврска со стапувањето во членство во ЕУ. Пример за ваквото делување на ЕУ земјите е делувањето кон Унгарија, и во поново време Полска. Одредени прашања, како на пример смртната казна, е предмет којшто се користи за упатување сериозни критики и кон земји кои што не се членки на Советот на Европа, но кои што имаат набљудувачки статус и коишто се сериозни актери на светската политичка сцена, како што се Соединетите Американски Држави и Јапонија.

Делегацијата на ЕУ при Советот на Европа, која активно учествува на состаноците на Комитетот на министри и неговите работни групи, на состаноците често пати презентира изјави кои го одразуваат ставот на ЕУ, коешто дефакто значи дека тоа е ставот на сите земји членки. Кон ваквите изјави, по покана на постојаната Мисија на ЕУ, скоро по правило се придружуваат земјите кандидати за членство, како и други земји кои даваат поддршка на изјавата на ЕУ или, пак, презентираат сопствена изјава која по содржина е скоро идентична со ставот на ЕУ.

Влијанието на земјите членки на ЕУ се гледа и преку делувањето на генералниот секретар на Советот на Европа²⁰, Секретаријатот на Комитетот на министри и останатите сегменти од организацијата. Овие врвни структури на Советот во голем број случаи се оние кои што први ја преземаат иницијативата и кои ја даваат почетната интонација на одредена дебата, предлог дневен ред, предлог текст на одлука и други работи кои во иницијална фаза го детерминираат крајниот исход на одредена активност. Овие иницијативи се силно поддржани од земјите членки на ЕУ. Поларизацијата оди до таа граница да во одреден момент се напушта принципот на консензуално носење на одлуките и се

²⁰⁾ Генералниот секретар на Советот на Европа, во рамки на сопствените надлежности, прави сериозни напори за непристрасен пристап во третирање на прашањата од интерес, но поради заради огромното влијание на ЕУ и бројноста на земјите кои стојат зад нејзините политики, мора да ги приспособува сопствените потези земајќи ги предвид барањата на ЕУ.

пристапува кон гласање. Пример за ваквиот начин на функционирање е кризата во Украина, која во повеќе наврати беше причина за жестоки дебати, силна поларизација меѓу одделни земји или групи земји, со краен исход на донесување одлуки со надгласување. Исто така ставот на доминантните земји од ЕУ групата, претходно подготвен во рамки на процедурите, а промовиран преку извршните структури на Советот на Европа и неговите институции, во одредени случаи се конфронтира и со ставот на одделни земји членки на ЕУ. Во секој случај, ЕУ и земјите членки на ЕУ во рамки на процедурата ги прават сите неопходни напори за исцрпување на сите модалитети кои што стојат на располагање за изнаоѓање на заемно прифатливо решение во однос на спорните прашања. Но, праксата покажа дека во последно време Комитетот на министри се соочува со сè поголеми тешкотии во изнаоѓањето на консензуални решенија во однос на најгорливите прашања на европскиот континент.

6. Заклучни согледувања

Од досега изнесеното може да заклучиме дека Советот на Европа и ЕУ претставуваат две комплексни меѓународни организации. Нивната поставеност и функционирање имаат различен карактер, но крајната цел којашто лежи во основа на идејата за создавање и функционирање на двете организации, а тоа се мирот и стабилноста на Европскиот континент, ги прави овие две организации меѓусебно компатибилни. Големиот степен на меѓусебна соработка, особено во областите како што се заштитата на човековите права, демократијата и владеењето на правото, коишто претставуваат три основни столба врз коишто се потпира Советот на Европа, укажуваат на фактот дека и ЕУ, како друг тип на меѓународна заедница, е основана, меѓу другото, и врз вредностите востановени од Советот на Европа. Механизмите и капацитетите што им стојат на располагање на двете организации меѓусебно се надополнуваат и нивното дејство се мултиплицира. Од една страна, Советот на Европа како организација поседува ефикасен систем на мониторинг механизми, коишто активно ја следат состојбата во земјите членки во поглед на заштитата на човековите права, демократијата и владеењето на правото. Од друга страна, ЕУ располага со различни инструменти на финансирање кои во голема мера ги покриваат потребите за финансиски средства на заедничките програми коишто се определуваат како резултат на работата, наодите и препораките на мониторинг механизмите на Советот на Европа. На овој начин двете организации максимално ги користат сопствените кадровски, технички и финансиски капацитети во

постигнувањето на заедничката цел.

Земајќи ја предвид географската компонента на меѓусебната соработка може да заклучиме дека фокусот е насочен, не само кон оние земји членки на Советот на Европа коишто имаат аспирации за членство во ЕУ, туку и кон земјите членки на Советот коишто досега не покажале амбиција и интерес за пристапување кон ЕУ. Исто така, соработката со земји од Централна Азија, Блискиот Исток и Северна Африка, кои не се членки на Советот на Европа, укажува на фактот дека двете организации имаат поширок дострел на сопствените интереси и не се ограничуваат само на европскиот континент.

Од ова може да се заклучи дека Советот на Европа како организација има мошне широка улога, при што **од една страна активно ги артикулира и поддржува интересите и активностите на земјите аспиранти за членство во ЕУ, со што претставува еден вид предворје на ЕУ, но од друга страна активно асистира во зајакнувањето на демократијата, човековите права и владеење на правото во земји коишто немаат интерес за членство во ЕУ, ниту пак припаѓаат на европскиот континент, со што покажува дека претставува организација со сопствен идентитет и кредибилитет со јасно поставени цели.**

Исто така, соработката систематизирана по тематска основа јасно укажува дека фокусот на меѓусебна соработка е ставен токму во трите области, заштитата на човековите права, демократијата и владеењето на правото, коишто претставуваат три основни столба на Советот на Европа, со што го прави Советот на Европа „изворот“ на вредностите врз коишто е заснована и ЕУ. Без оглед на финансиската моќ и доминација којашто ЕУ ја има во меѓусебната соработка, моќта и силата на фундаменталните вредности востановени од страна на Советот на Европа по природен пат ја формираат рамката и ја диктираат насоката на меѓусебна соработка.

Она коешто на ЕУ ѝ дава предност и одредена доминантност во односите со Советот на Европа е нејзината моќ на одлучување за тоа кои проекти, програми и области на соработка ќе бидат финансирани. Исто така, полноправното членство на 28-те земји членки на ЕУ во Советот на Европа е исклучителен инструмент во рацете на официјален Брисел (ЕУ) во детерминирањето на заедничките приоритети на меѓусебна соработка со Советот на Европа. Тука не смееме да ја изоставиме и моќта на правото на глас на земјите кандидати за членство во ЕУ и земјите кои што географски се дел од Шенген зоната, преку кои ставовите и политиките на ЕУ добиваат дополнителна поддршка.

И покрај компатибилноста на двете организации и генералната идеја

за мир и стабилност на европскиот континент врз којашто се формирани, како и компатибилноста на системот на вредности врз коишто почиваат, сепак постои сериозна резервираност па дури и одбивање на ЕУ за потчинување на сопствениот правен систем под Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП). Декларативно изразената политичка волја од страна на ЕУ, како и долгогодишните темелни преговори на релација Совет на Европа - ЕУ за пристапување на ЕУ кон Европската конвенција за човекови права, беше оневозможена од последната инстанца, односно Европскиот суд на правдата во Луксембург, којшто не дозволи приклучување на ЕУ кон ЕКЧП, со образложение за некомпатибилност на Конвенцијата со правниот систем на ЕУ. На овој начин ЕУ ја избегна можната контрола којашто би ја имале 47-те земји членки врз правниот систем на ЕУ, преку Европската конвенција за човекови права и Европскиот суд за човекови права. На овој начин ЕУ јасно ја покажа својата супериорна позиција којашто ги стави политичките интереси на ЕУ пред интересот за почитување на фундаменталните вредности. Ова наметнува заклучок дека ЕУ, како заедница на држави, и самата не е имуна во делот којшто се однесува на потребата од контрола на нејзиниот правен систем, на ист начин на којшто подлежат земјите членки на ЕУ, како самостојни држави. Ова создава перцепција на постоење на двојни стандарди коишто фрлаат негативен одраз врз искрената и конзистентна намера на ЕУ за почитување на владеењето на правото како вредност.

Советот на Европа не располага со механизми со кои би ја принудиле ЕУ да пристапи кон Конвенцијата, но располага со таков состав на 47 земји-членки коишто во процесот на меѓусебна соработка и интеракција во перспектива можат аргументирано да придонесат ЕУ да биде доведена во позиција да пристапи кон Европската конвенција за човекови права.

БИБЛИОГРАФИЈА

Council of Europe. The Council of Europe's Relations with the European Union. http://www.coe.int/t/der/EU_en.asp (18.01.2016).

Council of Europe-European Union. Joint Programmes between the Council of Europe and the European Union. <http://www.jp.coe.int/default.asp> (18.01.2016).

Council of Europe. Committee of Ministers. Joint Declaration on cooperation and partnership between the Council of Europe and the European Commission. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=194395&Site=COE> (18.01.2016).

European Union-external action. European Neighbourhood Policy (EPN). <http://eeas.europa.eu/enp/> (19.01.2016).

European Union-external action. Eastern Partnership. http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm (19.01.2016).

European Union-external action. Euro-Mediterranean Partnership (EUROMED). http://eeas.europa.eu/euromed/index_en.htm (19.01.2016).

Council of the European Union. EU Strategic Framework and action Plan on Human Rights and Democracy. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (19.01.2016).

Council of the European Union. EU priorities for cooperation with the Council of Europe in 2016-2017. https://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXV/EU/08/60/EU_86098/imfname_10593343.pdf (19.01.2016).

Council of Europe. European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_en.asp (20.01.2016).

Council of Europe. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/default_EN.asp?http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/default_EN.asp? (20.01.2016).

Council of Europe Convention of the Prevention of Terrorism. <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/196> (20.01.2016).

Additional Protocol to the Council of Europe Convention of the Prevention of Terrorism. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM%282015%2961&Language=lanEnglish&Ver=final&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383> (20.01.2016).

Council of the European Union. The European Union Counter-Terrorism Strategy. <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204> (20.01.2016).

Council of the European Union. The European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism. <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014781%202005%20REV%201> (20.01.2016).

European Union-external action. EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2015-2019. http://eeas.europa.eu/factsheets/news/150720_eu_action_plan_on_human_rights_and_democracy_2015-2019_factsheet_en.htm (20.01.2016).

Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union. http://www.coe.int/t/der/docs/MoU_EN.pdf (21.01.2016).

Joint Declaration on the cooperation between the Council of Europe and

the European Commission. <http://www.jp.coe.int/docs/4%20-%20Joint%20Declaration%20EC%20-%203%2004%202001%20-%20ENG%20%282%29.pdf> (22.01.2016).

Council of Europe-European Union. Joint Programmes between the Council of Europe and The European Union. <http://www.jp.coe.int/default.asp> (24.01.2016).

Council of Europe-European Union. Joint Programmes-Logframes and Activities. <http://www.jp.coe.int/CEAD/JP/> (24.01.2016).

Delegation of the European Union to the Council of Europe. http://eeas.europa.eu/delegations/council_europe/index_en.htm (25.01.2016).

Council of Europe. Fifth negotiation meeting between the CDDH ad hoc negotiation group and the European Commission on the accession of the European Union to the European convention on human rights. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Meeting_reports/47_1%282013%29008rev2_EN.pdf (27.01.2016).

Court of Justice of the European Union. Opinion on the draft agreement on the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-12/cp140180en.pdf> (27.01.2016).

**КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА -
ПРЕКУ ЛЕКИТЕ НА ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА
ЧОВЕКОВИ ПРАВА**

Апстракт: Криминалот од омраза е форма на криминал кој произлегува од пристрасноста или предрасудите на сторителот врз основа на определена заштитена карактеристика на жртвата, вистински или претпоставена, или поради поврзаноста на жртвата со лице со заштитена карактеристика (по асоцијација). Овој труд преку судската пракса на Европскиот суд за човекови права ги разгледува стереотипите и предрасудите за определена група во општеството како ограничувачки фактори на индивидуалните избори на секој кој припаѓа на односната група кои доведуваат до дискриминација, стигматизација, говор на омраза и во крајна линија насилство мотивирано од пристрасност.

Во таа насока, посебно место се отстапува на анализирањето на судската пракса и наодите на Судот во врска со религиозните, етничките и хомофобичните предрасуди, како и предрасудите врз основа на попреченост кои се наоѓаат во основата на случаите на криминал од омраза.

Клучни зборови: *криминал од омраза, стереотипи, судска практика*

POPOSKA Zaneta

**HATE CRIMES –
THROUGH THE LENSES OF THE EUROPEAN COURT OF
HUMAN RIGHTS**

Abstract: Hate crime is a form of crime arising from bias or prejudices of the perpetrator on ground of particular protected characteristic of the victim, actual or perceived, or because of their connection to person with some of the protected characteristics (in association with). This paper through the case law of the European Court of Human Rights discusses the stereotypes and prejudices against a certain social group as limiting factors for the individual choices of every individual belonging to the respective group, which consequently lead do discrimination, stigmatization, hate speech and eventually to bias-motivated violence.

In this context, the analysis of the case law and the findings of the Court are given special attention at with regard to the religious, ethnic and homophobic prejudices as well as prejudices on ground of disability which are the underlying cause of hate crimes.

Key words: *hate crimes, stereotypes, case law*

Вовед

Во современите општества на правото се гледа како на моќна алатка за конструирање на општествената реалност и вклучување на сите лица во модерното општествено живеење. Тоа денес се користи за надминување на дискриминацијата и криминалот од омраза кои се резултат од различното постапување спрема лицата со определена заштитна карактеристика, како на пример етничка припадност, пол и род, попреченост, религија и уверување, возраст, сексуална ориентација и слично, ставовите на луѓето засновани на стереотипи и предрасуди за овие лица или групи на лица, стигмата и општествената средина и структура. Стереотипите и предрасудите за определена група во општеството ги ограничуваат индивидуалните избори на секој кој припаѓа на односната група и доведува до подреденост, нееднаквост, дискриминација, стигматизација, говор на омраза и во крајна линија насилство мотивирано од пристрасност¹.

Предрасудите и стереотипите за различни групи на лица се длабоко вкоренети во секојдневното живеење. Преку генерализација на овие стереотипи, најчесто негативни, конкретните атрибути се наметнуваат на поединците само поради фактот што се припадници на конкретната група, и се дерогира фактот што секој поединец е уникатен сам за себе. На овој начин, овие стереотипи неоправдано ги погодуваат лицата припадници на определени групи со заштитни карактеристики, произведувајќи погрешни показатели за нивните способности.²

Судската практика на Европскиот суд за човекови права (во понатамошниот текст: ЕСЧП или Судот), како што елаборира Попоска³,

¹) Види: Ж.Попоска, *Стереотипите и предрасудите како причина за дискриминаторските практики*, Годишен зборник, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 2015 година, стр.249-264.

²) За анализа на старосните класификации подеталено види: Б.Кадриу, *Старосната дискриминација во меѓународното право за правата на човекот*, Правен факултет „Јустинијан I“, Скопје, 2010 година.

³) Види: Ж.Попоска, *Стереотипите и предрасудите како причина за дискриминаторските практики - осврт на судската практика на Европскиот суд за човекови права, 16 поември – Меѓународен ден на толеранцијата (избрани текстови)*, МАНУ, 2015 година, стр.35-50.

покажува дека предрасудите се истовремено причината и манифестацијата на дискриминаторскиот третман и ако не се осудени како неприфатливи во општеството, тоа ќе придонесе за пораст на говорот на омраза кој подоцна се развива во криминал од омраза. Доколку овие предрасуди и стереотипи не се спречат во општеството, постои ризик тие да бидат озаконети и институционализирани од страна на правниот систем. На пример, во случајот *Alajos Kiss*⁴, Судот потенцира дека лицата со попреченост се субјект на историски предрасуди со постојани последици кои резултираат во социјална ексклузија, додека овие предрасуди се вклучени во законските стереотипи кои забрануваат индивидуална проценка на капацитетите и потребите на лицата со ментална попреченост (параграф 42). Ова е многу важно разбирање од страна на Судот, кој јасно го изрази својот став дека предрасудите на лицата со попреченост се често институционализирани во легални оправдани стереотипи кои овозможуваат целосна социјална ексклузија на оваа група на лица врз основа на закон.

Затоа, државите имаат обврска да ги препознаат и идентификуваат штетните ефекти и да се борат против стереотипите и предрасудите во општеството, и да се соочат со нив преку промена на општествените и културните трендови на однесување на одредени групи. Доколку ова не се спречи со примена на законодавството за заштита од дискриминација, тогаш стереотипите и предрасудите можат лесно да резултираат во криминал од омраза. Како што беше укажано во случајот *Dorđević*⁵, кој е елабориран подолу во текстот, ескалацијата на насилство кон лице со попреченост, имајќи ја предвид неговата екстремна ранливост е многу веројатно да се случи, при што и вознемирувањето може лесно да резултира во насилство доколку навреме не се спречи од страна на институциите.

1. Конститутивни елементи, карактеристики и предизвици во врска со криминалот од омраза

Криминалот од омраза е вид на криминал кој е мотивиран од пристрасност или предрасуда на сторителот кон жртвата кој има заштитена карактеристика како, на пример, раса, религија или уверување, етничка припадност, попреченост или сексуална ориентација. Насилството и непријателството може да имаат разни последици, вклучувајќи емоционални, физички и сексуални импликации, па дури и смртни

⁴) Види: ECtHR, *Alajos Kiss v. Hungary*, App. no. 38832/06, од 20 мај 2010 година.

⁵) Види: ECtHR, *Dorđević v. Croatia*, App. no. 41526/10, од 24 јули 2012 година.

последници за жртвата. Меѓутоа, криминалот од омраза не ги засега само индивидуалните жртви, туку испраќа негативна порака кон целата група на лица кои ја имаат определената заштитна карактеристика. Тој има потенцијал да ја засили маргинализацијата, екслузивијата и изолацијата на немоќните групи и како последица да ги влоши односите помеѓу заедниците⁶.

Овој тип на криминал има потенцијал да ги подели општествата и да креира циклус на насилство и одмазда. Затоа, властите во една држава имаат позитивна обврска да ги заштитат сите граѓани, од насилно однесување како и остро да одговорат на овој тип на криминал. Иако државите не можат да гарантираат дека криминал од омраза нема да се случи, потребно е да сторат сè за да обезбедат заштита и воспоставување на сигурносни мерки. Тие треба да обезбедат информации како да се избегне појавата на насилство и злоупотреба, како да се препознае и како да се пријави. Понатаму, државите треба да обезбедат пристап до кривично-правниот систем и обезбедување на надомест на штета на лицата кои биле жртви на криминал од омраза. Дополнително, лицата кои ќе доживеат насилство треба да имаат пристап до соодветни системи за помош и поддршка. Тие треба да имаат пристап до систем во кој ќе имаат доволно доверба да го пријават криминалот од омраза и да очекуваат соодветна акција, вклучувајќи и индивидуална поддршка. Со други зборови, ако еден систем цели да биде ефективен и да го намали криминалот од омраза, тогаш одговорот на властите кон овој проблем треба да премине од реактивен кон проактивен, преку заштита на лицата од сите акти на насилство и криминал од омраза.

Некои од клучните предизвици во врска со криминалот од омраза се: непријавувањето на криминалот од омраза, недостигот на официјални податоци за криминал од омраза, и недоволната поддршка за жртвите. Имено, непријавувањето на криминал од омраза претставува сериозен предизвик кој треба да се адресира, доколку сакаме да се развие ефикасен систем за превенција и заштита од криминалот од омраза во целина. Постојат бројни причини за непријавување, од недоверба во институциите, преку продолжена виктимизација на жртвата на криминалот од омраза, до страв од можни последици. Како резултат на тоа, многу од овие кривични дела остануваат непријавени, непроцесирана од страна на правосудните органи, а со тоа и невидливи. Дополнително на непријавувањето, постои и недостиг на официјални податоци за распространетоста на криминалот од омраза. Со цел подобрување на оваа ситуација, ОБСЕ/ОДИХР има

⁶) Види: *Disability Hate Crime*, European Network on Independent Living, 2014 година.

изработено *Водич за собирање на податоци и следење на криминалот од омраза*, кој обезбедува десет практични чекори за подобрување на системите за регистрирање на податоци, подобро разбирање на опфатот на непријавувањето, како и поттик за жртвите да пријавуваат криминал од омраза⁷ Официјалното собирање на податоци за криминал од омраза треба да се дополни со истражувања за криминалната виктимизација, кои вклучуваат прашања на криминал мотивиран од пристрасност, со цел да се фрли светлина врз природата и опфатот на непријавувањето, искуствата на жртвите на криминалот од омраза со органите за спроведување на законот, причините за непријавување на криминалот од омраза и свеста за познавање на своите права.⁸

И за крај, кога се зборува за криминал од омразата не се бара само одлучувачки и координиран одговор на сите нивоа, вклучувајќи го и системот на кривичната правда, туку и пристапни и бесплатни услуги за поддршка на жртвите кои се од витално значење за секоја жртва чии права биле повредени. Авторот смета дека овие системи за поддршка сè уште се неразвиени на генерално ниво. Посебно треба да се истакне дека некои од жртвите на криминал од омраза, како на пример оние врз основ на попреченост, доживуваат повисоко ниво на анксиозност, гнев, интензивен страв, понатамошна изолација и чувства на ранливост и депресија⁹. Потврдено и во случајот *Dorđević*, обработен подолу, интензивното страдање предизвикано од криминалот од омраза врз основа на попреченост може да има значителен негативен ефект на лицето со попреченост и, исто така, може да се прошири понатаму од лицето со попреченост и да го засегне семејството и пошироката средина. Затоа е исклучително важно да се земе предвид емоционалниот импакт на кривичното дело, со цел да се обезбеди соодветна поддршка за жртвите.

2. Заштита од дискриминација и криминал од омраза според Европската конвенција за човековите права и основни слободи Европската конвенција за човековите права и основни слободи¹⁰

⁷⁾ Види: *Hate Crime Data-Collection and Monitoring Mechanisms. A practical Guide*, OSCE/ODIHR, 2014 година.

⁸⁾ Види: *Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights*, FRA, 2012 година.

⁹⁾ Види: *Psychological Effects of Hate Crime - Individual Experience and Impact on Community*, Latvian Centre for Human Rights, 2008 година.

¹⁰⁾ Види: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, влезе во сила на 3 септември 1953 година. Република Македонија ја ратификува Конвенцијата на 10 април 1997 година. Текстот на ЕКЧП со сите дополнителни Протоколи

(во понатамошниот текст: ЕКЧП или Конвенцијата), потпишана на 4 ноември 1950 година, претставува правно обврзувачки документ за сите европски држави што ја ратификувале. Тие се обврзани да ја спроведат Конвенцијата на начин што преку домашното право ќе ги прокламираат правата загарантирани со неа и со Протоколите кон неа и ќе обезбедат правна заштита за секој поединец на национално ниво. Ефектите на пресудите на Европскиот суд за човекови права¹¹ имаат, како *inter partes*, така и *erga omnes* дејство.

Забраната на дискриминацијата е изречно предвидена во членот 14 од ЕКЧП, кој вели: „уживањето на правата и слободите, признати со оваа Конвенција, ќе се обезбеди на сите без дискриминација, без оглед на пол, раса, боја на кожа, јазик, религија, политичко или друго уверување, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, сопственост, според раѓање или друг статус“¹². Дополнително на член 14 се донесе и Протоколот 12¹² кон ЕКЧП кој е посебен меѓународен договор кој содржи општа забрана на дискриминацијата. Клаузулата во Протоколот 12¹³ има самостојна природа, односно не е врзана за правата и слободите заштитени со Конвенцијата, а има и поширок опфат. Важи за сите права кои им се гарантираат на граѓаните во домашниот правен систем. Понатаму, во Коментарот за Протоколот 12 се наведува дека иако Протоколот во принцип ги заштитува индивидуите против дискриминаторското однесување на државата, сепак и приватните односи се заштитени донекаде со истиот, особено оние односи меѓу приватните лица кои државата нормално се очекува да ги регулира. Како на пример: арбитражната забрана на пристап до работа, влез во ресторани, или услуги

кон неа како и придружните материјали, вклучително листа на држави-членки е достапна на: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>.

¹¹) Сите пресуди на Европскиот суд за човекови права може да се најдат на интернет страницата на Судот во базата на податоци HUDOC на: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?sessionId=42786913&skin=hudoc-en>.

¹²) Види: Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No.177. Бил отворен за пристап на 4 ноември 2000 година, а влегол во сила на 1 април 2005 година, согласно со член 5 од Протоколот. Република Македонија го ратификува на 13 јули 2004 година. Достапен на: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=&DF=&CL=ENG>

¹³) Протоколот 12 нема за цел да го замени членот 14, туку на некој начин да го надополни прифаќајќи ја веќе воспоставената судска пракса во однос на забраната за дискриминација. Коментарот, исто така, предвидува дека значењето на општата забрана на дискриминацијата е идентична како и членот 14 во однос на дискриминаторските основи и еволуираните подвидови на основните права и слободи.

кои приватните лица ги прават достапни до јавноста како што се услугите од здравствената заштита, водостопанството или електростопанството и слично.¹⁴

Од друга страна, заштитата од криминалот од омраза најчесто се поврзува со повредата на членот 3 од Конвенцијата (забрана за нечовечно или понижувачко постапување) или членот 2 (право на живот), но кај некои заштитни карактеристики и со повреда на членот 8 (право на приватен живот), членот 13 (право на ефикасен правен лек), како и членот 14 (недискриминација). Од бројната судска практика на Европскиот суд за човекови права несомнено се заклучува дека постои позитивна обврска за државите темелно да го истражат потенцијалниот пристрасен мотив на кривичните дела. Подолу детално се објаснети определените стереотипи и пристрасности кои Судот ги зел предвид при одлучувањето за предметите поврзани со криминалот од омраза.

3. Судска практика на Европскиот суд за човекови права во случаи на криминал од омраза заснован врз определени стереотипи

Во овој дел од трудот посебно место се отстапува на анализирањето на судската практика и наодите на Судот во врска со религиозните, етничките и хомофобичните предрасуди, како и предрасудите врз основа на попреченост во случаите на криминал од омраза. Целта е во практика да се покаже дека постои тенденција дискриминациските практики кои се засноваат на предрасуди и негативни стереотипи ако не се решат преку антидискриминациското законодавство, во голема мера да прераснат во криминал од омраза.

3.1. Религиозни стереотипи. Судската практика на Европскиот суд за човекови права го потврдува постоењето на стереотипите кои се однесуваат на супериорност на мнозинските религии и инфериорноста на помалите религии, кои во определен контекст доведуваат не само до дискриминација како што се покажа во случајот *Hoffmann*¹⁵, туку

¹⁴ Види: Ж.Попоска, *Стереотипите и предрасудите како причина за дискриминаторските практики*, Годишен зборник, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 2015 година, стр.249-264.

¹⁵ Види: ECtHR, *Hoffmann v. Austria*, App. no. 12875/87, од 23 јуни 1993 година. Во овој случај Судот анализира дали доделувањето на старателството над децата на таткото кој е католик во споредба со мајката којашто припаѓа на Јеховините сведоци само поради религијата на мајката е во согласност со членот 14 од Конвенцијата. Тврдењата дека опкружувањето на Јеховините сведоци ќе доведе до социјална изолација на децата поради ставот на религиозното движење дека треба да се обесхрабруваат сите заемни односи со

доведуваат и до криминал од омраза врз основа на религиозната припадност на апликантите, припадници на Јеховините сведоци и Харе Кришна Хинду. Постојат поголем број на случаи кои ги истакнуваат овие стереотипи.

Имено, во случајот *Begheluri and Others v. Georgia*¹⁶, Судот ги поврзува дискриминациските мотиви на напаѓачите, без разлика дали се приватни лица или овластени службени лица (државни агенти), во извршување на нивните напади против апликантите кои биле припадници на Јеховините сведоци, со постоење на широко-распространети предрасуди за оваа религиозна група проследени со повеќе обиди за насилство врз нив (параграфи 142 и 179). Дополнително, токму таквите дискриминациски ставови довеле до ситуација во која иако биле свесни дека нападите во прашање, веројатно, биле мотивирани од верска омраза, властите дозволиле истрагите, едноставно, да ги игнорираат овие веројатни религиозни мотиви зад насилствата и со тоа создале системска практика од страна на Грузија на одбивање соодветно и ефикасно да ги истражи делата на насилство против припадниците на Јеховините сведоци (параграф 144). Ова Судот го смета за неприфатливо и затоа утврдува повреда на членот 3 од Конвенцијата затоа што надлежните органи биле неефикасни во превенцијата и спречувањето на верски мотивираното насилство кое довело до создавање на клима на неказниност од страна на грузиските власти, која консеквентно довела до охрабрување на други напади против припадниците на Јеховините сведоци низ целата држава (параграф 145). Анализирајќи ја повредата на членот 14 од Конвенцијата, Судот недвосмислено го изразил својот став дека „постапувајќи со верски мотивирано насилство и бруталност на еднакво рамниште со случаи кои немаат таква конотација е исто како да се замижува пред специфичната природа на делата кои се посебно деструктивни за основните човекови права“ (параграф 173). Судот утврдил повреда на членот 14 а во врска со членовите 3 и 9 од Конвенцијата.

Други случаи кои упатуваат на истите предрасуди се *Milanovic v.*

лица кои не припаѓаат на Јеховините сведоци, сите изрази на патриотизам (како што е пеење на националната химна) и верска толеранција, како и ризикот по животот и здравјето на децата поради недозволувањето на трансфузија на крв (параграф 10), јасно се истакнати во случајот. Но, Судот не се согласува со овој став истакнувајќи дека „правејќи разлика само врз основа на религијата е неприфатливо“ (параграф 36) и притоа наоѓа повреда на членот 8 од Конвенцијата во врска со членот 14 од Конвенцијата.

¹⁶⁾ Види: ECtHR, *Begheluri and Others v. Georgia*, App. no. 28490/02, од 7 октомври 2014 година.

*Serbia*¹⁷ и *Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*¹⁸. Имено, во случајот *Milanovic*, Судот ги истакнува како клучни предрасудите кои постоеле спрема лицата кои припаѓале на Харе Кришна Хинду од страна на мнозинското православно население. Притоа, Судот истакнал дека иако при истрагата на насилни инциденти со веројатен верски пристрасен мотив, државните органи имаат дополнителна обврска да ги преземат сите разумни чекори за да се разобличи овој мотив и да се утврди дали верската омраза или предрасудите одиграле улога во настаните или не (параграф 96), сепак во конкретниот случај државата презела само нешто повеќе од *про форма* истрага (параграф 100). Од тие причини Судот утврдил повреда на членот 14 во врска со членот 3 од Конвенцијата.

Во случајот *Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others*, Судот забележува дека одбивањето од страна на полицијата да интервенира веднаш на местото на инцидентот, со цел да се заштитат апликантите од верски мотивираното насилство, како и последователната рамнодушност покажана од страна на надлежните органи кон апликантите во голема мера била последица на верските убедувања на истите (параграф 140). Од тие причини Судот утврдил повреда на членот 14 во врска со членовите 3 и 9 од Конвенцијата.

3.2. *Етнички/расни стереотипи.* Неколку стереотипи се обработуваат преку судската практика на ЕСЧП во случаите на криминал од омраза, кои најчесто се однесуваат на инфериорноста на Ромите кои се предмет на полициска злоупотреба, но и насилство од страна на приватни лица, како и расно мотивираните предрасуди спрема лицата со суданско потекло. Чувството на страв и инфериорност, повреда на достоинството и создавање на непријателска средина се заеднички за сите апликанти.

Во случајот *Nachova v. Bulgaria*¹⁹, Судот анализира дали преземениот насилен чин од страна на овластени службени лица, во кој две лица од ромската заедница го загубиле животот, е мотивирано од расни предрасуди. Имено, постоењето на какви било докази за расистички вербални навреди изговорени од страна на овластени службени лица во вршење на операцијата која опфаќа употреба на сила против лица од

¹⁷) Види: ECtHR, *Milanovic v. Serbia*, App. no. 44614/07 од 14 декември 2010 година.

¹⁸) Види: ECtHR, *Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, App. no. 71156/01 од 3 мај 2007 година.

¹⁹) Види: ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria* [GC], App. nos. 43577/98 и 43579/98, ECHR 2005 VII од 6 јули 2005 година.

етнички или други малцински групи е многу важно за прашањето дали се случило насилство кое е незаконито, и мотивирано од омраза (параграф 164). Во овој случај контекстуално важна за разгледување е заднината на постојаната дискриминација на Ромите од страна на овластените службени лица во Бугарија. Дополнително, според Европскиот центар за правата на Ромите, ромската заедница и понатаму, во голема мера е исклучена од општествениот живот, наоѓајќи се во ситуација на висок степен на сиромаштија, неписменост и невработеност (параграф 138). Европската комисија против расизам и нетолеранција предлага обуки на локалната администрација со цел подигање на свеста и борба со постојните предрасуди (параграф 53). Според зборовите на Судот „расното насилство е особена навреда за човечкото достоинство и поради своите опасни последици, бара од властите посебна внимателност и енергична реакција... затоа властите мора да ги искористат сите расположливи средства за борба против расизмот и расистичкото насилство, а со тоа зајакнувајќи ја визијата на демократијата во општеството во кое различноста не се смета како закана, туку како извор на богатство“ (параграф 145). Судот, исто така, потсетува дека членот 14 од Конвенцијата подразбира обврска на државата да го демаскира можниот дискриминациски мотив зад насилните инциденти (параграф 161). Поради преземање на соодветна и ефикасна истрага од страна на властите за проверка и потврда на веројатните расистички мотиви Судот утврдил повреда на членот 14 во врска со членот 2 од Конвенцијата.

Во случајот *Abdu v. Bulgaria*²⁰, Судот повторно го искажува својот став дека кога се врши истрага на насилни инциденти поттикнати од расистички ставови/мотиви, властите се должни да ги преземат сите разумни мерки за да одлучат дали постои расна мотивираност и да определат дали чувствата на омраза или предрасудите врз основа на етничката припадност на лицето (во овој случај од суданско потекло) играле улога во дадениот случај. Заклучувајќи дека постапувајќи со случаите со расно мотивирано насилство и бруталност, како и со останатите кои немаат ваков расен преттекст, би било исто како замижување пред специфичната природа на делата кои се посебно деструктивни за основните човекови права (параграф 29). Судот при анализа на случајот се повикува на Извештајот на Европската комисија против расизам и нетолеранција за Бугарија од 2009 година, Извештајот на Комитетот за елиминација на расната дискриминација на Обединетите нации, како и на наодите на народниот правобранител на Бугарија, кој изразил загриженост во

²⁰⁾ Види: ECtHR, *Abdu v. Bulgaria*, App. no. 26827/08, од 11 март 2014 година.

врска со зголемување на бројот на расно мотивиран криминал од омраза и ги повикал властите да „не ги сведуваат ваквите кривични дела на нарушување на јавниот ред... туку да ги истражат можните злосторства од омраза“ (параграф 37). Судот утврдил повреда на членот 3 одделно и во врска со членот 14 од Конвенцијата.

Во иста насока како и во случајот *Nachova v. Bulgaria*, Судот во случајот *Secic v. Croatia*²¹ истакнува дека членот 14 од Конвенцијата подразбира обврска на државата да го демаскира можниот дискриминациски мотив зад насилните инциденти (параграф 66). Дополнително, Судот заклучува дека е неприфатливо тоа што полицијата иако била свесна дека настанот што е во прашање, најверојатно е предизвикан од етничка омраза, дозволила истрагата да трае повеќе од седум години, без да преземе сериозна акција со цел да се идентификуваат и гонат сторителите (параграф 69), притоа утврдувајќи повреда на членот 14 во врска со членот 3 од Конвенцијата. Истите наоди се дадени и во случајот *Seidova v. Bulgaria*²² (параграф 70).

Во случајот *Angelova and Iliev v. Bulgaria*²³, Судот повторно ја истакнува важноста на расниот мотив на извршителот на кривичното дело, мотив кој, во конкретниот случај, властите не го земале предвид и не извршиле соодветна истрага (параграф 105). Тоа што е интересно во овој случај е што Судот јасно ја подвлекува врската помеѓу широкораспространетите предрасуди кои постојат за Ромите и кои доведуваат до насилство спрема оваа група, притоа истакнувајќи ја улогата на властите при обезбедување на континуирана осуда од страна на општеството на расизмот и одржување на довербата на малцинствата во способноста на власта да ги заштити од опасноста на расно насилство (параграф 116). Судот утврдува повреда на членот 14 во врска со членот 2 од Конвенцијата.

3.3. *Хомофобични стереотипи*. Судската практика на ЕСЧП покажа дека предодредената пристрасност од страна на хетеросексуалното мнозинство против хомосексуалното малцинство, мотивирано од ставовите поврзани со религиозните уверувања на мнозинството се причина за појавата на говор на омраза и криминал на омраза врз основа на сексуалната ориентација на апликантите.

Во случајот *Identoba and Others v. Georgia*²⁴, Судот ја потврдува

²¹⁾ Види: ECtHR, *Secic v. Croatia*, App. no. 40116/02, од 31 мај 2007 година.

²²⁾ Види: ECtHR, *Seidova v. Bulgaria*, App. no. 310/04, од 18 ноември 2010 година.

²³⁾ Види: ECtHR, *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, App. no. 55523/00, од 26 јули 2007 година.

²⁴⁾ Види: ECtHR, *Identoba and Others v. Georgia*, App. no. 73235/12, од 12 мај 2015 година.

констатацијата дадена во случајот *Smith and Grady v. the United Kingdom*²⁵, во која се вели дека „постапувањето кое се темели врз предодредена пристрасност од страна на хетеросексуалното мнозинство против хомосексуалното малцинство, во принцип, може да потпадне во рамките на опсегот на членот 3 од Конвенцијата” дополнувајќи дека дискриминациските забелешки и навреди во секој случај мора да се сметаат како отежнувачки фактор кога се разгледува повредата на членот 3 од Конвенцијата (параграф 65). Судот во својата анализа на случајот наведува дека нападот на ЛГБТИ активистите при мирниот марш за одбележување на Меѓународниот ден против хомофобијата бил поттикнат од лица со непријателски однос кон ЛГБТИ заедницата во Грузија. Понатаму, тоа насилство, кое се состоело, главно, од говорот на омраза и сериозни закани, но, исто така, и спорадично физичко насилство предизвикало страв, вознемиреност и несигурност на сите апликанти (параграф 79). Според Судот, државата не ја исполнила својата позитивна обврска да ги заштити демонстрантите иако имале сознанија за негативни ставови кон сексуалните малцинства во некои делови од општеството, како и фактот дека организаторот на маршот специјално ја предупредил полицијата во врска со веројатноста за појава на злоупотреби, дополнително на неисполнување на обврската за спроведување на ефикасна истрага во која би се разоткрила пристрасноста, мотивот и идентификувањето на оние кои се одговорни за извршување на хомофобичното насилство (параграф 80). Она што е интересно во случајот е што Судот утврдувајќи повреда на членот 3 во врска со членот 14 од Конвенцијата предупредува дека „во отсуство на една ваква истрага, ќе биде тешко за државата да ги спроведе мерките насочени кон подобрување на обезбедувањето на слични мирни демонстрации во иднина од страна на полицијата, со што се поткопува довербата на јавноста во политиката на државата за борба против дискриминацијата“ (параграф 80).

3.4. *Стереотипи спрема лицата со попреченост.* Во горе наведениот случај *Dorđević*, кој што е случај на криминал од омраза врз

²⁵ Види: ECtHR, *Smith and Grady v. the United Kingdom*, App. nos. 33985/96 и 33986/96, од 27 септември 1999 година, ECHR 1999 VI. Во овој случај две лица се отпуштени од вооружените сили само поради својата хомосексуалност. Судот истакнува дека стереотипот тука е во фактот дека присуството на отворени или претпоставени хомосексуалци во вооружените сили ќе има значаен негативен ефект врз моралот и според тоа и на борбената моќ и оперативната ефикасност на вооружените сили (параграф 95). Владата во својата одбрана оди до таму што тврди дека хомосексуалноста создава посебни проблеми според видот и интензитетот кои расата и полот не ги создаваат (параграф 102). Судот не се согласува со овој став и притоа утврдува повреда на членот 8 од Конвенцијата.

основ на попреченост, Судот утврди дека властите не успеале да ја запрат ескалацијата на насилство и да ги заштитат жртвите од штета сторена од страна на трети лица, со што ги повредиле правата на жалителот. Имено, Судот ја испитал апликацијата поднесена од страна на мајката и нејзиниот син со попреченост, кој бил предмет на вознемирување и насилство повеќе од четири години од страна на група на деца и млади луѓе кои живееле во соседството. Инцидентите во голема мера се состоеле од вербална злоупотреба и други форми на антисоцијално однесување почнувајќи од именување и прозивки, плукање, викање, цртање на навредливи цртежи на тротоарот и оштетување на имотот на семејството, со повремено ескалирање во посериозни акти на физичко насилство врз младиот човек со физичка и интелектуална попреченост, кога на пример рацете му биле горени со цигара или кога неговата глава била удирана од сид, предизвикувајќи интензивно страдање. Впрочем, Судот утврдил дека освен обезбедување на одговор на одредени инциденти релевантно дејствие од општа природа со цел борба против основниот проблем не било преземено од страна на надлежните органи и покрај нивното знаење дека првиот жалител (лицето со пореченост) било систематски цел на злоупотреба и дека злоупотребата многу веројатно може да се повтори и во иднина (параграф 148). Со оглед на сето тоа, Судот сметал дека надлежните државни органи не ги презеле сите потребни мерки за да ја спречат злоупотребата на првиот жалител, без оглед на фактот што континуираниот ризик од такви злоупотреби бил реален и предвидлив, па така утврдил повреди на член 3 (забрана за нечовечко или понижувачко постапување), член 8 (право на приватен живот) и член 13 (право на ефикасен правен лек).

4. Заклучок

Насилството има многу форми и се случува во различни околности. Постојат многу причини за истото, почнувајќи од негативните општествени ставови засновани на предрасуди и недостиг на знаење или разбирање на различните групи кои живеат во едно општество, сè до колективни или индивидуални ставови вкоренети во нетолеранција кон другиот. Прерасудите и стереотипите спрема групите на лица со заштитна карактеристика оневозможуваат одделните членови на засегнатите групи да се гледаат како поединци и како засебни членови на општеството кои треба индивидуално да се оценуваат. Напротив, тие се гледаат како членови на односна социјална група создадена токму преку одредените верувања и ставови на мнозинството, најчесто негативни, засновани

толку на таквите предрасуди и стереотипи.

Судската пракса на Европскиот суд за човекови права покажува дека предрасудите се истовремено причината и манифестацијата на дискриминаторското постапување кое ако не се осуди како неприфатливо во даденото општество ќе создаде поволна почва за говор на омраза кој може да премине во криминал од омраза. Ако овие предрасуди и стереотипи останат непредизвикани во општеството, постои голем ризик истите да се легализираат и институционализираат од страна на правниот систем и дапреминат во криминал од омраза. Затоа обврска на државата е да ги препознае, открие каква штета предизвикуваат и да се справува со нив и да ги предизвикува модифицирајќи ги социјалните и културните трендови на однесување на различните групи. Мерките кои можат да се преземат на национално ниво за подобрување на состојбите подразбираат обезбедување на широк опсег на лична заштита врз различни основи, гарантирајќи собирање на разделени податоци за криминалот од омраза на системски и регуларен начин и обезбедувајќи услови жртвите на криминалот од омраза да се охрабруваат и имаат доверба да го пријават нивниот случај пред властите. Државите треба да гарантираат дека за секој случај на претпоставен криминал од омраза ќе биде спроведена ефикасна истрага, и дека таквиот криминал ќе се гони и осуди во согласност со меѓународните стандарди и релевантната судска пракса на Европскиот суд за човекови права.

БИБЛИОГРАФИЈА

- ECtHR, *Abdu v. Bulgaria*, no. 26827/08, 11 March 2014.
ECtHR, *Alajos Kiss v. Hungary*, no. 38832/06, 20 May 2010.
ECtHR, *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, no. 55523/00, 26 July 2007.
ECtHR, *Begheluri and Others v. Georgia*, no. 28490/02, 7 October 2014.
ECtHR, *Đorđević v. Croatia*, App. no. 41526/10, from 24 July 2012.
ECtHR, *Hoffmann v. Austria*, no. 12875/87, 23 June 1993.
ECtHR, *Identoba and Others v. Georgia*, no. 73235/12, 12 May 2015.
ECtHR, *Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, no. 71156/01, 3 May 2007.
ECtHR, *Milanovic v. Serbia*, no. 44614/07, 14 December 2010.
ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria* [GC], nos. 43577/98 and 43579/98, ECHR 2005 VII, 6 July 2005.
ECtHR, *Secic v. Croatia*, no. 40116/02, 31 May 2007.
ECtHR, *Seidova v. Bulgarija*, no. 310/04, 18 November 2010.
ECtHR, *Smith and Grady v. the United Kingdom*, nos. 33985/96 and

33986/96, 27 September 1999, ECHR 1999 VI.

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4.XI.1950.

European Network on Independent Living. Disability Hate Crime. 2014. Available at: http://www.enil.eu/wp-content/uploads/2014/11/Disability_Hate_Crime_Guide-FINAL-ENG-1.pdf. [Accessed 20 October 2016].

FRA. Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights. 2012. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/making-hate-crime-visible-european-union-acknowledging-victims-rights>. [Accessed 20 October 2016].

FRA. Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims. 2015. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>. [Accessed 20 October 2016].

Latvian Centre for Human Rights. Psychological Effects of Hate Crime - Individual Experience and Impact on Community. 2008. Available at: http://cilvektiesibas.org.lv/site/attachments/30/01/2012/Naida_noziegums_ENG_cietusaji_em_Internetam.pdf. [Accessed 1 November 2016].

OSCE/ODIHR. Hate Crime Data-Collection and Monitoring Mechanisms. A practical Guide. 2014. Warsaw: ODIHR. Available at: <http://www.osce.org/odihr/datacollectionguide>. [Accessed 2 November 2016].

Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No.177.

Кадриу Б. Старосната дискриминација во меѓународното право за правата на човекот. 2010. Правен факултет Јустинијан I, Скопје.

Попоска,Ж. Стереотипите и предрасудите како причина за дискриминаторските практики, Годишен зборник, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 2015 година.

Попоска, Ж. Стереотипите и предрасудите како причина за дискриминаторските практики - осврт на судската практика на Европскиот суд за човекови права, во *16 Ноември – Меѓународен ден на толеранцијата (избрани текстови)*, МАНУ, 2015 година.

ПРАВНИ АСПЕКТИ НА САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТА

Апстракт: Сајбер безбедноста претставува релативно понова област, која ги зафаќа речиси сите аспекти на современото живеење. Специфичната природа на сајбер просторот, неговата специфична структура и нематеријалност, го прават комплексен за обезбедување. На крајот од денот, првичната намера на сајбер просторот не беше тој да биде „обезбеден“ или уште помалку, контролиран.

Работите се променија и истиот денес претставува сензитивна и критична област, и Ахилова петица на современото општество. Еден од клучните аспекти на оваа проблематика е правната рамка и тешкотите за нејзина апликација. Целта на трудот е да обезбеди сеопфатен пристап кон проблематиката, со цел на понатамошно изнаоѓање на препораки и реални насоки за ефективно справување со законите, пропорционално на потребите и барањата на демократските општества.

Клучни зборови: *меѓународно, казнено, право, политики, стратегија*

POPOSKA Vesna

LEGAL ASPECTS OF CYBER SECURITY

Abstract: Cyber security represents a relatively new area that covers almost all aspects of modern life. The specific nature of cyberspace, its specific structure and immateriality, make it complex field for security. At the end of the day, the original intention of cyberspace was not to be “secured” or controlled. Things have changed, and today it is a sensitive and critical area, it is the “Achilles’ heel” of the modern society. One of the key aspects of this issue is the legal framework and its application. The purpose of the paper is to provide a comprehensive approach to the problem, in order to find further recommendations and realistic guidelines to deal effectively with threats in proportion to the needs and requirements of democratic societies.

Key words: *international, criminal, law, policy, strategy*

¹⁾ Меѓународен Универзитет Визион - Гостивар, Р. Македонија
Авторката е докторантка на Воената академија „Генерал Михаило Апостолски“ - Скопје

1. Вовед и поимно определување

Тргувајќи од поимната определба и јазичниот метод на толкување како примарен за правната наука, современите речници терминот „сајбер“ го дефинираат како: „во врска со, или карактеристика на културата на компјутери, информатичката технологија, и виртуелната реалност: сајбер ера“ (Оксфорд речници онлајн речник), или како „на, во врска со, или оние кои вклучуваат компјутери или компјутерски мрежи (како интернет)“ (Merriam-Webster, онлајн речник). Во македонскиот јазик се користи терминот „сајбер“ како интернационализам. Многу често како заменски се употребува терминот „компјутерски“ но истиот не ја отсликува доволно комплексноста на темата - бидејќи „сајбер“ во целокупната смисла е многу повеќе од „компјутери“. Често се наметнува дилемата дали е тоа посебна петта димензија на војувањето или нова димензија на постоечките четири, а таквата аналогија е применлива соодветно и во другите сфери на човечкото живеење и делување. Во секој случај, тоа е област која се развива и менува не на дневна база, туку во дел од часот, минутата и секундата, и го држи светот во неизвесна динамика. Инаку, етимологијата на „сајбер“ датира уште од старогрчки и значи „регулира“ или „управува“ (eng: governance)².

Овие појави најдобро ги опиша претседателот на САД, Барак Обама, кога изјави дека: „Економски просперитет на Америка, националната безбедност, нашите индивидуални слободи, зависат од нашата посветеност за обезбедување на сајбер-просторот и одржување на отворен, интероперативен, безбеден и сигурен интернет. Нашата критичната инфраструктура продолжува да биде изложена на ризик од закани во сајбер просторот, а нашата економија е повредена од кражба на нашата интелектуална сопственост. Иако заканите се сериозни и тие постојано се развиваат, верувам дека ако им се посветиме ефективно можеме да се осигураме дека Интернетот останува мотор за економскиот раст и платформа за слободна размена на идеи“³.

Најсоодветната и наједноставната дефиниција на сајбер безбедноста (барем според авторката на овој текст) е дадена во безбедносната стратегија на Европската Унија од 2013 година и гласи: „Сајбер-безбедноста вообичаено се однесува на заштитните мерки и активности кои може да се користат за заштита на сајбер доменот, како во цивилните, така и во воените области, од тие точки кои се поврзани со или преку кои може да им се наштети независни мрежи, информации и нивна

²) Kurbalija, J. Internet Governance 6th edition

³) Достапно на <https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/cybersecurity>

инфраструктура⁴. Тоа имплицира дека и правната рамка ќе биде, условно кажано, и „цивилна“ и „воена“ - и национална, и меѓународна.

2. Практични импликации

Комплексноста на виртуелниот сајбер простор и безбедносните закани кои од него произлегуваат, предизвикува реални ефекти во сите аспекти на секојдневното живеење. Често се наметнува прашањето дали виртуелниот простор може да биде „место на злосторството“ или само алатка за негово извршување. За жал, и двете опции се можни. Енормно брзиот технолошки напредок колку што го олесни живеењето и ги забрза економските процеси и глобализацијата, толку го направи светот во кој живееме поранлив. Безбедносно гледано, сајбер просторот е новата Ахилова петица - или подбро кажано, *hic sunt leones* („тука се кријат лавови“ -фигуративно, латинска поговорка). Од кражба на податоци и финансиски малверзации по електронски пат, до оневозможување на услуги, шпионажа, загрозување на критичната инфраструктура и директен напад на нуклеарна програма - дијапазонот е навистина широк. Токму затоа е многу тешко да се дадат конкретни и специфични правни одговори, кои би ги задоволиле барањата на различните предизвици. Структурата на сајбер просторот, а посебно природата на интернетот е спротивна на потребата да биде контролирана. Првото клучно правно прашање би било: чија е јурисдикцијата? Одговорот на тоа прашање во себе ги крие одговорите за правната рамка и импликациите за акција. Но како би можел сајбер просторот да потпадне под чија било јурисдикција? Евентуално може да се зборува за јурисдикција врз инфраструктурата која го овозможува постоењето на сајбер просторот, но во суштина, тој не е фиксна категорија. Светот составен од битови и бајтови, не може да се измери, лоцира и алоцира во класичното значење на поимите. Од друга страна, сајбер просторот е место каде што најмногу „се кршат копјата“ во судир помеѓу барањата за безбедност и приватност, а човековите права концептуално се на удар. Во отсуство на консензуален правен одговор, останува да се постигне максимална апликабилност на постоечките правни режими во зависност од конкретната ситуација, односно да се врши посебна анализа за поединечните случаи. Дополнително од различните фактички ситуации кои бараат различни апликабилни правни режими треба да се земат предвид различните пристапи кон сајбер културата и културниот релативитет како таков, зависноста на едно конкретно

⁴ Достапно на <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/eu-cybersecurity-plan-protect-open-internet-and-online-freedom-and-opportunity-cyber-security>

општество од сајбер просторот, неговата резилиентност кон заканите, намерата на потенцијалните напаѓачи, како и ефектите и последиците измерени во конкретна штета од евентуален напад. Вокабуларот кој се употребува во овој домен, исто така, не е унифициран, што остава дополнителен простор за толкување. Најчесто употребуваните може да се класифицираат во неколку категории:

а) Сајбер напад, термин кој покрива широк спектар на активности со различен карактер и цел, дури и активности кои би можеле да го активираат членот 5 од Договорот од Вашингтон, односно да испровоцираат воен одговор во смисла на колективна самоодбрана на земјите членки на НАТО.⁵

б) Сајбер криминал (crime), познат и под називот електронски криминал, компјутерски криминал и слично, кој опфаќа криминални активности спроведени со користење на компјутери и интернет, најчесто финансиски мотивирани. Компјутерскиот криминал вклучува кражба на идентитет и измама, меѓу другите активности. Компјутерскиот криминал се разликува од другите форми на малициозни сајбер активности, кои имаат политички, воени или мотиви на шпионажа.⁶

в) Сајбер војна (war) или „наменска употреба на компјутерски системи со цел да се прекинат активностите на непријателска земја или напад на нејзините комуникациски системи“⁷. За да се утврди состојба на сајбер војна, мора да има атрибуција (припишливост) на дејствијата кон владини агенти или државни органи. Авторката е на мнение дека токму докажувањето на атрибуцијата најчесто е главен „виновник“ што светот не е барем официјално и во сајбер војна.

г) Сајбер војување (warfare) претставува хибриден термин кој има за цел да опфати поширок спектар на агресивни дејствија. За разлика од војната или кривичните дела, терминот „војување“ не претставува правна категорија. Токму затоа и е често употребуван - опфаќа поширок спектар на дејствија, особено во контекст на современите хибридни и асиметрични безбедносни закани, кои често се наоѓаат во меѓупросторот на криминалот и војната. Контекстот во кој се употребува најчесто вклучува држава или сојуз на држави како субјект и како барем

⁵) Достапно на <http://www.defensenews.com/story/defense/policy-budget/warfare/2015/03/25/nato-cyber-russia-exercises/70427930/>

⁶) Достапно на <https://www.newamerica.org/cyber-global/compilation-of-existing-cybersecurity-and-information-security-related-definitions/>

⁷) Достапно на <https://www.newamerica.org/cyber-global/compilation-of-existing-cybersecurity-and-information-security-related-definitions/>

една страна. Иако поограничен, како синоним се употребува и терминот електронско војување, кој Талинскиот прирачник го дефинира како „Употреба на електромагнетните полиња (ЕМ) или насочена енергија за искористување на електромагнетниот спектар. Тоа може да вклучува пресретнување или идентификација на емисиите, вклучување на енергија, спречување на непријателската употреба на ЕМ спектар од една спротивна страна, како и активности за да се обезбеди ефикасно вклучување на ЕМ спектар од страна на државата корисник“.

д) Сајбер тероризам - термин кој се употребува за да се посочи на акти на тероризам во сајбер просторот, но и искористување на сајбер просторот како алатка за вршење на дела на тероризам. Може да потпадне под која било од погоре наведените категории во зависност од специфичностите на поединечните околности.

3. Правна рамка за сајбер безбедноста

Сајбер безбедноста е сè повеќе топ тема во светот, а доктината и таканареченото „меко право“ се движат, иако многу полека во насока на изнаоѓање на консензуални решенија и кристализирање на минимум правна рамка.

Во секој случај, може да се зборува за условно кажано две правни рамки: националната како примарна и потесна и меѓународната како поопшта и поширока.

4. Национална правна рамка

Кога станува збор за националната правна рамка во Република Македонија сајбер безбедноста се третира, пред сè, во доменот на сајбер криминалот, во потесна смисла, односно се сведува на класичните дела на компјутерски криминал или употребата на компјутерски системи и мрежи за вршење на дела од „класичниот“ криминал – (компјутерска) измама, (компјутерски) фалсификат, кражба (на лични податоци) и слично, односно националната правна рамка се движи примарно низ материјалното казнено право - Кривичниот законик. Со кривичниот законик се инкриминирани:

а) Член 144, став 4 – Загрозување на сигурноста

„Тој што по пат на информатички систем ќе се закани дека ќе стори кривично дело за кое е пропишана казна затвор од пет години или потешка казна против некое лице поради неговата припадност кон определена национална, етничка или расна група или верска определба, ќе се казни со казна затвор од една до пет години“.

б) Член 147 - Повреда на тајноста на писмата или други пратки.

в) Член 149 – Злоупотреба на лични податоци.

(...Тој што спротивно на условите утврдени со закон без согласност на граѓанинот прибира, обработува или користи негови лични податоци, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година. Со казна од став 1 се казнува тој што ќе навлезе во компјутерски Информатички систем на лични податоци со намера користејќи ги за себе или за друг да осгвари некаква корист или на друг да му нанесе некаква штета.)

Казнив е и обидот.

г) Член 149-а – Спречување на пристап кон јавен информатички систем.

д) Член 157 – Повреда на авторско право и сродни права.

ѓ) Член 157-а - Повреда на правото на дистрибутерот на технички посебно заштитен сателитски сигнал.

е) Член 157-б – Пиратерија на аудиовизуелно дело.

ж) Член 157-в – Пиратерија на фонограм.

з) Член 193 – Показување на порнографски материјал надете.

с) Член 193-Производство и дистрибуција на детска порнографија; Намамување на обљуба или друго полово дејствие на малолетник кој не наполнил 14 години.

и) Член 251 - Оштетување или неовластено навлегување во компјутерски систем.

ј) Член 251- Правење и внесување на компјутерски вируси; Компјутерска измама.

к) Член 271 – Правење, набавување или отуѓување средства за фалсификување.

л) Член 274-б - Изработка и употреба на лажна платежна картичка.

љ) Член 279-а - Компјутерски фалсификат.

м) Член 286 - Повреда на правото од пријавен или заштитен пронајдок и топографија на интегрални кола.

н) Член 394-г - Ширење на расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем.

Покрај Кривичниот законик, релевантни се и Законот за кривична постапка кој се однесува на процесните норми воопшто, а кои подеднакво важат и за процесуирање на делата поврзани со сајбер криминал кои ги инкриминира кривичниот законик. Посебни одредби од ЗКП има за пребарување на компјутерски систем и компјутерски податоци (член 184) и привремено одземање на компјутерски податоци (член 198), а делумно и во делот кој се однесува на мерки за пронаоѓање и обезбедување на лица

и предмети, како и во делот за посебните истражни мерки (таен увид и пребарување во компјутерски систем и увид во остварени телефонски и други електронски комуникации).

Дополнително, определени сегменти се опфатени и со:

- Законот за електронските комуникации;
- Законот за следење на комуникациите;
- Законот за електронска трговија;
- Законот за електронско управување (е-влада);
- Законот за податоците во електронски облик и електронски потпис.

Република Македонија е членка на Конвенцијата за сајбер криминал⁸ на Советот на Европа. Со тоа што Конвенцијата е ратификувана, станува дел од внатрешниот правен поедок согласно со Уставот на Р. Македонија⁹.

5. Конвенцијата за сајбер криминал на Совет на Европа

Конвенцијата за сајбер криминал (односно Конвенцијата за компјутерски криминал, согласно Законот за ратификација на истата во Р. Македонија) е првиот меѓународен договор кој третира кривични дела извршени преку интернет и други компјутерски мрежи, кои се занимаваат особено со прекршувањата на авторските права, компјутерска измама, детска порнографија и нарушување на мрежна безбедност. Таа, исто така, содржи серија на овластувања и процедури, како што се пребарување на компјутерски мрежи и пресретнување. Нејзината главна цел, во духот на преамбулата е да се продолжи со заедничка политика во насока на заштита на општеството од компјутерскиот криминал, особено преку усвојување на соодветно законодавство и поттикнување на меѓународната соработка.

Истата во себе содржи материјални и процесни аспекти, во насока на хармонизирање на законодавството помеѓу земјите членки на истата.

Конвенцијата е воедно најзначајниот меѓународен правен акт во областа. Иако постојат и други регионални иницијативи и документи, истата важи за најконкретна и најсеопфатна досега. Иницијативите одат дотаму што неодамна беше предложен и нацрт-документ со кој би се воспоставил меѓународен трибунал за сајбер злосторства, но во принцип квантитативно гледано, бројот на иницијативите е далеку поголем од реализираните проекти или конкретните ефекти¹⁰.

⁸) Достапно на <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>

⁹) Достапно на http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=efXr75F0

¹⁰) Види повеќе на http://www.cybercrimelaw.net/documents/Draft_Treaty_text_on_

Во принцип и националната правна рамка и Конвенцијата на Советот на Европа се движат во делот на компјутескиот криминал и базичните дела.

6. Меѓународно-правни аспекти на сајбер безбедноста

Во поглед на сајбер војувањето и сајбер војните, епски потфат е изготвувањето на Талинскиот прирачник за меѓународно право апликabilно при сајбер војување (“Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare”) изготвен од група на експерти, со намера да обезбеди одговори и кодификација¹¹. Во принцип, се сведува на поделба на режимите и апликabilност на jus ad bellum и jus in bello, односно на „правото да се оди во војна“ и правото кое е апликabilно во војна, навраќајќи се на општите принципи на меѓународното право. Ако од ова се тргнува, вреди да се спомене пресудата на Меѓународниот суд на правдата, судски орган на Обединетите нации, во случајот помеѓу Никарагва и Соединетите Американски Држави¹², во која меѓудругото се вели дека индивидуална или колективна самоодбрана државата може да употреби само против „вооружен напад“, а за да се констатира постоење на истиот, се земаат предвид „опсегот и ефектите“ на истиот. Иако и оваа судска пресуда вклучува вооружени сили, што е донекаде на линија со Женевските конвенции, остава многу поширок простор за толкување.

Во отсуство на прецизна правна рамка и реално тешко постиглив консензус околу истата, клучните актери се фокусираат многу повеќе на развој на „политики“ (policy) како modus operandi за делување и реакција. Зголемена посветеност на политиката може да се види во завршните согледувања од самитот во Букурешт во 2008 година, во која НАТО членките ги истакнаа своите заложби за усвојување на политики за сајбер одбрана, во смисла на „потреба на НАТО и земјите да ги заштитат клучните информациски системи; да споделат најдобри практики; и за да се обезбеди способност да им помогне на земјите сојузнички, на барање, да се спротивстават на сајбер напад¹³“. НАТО ја постави сајбер одбраната како клучен приоритет во својот нов стратешки концепт од 2010¹⁴

International_Criminal_Tribunal_for_Cyberspace.pdf

¹¹) Прирачникот е достапен на <https://ccdcoe.org/tallinn-manual.html>

¹²) Целиот текст е достапен на <http://www.icj-cij.org/docket/?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5>

¹³) NATO, Bucharest Summit Declaration para. 47 (Apr. 3, 2008).

¹⁴) NATO, Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, (Nov. 2010), достапно на

и предложи со континуираните залагања за интегрална сајбер одбрана¹⁵.

Ваквиот пристап може да делува како конфузен и нецелесобразен на прв поглед, но тоа е така заради структурата и поставеноста на меѓународното право како такво. Имено, за извори на меѓународното право согласно со Статутот на Меѓународниот суд на правдата со седиште во Хаг, Холандија, кој е главен судски орган на ООН се земаат предвид:

- меѓународните договори (договорно право);
- меѓународно воспоставениот обичај (обичајно право, односно континуирана практика на државите проследена со *opinion iuris* или свест за таквата практика);
- општи принципи на правото признаени од цивилизираните народи;
- судските одлуки;
- мислењата на истакнатите правници, со тоа што последните два извори претставуваат дополнителен извор на правото и кон него се „прибегнува“ за генерирање односно создавање на меѓународно-правни правила, како и за помошно толкување.

Во овој дел, на сајбер просторот му недостигаат кохерентни и договорни и обичајни правни правила. Креирањето на мултилатерални договори согласно со Виенската конвенција за договорно право е сложен процес, но пред сè клучниот проблем лежи во специфичноста на сајбер просторот и неподобноста за негово регулирање, како и физичките тешкотии - во смисла на сопственост врз инфраструктурата, на пример.

Но, постои определена правна рамка за определени аспекти или состојби. На пример, Меѓународната телекомуникациска унија¹⁶, има свои правила и прописи за определени сегменти кои потпаѓаат под сајбер безбедноста.

Професорот Курбалија, пак, смета дека иако не постои специфичен режим за регулирање на она што тој го квалификува како „internet governance“, постои широк спектар на правни инструменти кои може да се аплицираат¹⁷. Тука ја наведува судската практика на САД кои имаат најбогато искуство во овој дел, како и општите правила за установување на јурисдикција, документите кои произлегуваат од Светскиот самит на

http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.p

¹⁵ Достапно на http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_08/20110819_110819-policy-cyberdefence.pdf

¹⁶ Види повеќе на <http://www.itu.int/en/Pages/default.aspx>

¹⁷ Kurbalija, J. Internet Governance 6th edition

информатичко општество, арбитражата како механизам и слично. Сепак, ова е далеку од доволно за да се постигне ефективна и интегрирана сајбер безбедност, по мислење на авторката.

Заклучок

Справувањето со безбедносните сајбер закани бара специфицирани знаења и мултидисциплинарен пристап. Правната рамка не е кохерентна, ниту пак со оглед на постојаниот напредок е возможно да се постигне конечен и унифициран правен одговор. Уште потешки се практичните импликации и обидот да се спроведе доследно истата.

Заканите и понатаму ќе растат и ќе мутираат. Ефективната заштита лежи во превенцијата и зајакнувањето на информатичкото општество- и во тоа правната рамка токму во тој сегмент да зајакне. Тоа подразбира подготовка на стратегија за сајбер безбедност, со воспастување на целата институционална рамка која од неа произлегува, како и ефектуирање на фискалните импликации. И најдоброто законско решение не може да биде ефективно без механизам за имплементација и без за него да се предвидуваат соодветни фискални импликации.

Градењето на партнерставата е неопходно, но истото треба да е базирано на стратешки институционален пристап, опфаќајќи ги академската и бизнис заедницата, владините институции и цивилното општество, со визија за изградба на резилентно општество базирано на едукација и кибернетска култура.

Излезот во секој случај ќе се бара во најдобрите практици и идејата за саморегулирање, барем уште извесно време.

БИБЛИОГРАФИЈА

CCDCOE (2013) The Tallinn Manual, достапно на <http://www.ccdcoe.org/tallinn-manual.html>

Kurbalija, J. Internet Governance 6th edition.

NATO, Bucharest Summit Declaration (2008).

NATO, Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization (2010).

Законот за електронските комуникации на РМ.

Законот за следење на комуникациите на РМ.

Законот за електронска трговија на РМ.

Законот за електронско управување (е-влада) на РМ.

Законот за податоците во електронски облик и електронски на РМ.

Кривичен закон на РМ.

Закон за кривична постапка на РМ.

Конвенција за компјутерски криминал на Совет на Европа.

Статут на Меѓународен суд на правдата (МСП).

Советодавно мислење на МСП во случајот Палестинки сид.

Пресуда на МСП во случајот на Никарагва против САД.

РЕЛИГИЈА И РЕЛИГИСКАТА ДИСТАНЦА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Овој труд се темели на две истражувања реализирани од истражувачки тим од Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип во текот на 2015 година. Религиската дистанца како примарен сегмент на општествената организација, заедно со етничката припадност, е клучен фактор за детерминирање на меѓугрупните односи во македонското општество. Оттука, ставовите на испитаниците тангираат прашања поврзани со различни сегменти на религиската организација и убедувања, но и ставови кои истата ја ставаат во корелативни односи со политичката мобилизација и меѓуетничката коегзистенција. Токму создавањето на предуслови за меѓурелигиска коегзистенција се поврзува со можноста одредени групи да градат повеќе или помалку инклузивни ставови во однос на натпреварот за ресурси во релациите со останатите групи. Доминантноста на биконфесионалниот модел, со одредени исклучоци, ја пресликува политичката позадина на доминацијата на политичката мобилизација во Р. Македонија.

Клучни зборови: *религија, политичка мобилизација, религиска дистанца, Македонија, инклузивност*

**STOJANOVSKI Strasko
KOCEVA Daniela**

RELIGION AND RELIGIOUS DISTANCE IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: This paper is based on two surveys conducted by research team on Goce Delchev University in Shtip, during the year of 2015. Religious distance as a primary segment of social organization, together with ethnicity, is a key factor for determination of the intergroup relations of Macedonian society. Therefore, the attitudes of the surveyed are connected with different questions of the religious organization and convictions, but also and attitudes which connect the religion with political mobilization and

interethnic coexistence. Creating preconditions for interreligious coexistence is connected with possibility certain groups to build, more or less, inclusive relations in the context to reach the social resources toward the other groups. The domination of by confessional model, with certain exceptions, reflects on the political background of domination of the two biggest ethnic groups in the state, generating the complexness of total relations of political mobilization in Republic of Macedonia.

Keywords: *religion, political mobilization, religious distance, Macedonia, inclusivity*

Вовед

Последните децении сведоци сме на повторно влегување на религиите во јавната арена, вклучени преку појавата на нови религии, како и значајни промени во старите религии. Ова верско оживување и оваа верска трансформација, во голема мера се условени од брзиот раст на имиграцијата и создавањето на нови „дијаспора“ - заедници коишто се, на глобално ниво, мрежни. Религијата игра важна улога во конституирањето на колективни идентитети и во обликувањето, како на националните, така и на меѓународните културни карактеристики и граници. Фреквенцијата на тензии и конфликти, поврзани со религијата, особено се зголемија во светот, нивните мотиви, исто така, можат да се одразат и врз културните, политичките и социоекономските сфери. Сепак, голем број на иницијативи и проекти, фокусирани на истражување на религиозното заживување во Европа и во светот не успеаја да го проценат оживувањето на религијата во контекст на другите општествени и политички процеси.

Светот е во средината на еден процес на трансформација што може да се сфати како премин од религиозен плурализам на културен и етнички плурализам, што често се карактеризира со силна религиозна основа. И покрај разликите меѓу различните национални системи, во однос на црквата и државните односи, некои карактеристики можат да се препознаат како заеднички: прифаќањето на верските заедници од јавноста, признавање на нивните специфични карактеристики, одреден степен на државна контрола над нив и селективна и оценета соработка на јавните институции со верските заедници. Една од најважните промени во денешната глобална сцена е развојот на транснационални, верски и/или етнички виртуелни здруженија, заедници и мрежи, меѓу кои и дијаспора-заедниците и мрежите. Под влијание на обемните миграциски движења, придружувани од процесите на глобализацијата, се развиле голем број на такви дијаспора-мрежи, заедници и организации. Тоа придонело за

далекусежна трансформација на легислативата за верските заедници и нивното учество во јавните сфери и во уставот на колективните идентитети.

Денес, во западниот свет, луѓето своето духовно исполнување главно го пронаоѓаат надвор од традиционалната религија и религиски институции. Некои чувствуваат потреба за припадност кон одредени институции, други се привлечени од источните филозофски, етичко-морални движења и учења, па својот духовен мир и спокој го пронаоѓаат со практикување на овие филозофски учења и техники. Имено, денешниот современ свет го карактеризира плурализам во однос на религиите и културите, при што голем број од верниците најчесто „избираат и мешаат“ елементи од различни традиции, верувања и филозофии.

Не постои современо општество кое во својата основа и според својата структура не е мултиетничко и мултикултурно. Денешните современи, мултикултурни општества се соочуваат со истите предизвици: како да се обезбеди соживот меѓу различните културни и етнички заедници; како да се развие чувство на заедничка припадност кај сите членови на политичката заедница; како да се излезе во пресрет на барањата на културните различности; како да се обезбеди политичкото единство; како да се сочува опстанокот на општеството.

Интеграцијата во мултиетничките општества е процес во кој е вклучена промоцијата на човековите права и основните слободи на поединецот, како и обезбедувањето правична застапеност на сите етнички заедници во политичката, економската, социјалната и во културната сфера, што може да доведе до мирен соживот на различни културни идентитети во рамките на една држава. Од друга страна, пак, сите припадници на културните и етничките заедници мора да развиваат чувство на заедничка припадност и лојалност кон државата, како еден од основните предуслови за воспоставување заедништво и соживот меѓу различните групи.

Етничките, религиските и јазичните особености претставуваат основни карактеристики коишто го дефинираат начинот на функционирање на државите и нациите во светот. Тие, од една страна, претставуваат богатство на содржини што му даваат нов квалитет на заедничкиот живот, но од друга страна, можат да бидат и главни причини за бројни конфликти меѓу различните етникуми, односно крајно негативно да влијаат врз процесот на социјална интеграција на заедницата.

Република Македонија конкретно се одликува со зголемена етничката дистанца. Недовербата, нетолерантноста и чувството на

меѓусебна нетрпеливост меѓу граѓаните од различни етникуми сè повеќе доминираат во македонското општество. Сето тоа води кон продлабочување на разликите и затворање во сопствените етнички атари, што придонесуваат за појавата на интеретнички тензии. На овој начин се загрозува политичката стабилност и социјалната интеграција на заедницата, односно се создаваат реални претпоставки за дезинтеграција на македонската држава.

Едно мултиетничко општество не може да е стабилно и долговечно без развивање на заедничко чувство на припадност меѓу своите граѓани. Чувството на припадност не може да е етничко или засновано врз споделени културни, етнички, религиски или други карактеристики, имајќи предвид дека мултиетничкото општество е премногу разнолико за тоа, политичко во својата природа и засновано врз споделена природна посветеност кон политичката заедница.

Социјалната кохезија и интегрирањето на општеството, особено на оние со мултикултурен и мултиетнички предзнак, истовремено значи и постигнување на висок степен на стабилност и безбедност во државата, вклучително и во регионот. Современата држава претставува специфична политичка заедница на обединети граѓани, без разлика на нивната етничка, културна, религиска и друг вид припадност.

Поимот на етничка дистанца се однесува на субјективното чувство на близината која ги изградува една особа или група на луѓе спрема друга особа или група. Етничката дистанца, како испитување на степенот на социјална близина (оддалеченост), всушност, зборува за психолошките бариери што ја олеснуваат или отежнуваат социјалната интеракција. Бариерите или дистанците можат да бидат подигнати врз основа на кој било критериум што за групата е значаен во одредена ситуација.

Одбивањето на припадниците на другата група и стереотипизирањето, по правило, се резултат на недостаток на комуникација и интеракција особено кај групите со различно културно потекло. Еден од индикаторите на социјалната толеранција, тесно врзан за предрасудите и етничките стереотипии, е **социјалната дистанца**. Социјалната дистанца е коногативната, „однесувачката“ димензија на предрасудите и стереотипите, која означува неприфаќање на определени видови односи со други етнички групи.

Концептот на социјална дистанца датира уште од 1924 година, кога Park го дефинира како континуум на степени на интимност што ги карактеризираат социјалните односи воопшто. На тој континуум, едниот крај е претставен со крајно блиски, топли и интимни контакти, средината

означува нијанси на индиферентност, а другиот крај на континуумот подразбира активно недопаѓање, нетрпеливост и одбивање. Правејќи преглед на наодите на повеќе истражувања во поширокиот регион, Лазароски (1994) ги сублимира теориските проучувања и емпириските наоди за социјалната дистанца во период од повеќе децении. Тие покажуваат дека социјалната дистанца е постојано присутна како реална општествена појава, како производ на објективни општествени спротивности (материјални, расни, историски, ситуациони, културни, јазични). Исто така е утврдено дека постои поврзаност помеѓу позитивните етнички стереотипи и прифаќањето, како и помеѓу негативните етнички стереотипи и неприфаќањето на определени социјални релации. Нагласената социјална дистанца, како израз на негативните етнички предрасуди кон некоја етничка група, по правило е знак на етноцентризам.

Религијата и националната припадност претставуваат главни елементи во креирањето на културата и личноста. На религијата, како снабдувач на идентитетот, различно се гледало, во зависност од традицијата и контекстот во кој таа се развивала. Сепак, не постои сомнеж дека во текот на долг временски период верскиот идентитет беше клучен елемент во одредувањето на етничкиот идентитет или пак самиот прерасна во примарен идентитет, туркајќи ги другите елементи на етничкостта во втор план. Па оттука и интересот да се измери и утврди токму таа религиска дистанца, бидејќи религиозноста, стана еден од важните аспекти на групна идентификација.

Методологија на истражувањето

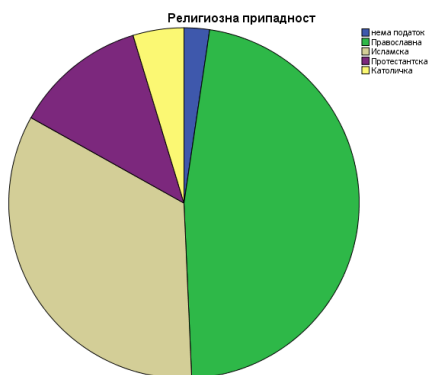
Во рамките на овој труд се презентирани резултатите од две истражувања спроведени на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

Првото истражување е спроведено во 2014 година на структуриран анкетен прашалник, спроведен на репрезентативен примерок. Анкетниот прашалник опфати примерок од 213 испитаници, случајно избрани лица, со различен социјален статус, степен на образование, економска состојба, етничка и верска припадност на подрачјето на целата територија на Република Македонија, односно на територијата на Општина Кочани, Град Скопје, Општина Велес и помал број на некои рурални населби околу наведените општини.

Во однос на возраста, 5 испитаници се на возраст 15-18 години, 111 испитаници се на возраст 19-30 години, 71 испитаници се на возраст 30-50 години, 20 испитаници се на возраст 50 - 65 години и 6 испитаници се

над 65 години. Според местото на живеење, 198 од испитаниците живеат во град, додека само 14 од нив живеат во село, за 1 испитаник не постои податок. Во однос на месечните примања во рамките на семејството, според кои го утврдуваме социјалниот статус, 40 испитаници одговориле дека имаат примања до 8 000 денари, 64 одговориле дека имаат месечни примања од 8 000 до 15 000 денари, 59 одговориле дека имаат месечни примања од 15 000 до 30 000 денари, 36 испитаници одговориле дека имаат месечни примања од 30 000 до 60 000 денари и 12 испитаници одговориле дека имаат месечни примања кои изнесуваат над 60 000 денари. 139 испитаници се од македонска национална припадност, 42 испитаници се од албанска национална припадност, 7 испитаници се од турска национална припадност, 23 испитаници се од ромска национална припадност и само еден испитаник е од влашка национална припадност. Во однос на религиозната припадност на граѓаните, 100 испитаници се од православна религиозна припадност, 72 испитаници се од исламска религиозна припадност, 26 испитаници се од протестантска религиозна припадност и 10 испитаници се од католичка религиозна припадност (графикон 1).

Графикон 1

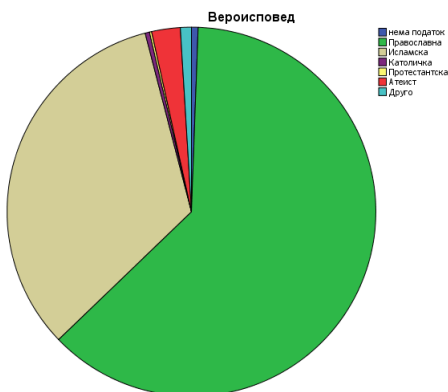
Второто истражување се однесува на целен примерок (млади), добиен по случаен избор, и е спроведено во рамките на проектот „Влијание на стереотипите и етничката дистанца за појава на дискриминација, говор на омраза и криминал од омраза“. Истражувањето е реализирано како дел од заедничките активности на правните факултети при Универзитетите „Гоце Делчев“ во Штип, „Јустинијан Први“ во Скопје и при Државниот универзитетот во Тетово, а поддржано од Мисијата на ОБСЕ во Скопје.

Анкетното истражување беше спроведено во текот на 2015 година, на претходно подготвена методолошка рамка во што учествуваат дел од студентите и професорскиот кадар при Центарот за правно-политички истражувања на Правниот факултет, при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Истражувањето го спроведоа тимови од професори и студенти на трите споменати правни факултети. Обработката на податоците и анализата на истите во текот на 2015 и 2016 година беше извршена во рамките на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

Во рамките на истражувањето „Влијание на стереотипите и етничката дистанца за појава на дискриминација, говор на омраза и криминал од омраза“ опфатени се 519 испитаници. 41 % од испитаниците се од машки пол, додека 59 % се од женски пол. Според застапеноста на возрастните категории, 243 испитаника или 46,8 % се на возраст од 16 до 18 години, 255 испитаника или 49,1 % се на возраст од 19 до 21 година, додека 17 испитаника или 3,3 % се на возраст од 22 до 24 години. 38,7 % од испитаниците живеат на село, додека 59 % живеат во град.

Според етничката припадност, најголем дел од испитаниците се од македонската и албанската етничка заедница. Така, 342 испитаници или 65,9% се Македонци, а 156 испитаници или 30,1% се Албанци. Останатите етнички заедници се опфатени со помал процент или вкупно сочинуваат околу 4% од вкупниот број на испитаници. Според религиската припадност на испитаниците, 323 испитаници, или 62,2 % се изјасниле дека се од христијанска православна вероисповед, 172 испитаници, или 33,1 % се од исламска вероисповед, додека вкупно околу 4 % од испитаниците се изјасниле дека се од католичка или протестантска вероисповед, атеисти или пак се определиле за опцијата „Друго“ (графикон 2).

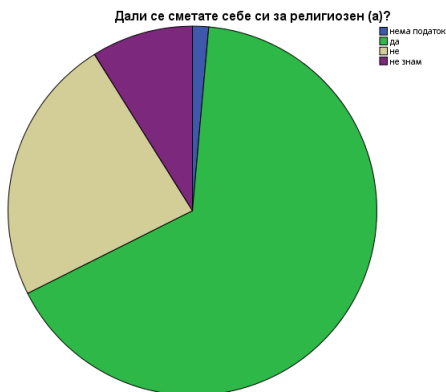
Графикон 2

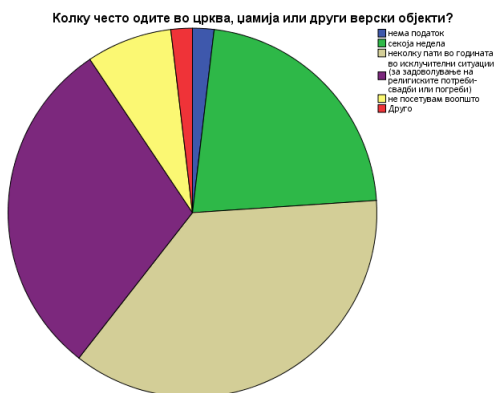
Резултати од истражувањето во 2014 година

Степенот на религиозност на испитаниците е утврден преку прашањата: Дали сте религиозни? Како и колку често посетувате религиозен објект? Според одговорите најголем дел или 66,2 % од испитаниците себеси се сметаат за религиозни (графикон 3). Доколку се направи вкрстување со религиската припадност, поголем степен на религиозност може да се забележи кај испитаниците од исламска вероисповед, отколку кај православните христијани. Најголем дел од испитаниците религиските објекти ги посетуваат неколку пати во текот на годината (36, 6 %), или во исклучителни ситуации за задоволување на религиските потреби, како што се свадби или погребни (30 %) (графикон 4). Сепак, согласно со ова прашање, може да се забележи поголем степен на религиозност кај испитаниците од протестантска вероисповед, каде што за опцијата секој ден се определиле 84,6 % од испитаниците и исклучително низок кај испитаниците од православна христијанска вероисповед каде што само 9 % се изјасниле дека секоја недела посетуваат верски објект (графикон 5). Во рамките на истражувањето, од аспект на политичката мобилизација може да се забележи дека перцепцијата за повисокиот степен на религиозност кај испитаниците би значела и поголема можност за инволвирање во политичките процеси, манифестирано во рамките на степенот на излезност на избори (графикон 6). Исто така, поголем дел од испитаниците сметаат дека религијата и религиските заедници треба да бидат присутни во политиката и државата во мера во која со својата позитивна улога би влијаеле за воспоставување на здрави општествени и државни односи (графикон 7).

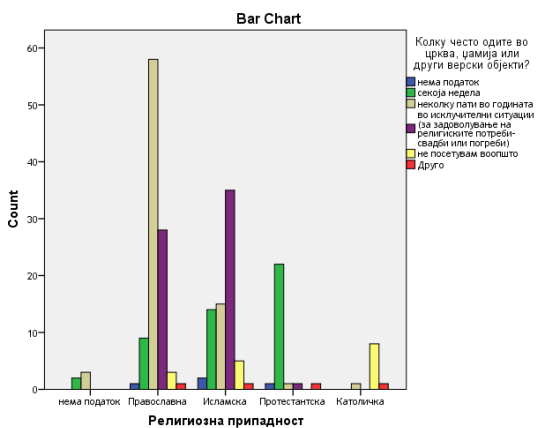
Графикон 3

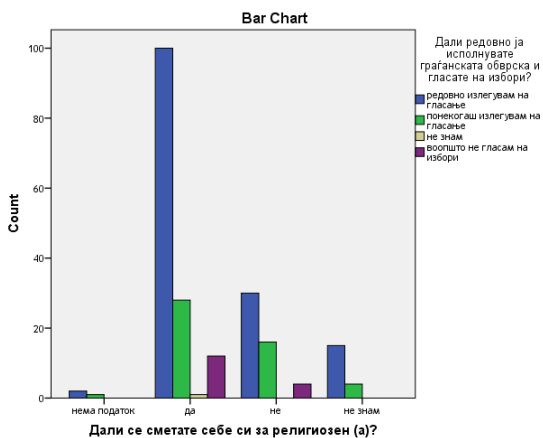
Графикон 4

Графикон 5

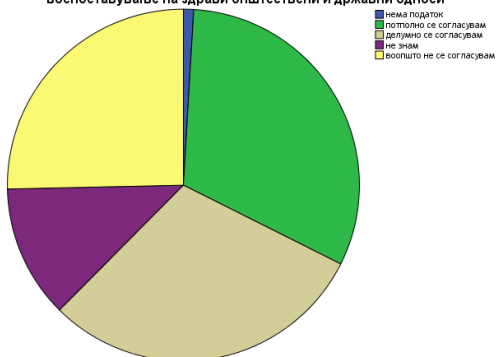

Графикон 6

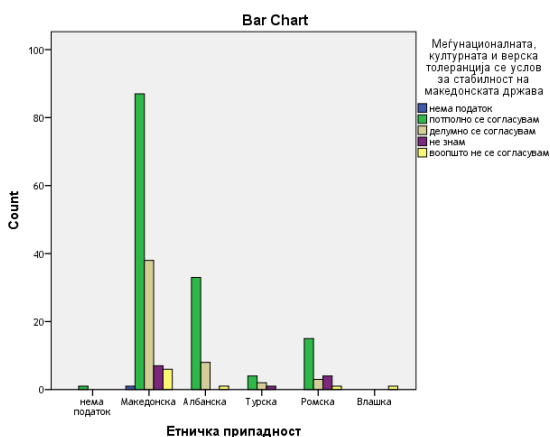
Графикон 7

Религијата и религиските заедници треба да бидат присутни во политиката и државата во мера во која тие со својата позитивна улога ќе власт на воспоставување на здрави општествени и државни односи

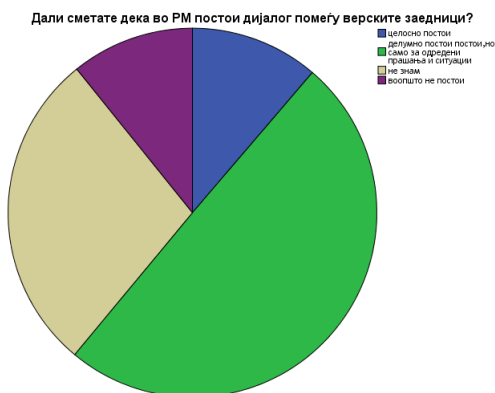

Мултиетничкиот карактер на државата подеднакво ги детерминира и интерконфесионалните односи. Така, најголем дел од испитаниците од сите религиски заедници во Република Македонија се согласни дека меѓунационалната, културната и верска толеранција се услов за стабилност на македонското општество (графикон 8). Сепак, според перцепциите на испитаниците постои недостаток од религиски дијалог, кој најчесто се однесува само на одредени приоритетни прашања и е централизиран на ниво на лидери на верски заедници (графикон 9 и графикон 10).

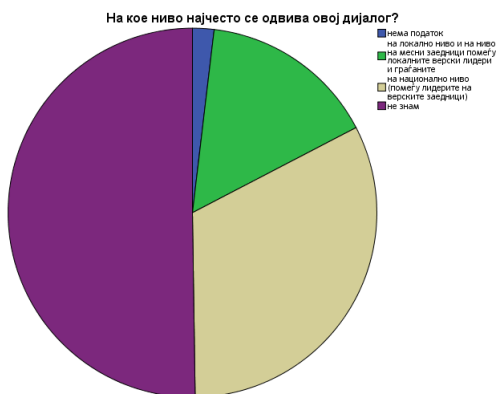
Графикон 8

Графикон 9

Графикон 10

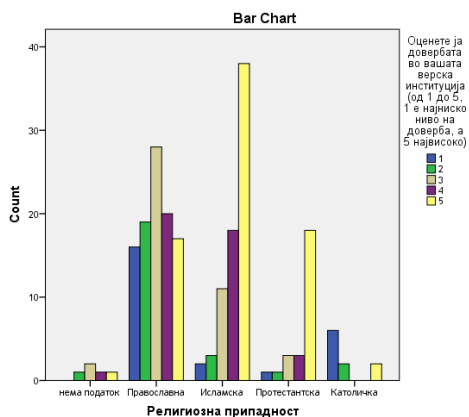

Од аспект на довербата која религиските институции ја уживаат од страна на граѓаните, можеме да забележиме дека во однос на останатите општествени сектори, таа е релативно висока (табела 1). Исто така, може да се забележи дека е поголемо нивото на доверба во религиските институции кај испитаниците со исламска и протестантска христијанска вероисповед, отколку кај испитаниците од православна и католичка христијанска вероисповед (графикон 11). Можеби токму поради високата доверба во религиските институции, поголемиот дел од испитаниците сметаат дека религијата и религиските учења треба да бидат дел од образовниот систем или со да на ова прашање одговориле 53,1 % од испитаниците, со не 24,9 %, а со не знам 21,6 % (графикон 12).

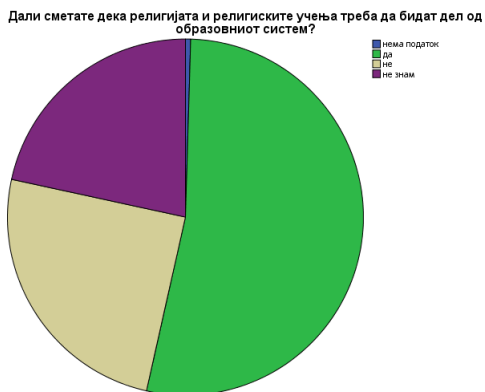
Табела 1

Оценете ја довербата во секој од наведените општествени сектори (1=ниско ниво на доверба, 5=високо ниво на доверба)						
Верските институции	Политичките партии	Владата	Парламентот	Судовите	Граѓанскиот сектор	Медиумите
3, 60	1, 70	1, 59	1, 88	1, 77	1, 75	1, 61

Графикон 11

Графикон 12

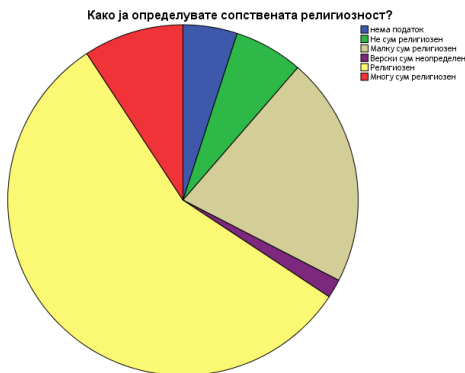

Резултати од истражувањето во 2015 година

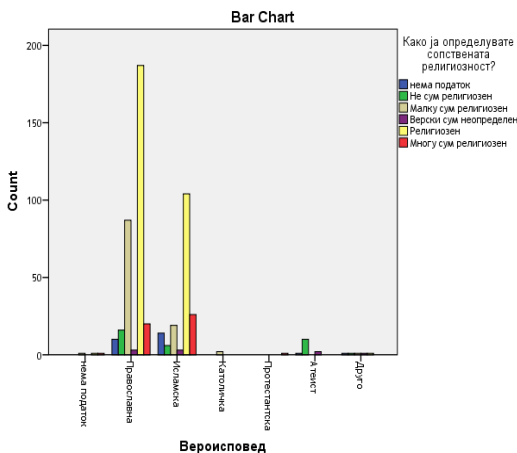
Иако фокусот на ова истражување е ставен на интернетничките односи во Република Македонија, сепак ги издвојуваме сегментите кои се однесуваат на религиската интеракција.

На прашањето: Како ја определувате сопствената религиозност? 6,4 % од вкупниот број на испитаници тврдат дека воопшто не се религиозни, 21,2 % се определиле за опцијата „малку сум религиозен“, „верски неопределени“ се само 1,7 %, а високи 56,5 % од вкупниот број на испитаници се определиле како „религиозни“, додека за опцијата „многу сум религиозен“ се определиле 9,2 % од испитаниците (графикон 13). Според половата припадност, женскиот пол е порелигиозен од машкиот. Така, доколку кај машкиот пол 51,4 % се „религиозни“, а 8 % „многу се религиозни“, кај женскиот пол 60 % се определиле за „религиозни“, а 10,2 % за „многу религиозни“. Според возраста и категориите студенти и средношколци, не постои значителна разлика во нивната перцепција на сопствената религиозност. Кога сме кај перцепцијата за степенот на религиозност кај двете најголеми етнички заедници, од одговорите е забележливо дека испитаниците од албанска етничка припадност се порелигиозни во однос на испитаниците од македонска етничка припадност. Така, кај испитаниците Македонци, 7,9 % од испитаниците тврдат дека „не се религиозни“, 26 % „малку се религиозни“, „религиозни“ се 54,7 %, а само 6,1 % од испитаниците Македонци тврдат дека „многу се религиозни“. Дотолку кај испитаниците Албанци само 3,2 % тврдат дека „не се религиозни“, ниски 12,2 % „малку се религиозни“, 60,3 % се „религиозни“, додека високи надпросечни 14,1 % тврдат дека „многу се религиозни“. Исто така, забележливо е минимално зголемување на религиозноста кај испитаниците од исламска вероисповед, споредено со истите кои се определиле како православни христијани. Така, кај православните христијани 26,9 % „малку се религиозни“, 57,9 % се „религиозни“, а само 6,2 % се определиле како „многу религиозни“. Дотолку според одговорите кај испитаниците од исламска вероисповед, „малку се религиозни“ 11 %, 60,5 % се определиле како „религиозни“, додека „многу религиозни“ се 15,1 % од испитаниците со исламска вероисповед (графикон 14).

Графикон 13

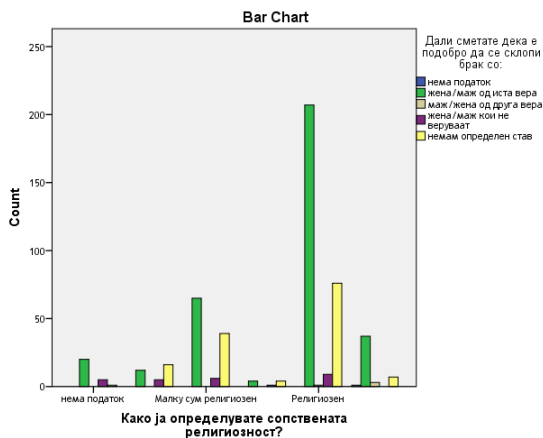
Графикон 14

Најголем дел од испитаниците, или високи 66,5 % (59,8 % од испитаниците од православна вероисповеди 86,6 % од испитаниците од исламска вероисповед), сметаат дека е подобро да се склучи брак со маж/жена од иста вера. Колку е помала религиозноста на испитаниците, толку е поголем процентот на оние кои се неопределени или преферираат брак со маж/жена кои не се религиозни. Но, и кај помалку религиозните не е пожелна друга религиска припадност. Како се зголемува религиозноста така се зголемува и конзервативноста во ставовите по однос на брак со припадници на друга религија. Кај испитаниците кои не се религиозни, 36,4 % преферираат брак со маж/жена од иста вера, кај испитаниците кои

малку се религиозни ваков брак е префериран кај 59,1 %, религиозните испитаници преферираат брак на маж/жена од иста вера со 70,6 %, а 77,1 % од многу религиозните испитаници преферираат брак со маж/жена од иста вера (графикон 15).

Графикон 15

Во табелите 2 и 3 се претставени ставовите на испитаниците млади од двете најголеми религиски заедници во Република Македонија во однос на сопствената група и кон останатите. Прашањата се однесуваат на интерперсоналната религиска дистанца (ставовите „Да се дружам со него и да ми биде пријател“ и „Мојата сестра/брат или роднина да се омажи/ожени со него“), религиска дистанца во врска со местото на живеење („Да живее со мене во иста општина“ и „Да живее со мене во исто место“), религиската дистанца во врска со функцијата („Да биде градоначалник во општината во која живеам“, „Да ја претставува Општината во Собранието на РМ“ и „Да биде раководител во организацијата во која работам“), како и образовната дистанца („Неговите деца да посетуваат исто училиште како и моите“). Притоа, дел од ставовите се однесуваат на користењето на т.н. Богардусова скала на мерење на религиската дистанца.

Во делот на религиската дистанца, забележливо е поголемо дистанцирање на припадниците на исламската заедница во однос на останатите конфесии, споредено со ставовите кои ги имаат испитаниците од христијанската-православна конфесија во однос на останатите. Слична слика можеме да забележиме и во однос на етничката и религиска дистанца во врска со функцијата и образовната дистанца. Корелативните

интерперсонални релации и во перцепциите на испитаниците од најголемите две конфесионални заедници (православно-христијанска и исламска), при што интерперсоналната дистанца на испитаниците од православно-христијанската заедница кон останатите е помала, споредено со истата дистанца која ја имаат испитаниците од исламска вероисповед. Во однос на религиската припадност испитаниците од христијанско-православна вероисповед, како и оние со исламска вероисповед имаат во односот на протестанската вероисповед. Религиската дистанца помеѓу христијаните православни и испитаниците со исламска вероисповед е врз основа на интерперсоналната религиска дистанца, односно на ставот „Мојата сестра или роднина да се омажи со него“. Имено, во однос на христијанската-православна вероисповед само 7 % од испитаниците со исламската вероисповед е прифатливо, а обратно овој процент кај испитаниците православни кон испитаниците со исламска вероисповед е 19 % (табели 2 и 3).

Табела 2

ПРАВОСЛАВНА ХРИСТИЈАНСКА ВЕРОИСПОВЕД

	правосл.	муслиман	католик	протест.
Да живее со мене во иста општина	89, 5 %	46, 7 %	50, 2 %	32, 5 %
Да живее со мене во исто место	90, 1 %	38, 4 %	44 %	27, 9 %
Неговите деца да посетуваат исто училиште со моите	87 %	43, 7 %	46, 4 %	31 %
Да се дружам со него и да ми биде пријател	89, 5 %	43, 3 %	47, 7 %	30, 3 %
Мојата сестра или роднина да се омажи за него	90, 4 %	19, 8 %	26, 9 %	17 %
Да биде градоначалник во општината каде што живеам	90, 1 %	25, 4 %	31 %	21, 1 %
Да биде раководител во организацијата каде што работам	90, 4 %	28, 5 %	30, 3 %	21, 7 %
Да ја претставува мојата општина во Собранието на РМ	85, 8 %	25, 1 %	29, 4 %	18, 9 %

Табела 3

ИСЛАМСКА ВЕРОИСПОВЕД

	правосл.	муслиман	католик	протест.
Да живее со мене во иста општина	24 %	93 %	18 %	10, 5 %
Да живее со мене во исто место	19, 2 %	91, 3 %	16, 3 %	7, 6 %
Неговите деца да посетуваат исто училиште со моите	23, 3 %	89 %	16, 3 %	10, 5 %
Да се дружам со него и да ми биде пријател	23, 3 %	84, 9 %	18, 6 %	8, 1 %
Мојата сестра или роднина да се омажи за него	7 %	87, 8 %	4, 1 %	2, 3 %
Да биде градоначалник во општината каде што живеам	17, 4 %	88, 4 %	14 %	8, 1 %
Да биде раководител во организацијата каде што работам	16, 9 %	87, 2 %	10, 5 %	5, 8 %
Да ја претставува мојата општина во Собранието на РМ	23, 8 %	83, 7 %	14 %	7, 6 %

Заклучок

Поаѓајќи од фактот дека македонското општество, во голема мера, е дезинтегрирано по етничка основа, односно дека нетолерантноста и чувството на меѓусебна нетрпеливост меѓу граѓаните од различни етникуми води кон перманентни, латентни или манифестни интеретнички тензии и конфликти, во овој труд се прави обид да се детектира религиската дистанца во функција на подобрување на соживотот во нашата земја.

Сето тоа оди во прилог на демократизација која подразбира зголемување на транспарентноста, дијалогот, политичката култура, толеранцијата, заемното почитување меѓу граѓаните како на интра, така и на интеретничко ниво.

Од особена важност за нашата земја е намалувањето на етничката и религиската дистанца меѓу граѓаните од различни етникуми и конфесии што би водело кон зголемување на меѓусебната доверба, што е основен предуслов за подобрување на капацитетите на социјалниот капитал и социјалната интеграција на македонското општество.

Сепак, од истражувањата можеме да забележиме дека во Република Македонија степенот на религиозноста е на релативно високо ниво. Од резултатите на истражувањето може да се забележи дека степенот на религиозност е повисок кај испитаниците од албанската етничка заедница и со исламска вероисповед, но мораме да потенцираме дека ваквата разлика во однос на испитаниците од македонската етничка заедница и со православна христијанска вероисповед не е многу голема. Дури, ако се направат споредби со останатите сегменти на македонското општество, изненадувачки е висок степенот на доверба во религиозните институции. Во делот на религиската дистанца забележливо е поголемо дистанцирање на припадниците на исламската заедница во однос на останатите конфесии, споредбено со ставовите на припадниците на христијанската-православна религија во однос на останатите.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ташева, М., (1998), „Етничките групи во Македонија – современи состојби“, Скопје: Филозофски факултет.

Ташева, Р., Ф., (2007), „Албанците и Македонците: Етничката интеракција во Република Македонија, пред и по конфликтот од 2001 година“, Штип: 2-ри Август С.

Park, E. R., Burgess, E. W. (1921), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago: The University of Chicago Press.

Park, E. R. (1924), “The Concept of Social Distance as Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations”, *Journal of Applied Sociology*.

Лазароски Ј. (1994) „Националната приврзаност и односот спрема други народи“ - Скопје: НИО „Студентски збор“.

ПРАКТИЧНАТА НАСТАВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА СОГЛЕДАНО ПРЕКУ ДИСЦИПЛИНАТА И ПОСВЕТЕНОСТА НА СТУДЕНТИТЕ НА ПРАВНИТЕ ФАКУЛТЕТИ

Апстракт: Практичната настава на студентите правници од прв циклус студии претставува исклучително важно прашање во сферата на високото образование. За степенот на важност на ова прашање немаше да бидеме толку свесни, доколку во последните неколку истражувања на оваа тема, не дојдовме до податоци кои укажуваат на огромното влијание на практичната настава во целокупниот едукативен процес на студентите од правните факултети во Република Македонија.

Ваквата констатација не се однесува само на студентите од правните факултети и не се однесува исклучиво на Република Македонија. Напротив, компаративните истражувања укажуваат дека овој сегмент од образованието има значителна важност во голем број држави и тоа, *како од аспект на правната рамка, така и од аспект на неформалните методи на влијание во овој сегмент.*

На ова прашање сме работеле и порано, меѓутоа никогаш од аспект на степенот на сериозност, дисциплина и посветеноста на студентите во процесот на реализирање на практичната настава во приватниот и јавниот сектор.

Фокусот на нашето внимание, како и во досегашните истражувања, ќе бидат студентите од правните факултети. Специфичноста и различноста се базира на фактот што во интерес на заокружување на состојбата во Република Македонија, на полето на практичната настава на студентите правници, истражувањето ќе го спроведеме врз субјектите од приватниот сектор, во кои студентите ја реализираат практичната настава, овој пат ценејќи ја нивната посветеност во процесот на совладување на практичните аспекти на правото.

Целта на трудот е преку анализата на теоретските и практичните податоци со кои располагаме, да се согледа степенот на сериозност, дисциплина и ангажман на студентите за време на практичната настава. На овој начин, би се заокружил еден истражувачки процес на согледување

на недостатоците во овој сегмент, истовремено би се лоцирале потребите од конкретно интервенирање во ова подрачје од високото образование.

Клучни зборови: *бизнис сектор, органи со јавни овластувања, практична настава, високо образование, студенти*

TUSHEVSKA Borka
MISHEVA Kristina
KOSHEVALISKA Olga

THE PRACTICAL TRAINING IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA SEEN THROUGH THE DISCIPLINE AND DEDICATION OF THE STUDENTS AT THE LAW FACULTIES

Abstract: The practical training for the students at the law faculties at the first cycle of studies is highly important for the high education in our country. The emphasis of this question is on the awareness of it, and we comprehended it thanks to the results from our several previous surveys that had been made in the area of the student practical training and its` impact on the educational process in the Republic of Macedonia. These facts are not of importance only for the students at the Law faculties, but in general for all students on national and international level. The comparative analyses have shown that this part of the educational process has an important role, not only from *de lege* and formal aspects, but also from the aspect of informal methods.

As in the previous surveys the focus of our paper is on the students at the law faculties. But this time, we will make our survey from the point of view of the private and public companies where the students are doing their practice.

This paper aims to show some different approach, an approach from the aspect of discipline, dedication and seriousness of the students that concerns the student practical training in the private and public sector. Also, this paper aims to detect the level of involvement, participation and the serious approach of the students in the practical process of working in the private and public companies. In this way, we will be able to detect the disadvantages in this matter and at the same time we will be able to suggest a resolution in this area that affects the higher education completely.

Key words: *business sector, administrative bodies, practical training, high education, students*

Вовед:

Во Република Македонија практичната настава е законска материја. Имено, со Закон за високото образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2008; 103/2008; 26/2009; 83/2009; 99/2009; 115/2010; 17/2011; 51/2011; 123/2012; 15/2013; 24/2013; 41/2014; 116/2014; 130/2014; 10/2015; 20/2015; 98/2015; 145/2015; 154/2015; 30/2016; 120/2016 и 127/2016, во понатамошниот текст ЗВОРМ) е предвидено дека студентот во секоја студиска година задолжително посетува практична настава која не може да биде пократка од 30 дена како еден од условите за запишување на наредната студиска година. Начинот и условите на организирање на практичната настава ги пропишува министерот.

Законодавецот во Република Македонија ја предвидува практичната настава како услов за заверка на секој нареден семестар на студии во рамки на прв циклус на студии (ЗВОРМ, член 99, точка 16). Оттука, неспорно е дека од аспект на законската рамка ова прашање во Република Македонија го има соодветното место. Меѓутоа, истовремено неспорно е дека студентите во процесот на реализирање на практичната настава се среќаваат и со извесни отежнителни околности коишто се резултат на повеќе фактори.¹

Практичната настава во рамки на првиот циклус студии се покажа како суштествено битен сегмент во наставно-образовниот процес на студентите.² На ваквата констатација упатува и фактот што компаративно практичната настава влегува во законската материја што го уредува високото образование во скоро сите правни системи. Во контекст на ова, Законот за високото образование на Република Србија (во понатамошниот текст ЗВОРС), во член 72-б изречно наведува дека „за потребите на реализацијата на практичната настава надвор од високообразовната институција, последната може да избере во звање соработници што не се во работен однос (*соработник практичар, клинички асистент*) и лице во работен однос, одговорен за реализацијата

¹⁾ За условеноста на квалитетот и квантитетот на практичната настава на студентите од правните факултети во Република Македонија, значењето на студентската практика и нејзиното место во високообразовниот систем види: Tusevska B., Misheva K., and Kosevaliska O.: Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia, PONTE International Scientific Researches Journal, Vol.72, Oct 2016.

²⁾ Бројни се истражувањата на подрачјето на значењето на практичната настава за наставно-образовниот процес на правниците. Во насока на ова, види: Peden J.R., The role of practical training in Legal education: American and Australian experience, Journal of Legal Education, Vol. 24, No. 5 (1972), pp. 503-533.

на практичната настава“.³ Ваквото законско решение неспорно укажува на местото и значењето што ЗВОРС и го дава на практичната настава во високото образование во Република Србија.

Во корелација со ова законско решение е и решението од член 90 од ЗВОРС. Имено, законската формулација од член 90 од ЗВОРС изречно предвидува дека „*практичната настава е презентирана и низ призмата на испитите како составен дел на наставно образовниот процес*“. Во контекст на ова во ставот 1 од член 90 на ЗВОРС се предвидува дека испитите се полагаат усно, писмено, односно *практично*.⁴ Ваквите законски решенија не смеат да се игнорираат кога станува збор за практичната настава. Фактот дека оваа материја е законски уредена од една страна укажува на важноста, а од друга страна на фактот дека универзитетите (единиците во рамки на универзитетите, институтите, наставните центри итн.) имаат обврска практично да ја ефектуираат вредноста на оваа норма и на полето на практиката да и го дадат заслуженото место на практичната настава во едукативниот процес во рамки на првиот циклус студии. На ваков начин се влијае на универзитетите (единиците во рамки на универзитетите) да ја позиционираат практичната настава на заслуженото место во наставно-образовниот процес на прв циклус на студии.

Компаративно, германскиот правен систем во делот на високото образование посебно внимание посветува на практичната настава со истата цел и идеја во едукативниот процес на прв циклус студии.⁵ Идентичен став и концепција во поглед на ова прашање има и Република Хрватска. Практичната настава во високото образование зазема исклучно битно место во Република Хрватска, како дел од вкупниот наставно образовниот процес.⁶ Попрецизно, современите тенденции на високото образование ја позиционираат практичната настава паралелно

³) Види: paragraph.rs. [пристапено на 12 септември 2016 година].

⁴) Неспорно е дека ова решение не мора да се однесува на правничкото образование, односно дека може да се однесува на дисциплините каде што реализирањето на практичните испити е задолжителен сегмент од процесот на верификување на знаењето на студентите, меѓутоа ако се земе предвид решението од член 72-б и зацврстувањето на позицијата на практичната настава во сите студиски програми, постои можност истото решение во некоја перспектива да се примени и на студентите правници.

⁵) Види повеќе: Hartwig, L., Funding systems and their effects on Higher education systems, Country study (Germany), Bavarian State Institute for Higher Education Research and Planning, OECD, 2006, p. 1-22.

⁶) Perše T.V., Grmek M.I., Bratina B., Košir K., Students' Satisfaction with Teaching Practice during Pre-service Teacher Education, Croatian Journal of Education, Vol.17; Sp.Ed.No.2/2015, p. 159-174.

со теоретската настава. Ова законско решение содржано во повеќе правни системи ни се чини сосема издржано и тоа како на полето на природните, така и на општествените науки.

Согледувајќи ја позицијата и ставовите на студентите во поглед на ова прашање, ни се чини дека ваквата констатација наоѓа целосна примена и на подрачјето на правните науки. Ако се земе предвид резултатот од истражувањето во овој труд, ни се чини со право констатираме дека студентите имаат релативно висок степен на интерес кога станува збор за совладување на практичните аспекти на правната материја.

Од аспект, пак, на пристапот на студентите кон практичната настава останува отворено прашање за посветеноста на студентите во процесот на практичната настава, нивниот степен на сериозност, ангажман и дисциплина во совладувањето на практичните аспекти на материјата. Земајќи предвид дека овој аспект на практичната настава не бил предмет на истражување, за нас претставуваше посебен предизвик. Се разбира последново во себе содржи генерално субјективни аспекти. Влијанието на овие субјективни параметри врзани за практичната настава не може да се игнорираат кога станува збор за квалитетот на практичната настава во високото образование на студентите правници. За таа цел како основа на ова истражување го поставивме токму ова прашање.

Конечно, при скицирање на основите на истражувањето во овој труд, ни се чинеше дека најсоодветен модус да се проучи ова прашање е да се направи анализа на ставовите и перцепциите на субјектите, *in concreto, приватниот сектор и адвокатите, судовите, извршителите, нотарите* итн. во кои студентите ја реализираат практичната настава. Преку анализа на одговорите на прашањата упатени до компаниите каде што студентите реализираат практична настава, поставивме цел да ја утврдиме состојбата од аспект на студентите *vis-à-vis* компаниите.⁷

За оваа цел се послужиравме со повеќе методи во истражување. Во анализата на теоретските аспекти се послужиравме со методот на анализа, а во заклучоците со методите на индукција и дедукција. Сепак, од најголема помош во целокупното истражување ни беа анализите спроведени врз одговорите од анкетните прашалници и интервјуата коишто ги спроведовме со неколку управители на компании каде што студентите остваруваат практична настава. На почеток констатиравме

⁷⁾ Со цел попрецизно и пореално да го елаборираме степенот на сериозност на студентите во текот на практичната настава, во најголем дел до компаниите каде што спроведовме интервјуа, покрај со управителите разговаравме и со дел од вработените кои што имаат непосреден контакт со студентите за време на практичната настава. На тој начин на мислење сме дека стекнавме најреална слика за состојбата низ призма на студентите.

дека токму овие се најподобните методи што ни се потврди и во главните заклучоци.

Во практичното истражување спроведовме анкета врз 30 компании коишто примаат студенти на практична настава и коишто подолго време соработуваат со правните факултети на приватните и државните универзитети во Република Македонија. Иако лично сметаме дека оваа проблематика заслужува истражувањето да се спроведе на поголем број испитаници, сметаме дека и оваа бројка е одреден индикатор што може да наведе на одредени заклучоци кои понатаму може да се стават во функција на некое идно истражување на оваа проблематика што ќе опфати многу поголем број на испитаници и тоа како од приватниот така и од јавниот сектор.

1. Фактори на влијанија врз квалитетот на студентската практика на студентите правници

Квалитетот во високото образование е условен од бројни фактори на влијание кои неспорно се потврдуваат низ теоријата и практиката.⁸ Факторите на влијание може да бидат објективни и субјективни.⁹ Како објективни фактори на влијание ги третираме законските решенија коишто го уредуваат ова прашање низ призма на законската норма и политиката во делот на високото образование изразена преку стратегијата за негов развој. Сепак, сосема реално е да се укаже на фактот дека во голем сегмент ова прашање зависи од субјективното однесување на сите заинтересирани субјекти во овој процес. Во контекст на ова ги истакнуваме и субјектите на приватниот и јавниот сектор како индиректни учесници во процесот на образование на студентите. Нивната улога во компаративните системи се огледа низ призмата на корпоративната општествена одговорност во контекст на високото образование.¹⁰

Овие аспекти беа предмет на претходни истражувања и тука нема да се задржуваме. Фокусот ќе го ставиме на субјективните фактори кои исто така во голема мерка придонесуваат за крајната цел, а тоа е

⁸) Subitić L., Gajić O., Lungulov B., Kvalitet visokog obrazovanja u društvu znanja: mogućnosti i perspektive, Novi Sad, str. 1-10.

⁹) Klarić S., Kulašin Dž., Konstrukcija heduqual instrumenta za mjerenje glavnih faktora usluge visokog obrazovanja u bihnaučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem "kvalitet 2011", neum, b&h, 01. - 04 juni 2011.

¹⁰) Види повеќе: Vázquez J.L., Lanero A., Licandro O., Corporate social responsibility and higher education: uruguay university students' perceptions, Recent issues in sociological research, Economics & Sociology, Vol. 6, No 2, 2013, p. 145-155.

квалитетно образование на студентите од правните факултети и воопшто на студентите од другите факултет.

1.1. Сериозноста и дисциплинираноста на студентите како фактори на влијание на квалитетот на практичната настава

При поставувањето на целта на овој труд, прашањето за сериозноста и дисциплинираноста на студентите во процесот на практичната настава ни се наметна многу спонтано и логично. Имено, во желба да пристапиме кон анализа на однесувањето на студентите за време на практичната настава, се фокусиравме на ставовите на компаниите во поглед на две прашања:

- *Колку студентите правници за време на практичната настава покажуваат интерес за совладување на проблематиката?*
- *Колку се сериозни и посветени за време на престојот во компаниите?*
- *Дали покажуваат интерес за совладување на практичните димензии на правото и неговата имплементација?*

Од сумираните и обработени резултати во поглед на овие прашања констатиравме дека од вкупно 30 испитаници/компаниии дури 21 одговориле дека студентите генерално имаат сериозен пристап спрема материјата за време на практичната настава. Односно дека исклучок се студентите коишто манифестираат незаинтересираност и несериозност за време на практичната настава. Процентуално 70 % од испитаниците одговориле дека студентите се генерално сериозни, а 9 односно 30 % дека студентите немаат сериозен пристап во однос на ова прашање.

Табела 1. Дали студентите имаат сериозен пристап во реализирањето на практичната настава

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	да	21	70,0	70,0	70,0
	не	9	30,0	30,0	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

Попрецизно, на ова прашање 22 од испитаниците/компаниите одговориле дека студентите се генерално дисциплинирани, освен одредени исклучоци. 4 компании одговориле дека студентите се дисциплинирани и 4 дека не се. Генерално од ваквите резултати можеме да резимираме дека студентите сепак покажуваат интереси и сериозен пристап за време на практичната настава во приватниот сектор.

Табела 2. Дисциплинираност на студентите за време на практичната настава

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	да	4	13,3	13,3	13,3
	не	4	13,3	13,3	26,7
	Интерес да, освен исклучоците	22	73,3	73,3	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

1.2. Приватниот сектор и практичната настава на студентите правници во Република Македонија

Помеѓу факторите на влијание на квалитетот и ефикасноста на практичната настава, суштествено место зазема и респонзивноста на компаниите во односот на ова прашање. Во овој труд нема да се занимаваме со респонзивноста во смисла на посветеност на компаниите и нивната професионална/корпоративна одговорност, туку единствено ќе го изнесеме податокот за временската рамка во која тие ги примаат студентите на практиката.

Од аспект на респонзивноста на приватниот сектор, вреди да се истакне фактот што од 30 компании коишто одговараа на анкетните прашалници, сите истакнаа дека немаат временска рамка на прием на студентите на практична настава. Следствено, ваквата практика на приватниот сектор во целост конвергира со законските решенија и политиките на Универзитетите, односно единиците (правните факултети) да и се даде посебна димензија на практичната настава, во тренд со светските практики во образованието.¹¹

Табела 3. Динамика на прием на студентите од страна на приватниот сектор

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	“5”	30	100,0	100,0	100,0

¹¹⁾ Benson K., International Trend in Higer Education, University of Oxford, 2015, pp. 1-23.

2. Временската рамка на реализирање практична настава на дневна основа согласно со позитивното право во Република Македонија

Во поглед на временската рамка во којашто студентите од правните факултети ја реализираат практичната настава, најголем дел од компаниите истакнуваат дека тоа се реализира во 6 (шест) работни часа дневно. Само 3 (или 10 %) од вкупно 30 компании одговориле дека студентите реализираат практична настава во временска рамка од 8 часа дневно. Ниту една од двете понудени опции во анкетниот прашалник не е надвор од предвидената временска рамка во Правилникот за начинот и условите за организирање на практична настава за студентите.¹² Опциите беа понудени со цел да се утврди дали студентите реализираат практична настава во рамки на работното време на вработените.

Неспорно е дека студентите немаат таква обврска, меѓутоа истовремено за потребите на наставно-образовниот процес мора да се земе предвид дека тие имаат потреба од ментор (надзор), којшто ќе ги насочува во совладувањето на практичните аспекти на материјата. Оттука, сметаме дека студентите нужно мора да присуствуваат повеќе од 5 часа, односно од 6 до 8 во интерес на остварување на главната цел. Ова посебно ако се земе предвид фактот дека тие реализираат обврска најмногу во временска рамка од 30 дена согласно со ЗВОРМ.

Табела 4. Временска рамка на реализирање на практичната настава

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	6	27	90,0	90,0	90,0
	8	3	10,0	10,0	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

¹²⁾ Правилник за начинот и условите за организирање на практичната настава за студентите, Член 2, практичната настава не може да трае помалку од 1 час, ниту повеќе од 8 часа во текот на денот. Правилникот е донесен врз основа на член 99, став 11 од Законот за високо образование на Република Македонија, бр. 35/08, 103/08, 26/09, 83/09, 99/09, 115/10, Службен весник на РМ број 120/2010.

2.1. Присуството на студентите во компаниите како услов за совладување на практичната настава

Покрај степенот на сериозност, дисциплина и посветеност на студентите, своевидно влијание врз ефикасноста на практичната настава има и присуството на студентите во компаниите односно субјектите каде што се реализира практичната настава. Имено, тргнувајќи од неформално изнесените факти на студентите дека за време на наставата честопати времето го поминуваат надвор од просториите на компаниите, односно без да имаат допирни точки со предметот на работење на компанијата, во анкетните прашалници го поставивме токму ова прашање. Во насока на ова на прашањето дали студентите за време на практичната настава реално се посветуваат на совладувањето на практичните аспекти, односно *дали престојуваат во компанијата за пракса или избегнуваат обврски со единствен интерес за добивање потпис за пракса*, дури 25 компании или 83,3 % од испитаниците/компаниите истакнале дека за време на практичната настава студентите престојуваат во компанијата.

Само 5 односно 16,7 % од испитаниците/компаниите одговориле дека студентите за време на практичната настава не се во компанијата што ја манифестира нивната волја да добијат потпис, а не и знаење од практичната настава.¹³

Табела 5. Престој на институцијата за време на практичната настава во приватниот сектор во Република Македонија

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	25	83,3	83,3	83,3
	ne	5	16,7	16,7	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

Во врска со ова прашање се наметнува и прашањето за надзорот на вработените врз практичната настава на студентите. Честопати во опкружувањето на студентите се изнесуваат ставови дека вработените во компаниите каде што одат на пракса немаат интерес да им посветат внимание, попрецизно немаат време и можност да направат надзор на

¹³⁾ При реализирањето на истражувањето, покрај податоците што ги сумиравме од анкетните прашалници, се послужиравме и со методот на интервју. Имено, од анкетираниите 30 компании, приближно 30 % истакнаа дека студентите ги интересира формалното остварување на резултатот, односно потпис и печат од институцијата како услов за заверка на наредниот семестар.

студентите практиканти. Сумираните резултати пак покажуваат дека 30 од компаниите се произнеле дека спроведуваат апсолутен надзор и менторство врз работата на студентите. Ни се чини оваа состојба произлегува и од фактот што вработените мора да извршат надзор врз работата на практикантите, од едноставна причина што секоја неконтролирана активност на студентот може да предизвика штета на компанијата или на органот каде што студентите реализираат практична настава. Без разлика на мотивите поради кои се спроведува овој мониторинг, резултатите се позитивни.

Табела 6. Надзор од вработените врз студентите за време на практичната настава во компаниите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	да	30	100,0	100,0	100,0

Мотивирани од резултатите стекнати од претходните истражувања на полето на ова проблематика,¹⁴ спонтано во овој труд ни се постави прашањето за редовноста на студентите за време на практичната настава. Ставовите во поглед на ова прашање се дека 80 % од студентите доаѓаат или според квалификацијата во прашалникот „генерално доаѓаат“ на пракса. Интересно е што останатите 20 % одговориле дека доаѓаат со заокружување на опцијата „да“. Во понудените одговори компаниите имаа опција дека студентите не доаѓаат на пракса, меѓутоа таа опција не беше заокружена од ниту една од компаниите/органите испитаници.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	да	6	20,0	20,0	20,0
	Генерално доаѓаат	24	80,0	80,0	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

¹⁴⁾ Tusevska B., Misheva K., Kosevaliska O.: Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia, PONTE International Scientific Researches Journal, Vol.72, Issue 11, Nov 2016.

3. Правната уреденост на студентската практика од аспект на одговорноста за штета

Земајќи ја предвид високообразовната политика во Република Македонија, како и фактот што практичната настава е подигната на степен на законска материја, интересот за ова прашање се проширува на повеќе стејхолдери во високото образование, приватниот и јавниот сектор во Република Македонија.¹⁵

Имено, со инволвирање на универзитетите во практичната настава, донесување на Правилникот од 2010 година, експанзијата на практичната настава во високото образование и нејзиното паралелно развивање со теоријата многу спонтано се наметна прашањето за правната уреденост на односите помеѓу студентите и компаниите/ органите каде што студентите посетуваат пракса и односите помеѓу универзитетите и компаниите, односно со органите за спроведување на практичната настава. Имено, според Правилникот за организација на практична настава на студентите од 2010 година, поточно според член 3 од Правилникот, високообразовната институција обезбедува услови за практична настава во соработка со субјектите за изведување на практичната настава (Правилник МОН, член 3). По основ на ова решение од Правилникот, најголемата одговорност во поглед на постапката за спроведување на практичната настава ја имаат Универзитетите.

Покрај ова обврска, високообразовните институции имаат обврска да определат ментор кој што ќе врши надзор врз активностите на студентот за време на практичната настава (Правилник МОН, член 4). Попрецизно според решението содржано во членот 4, менторот е одговорен за успешното реализирање на практичната настава. Ова решение од правилникот го отвора прашањето за „степенот и видот на одговорност на наставникот/ментор за не/успешно изведување на практичната настава“. Со оглед на фактот што Правилникот единствено предвидува одговорност за менторот, меѓутоа не ги предвидува и последиците по основ на неуспешно известување на практичната настава, се поставува прашањето во кој акт треба да се уредат овие прашања. Ни се чини дека оваа прашање е во надлежност на Универзитетите (единиците во рамки на Универзитетите), односно правните факултети во рамки на Универзитетите. Со Правилникот за прв циклус на студии или со

¹⁵⁾ Реализирањето на практичната настава за студентите на прв циклус студии е карактеристично за приватниот и јавниот сектор во скоро сите компаративни системи на високото образование. Види повеќе за оваа констатација: Wit K. De., Regulatory frameworks in higher education governance, Policies, rights and responsibilities, 2006, pp. 1-21.

посебен правилник за практична настава, единиците на Универзитетите односно самите Универзитети се должи да ги прецизираат одредени теми во насока на разграничување на конкретните дилеми.

На овој начин ни се чини ќе се придонесе кон зголемувањето на степенот на внимание на наставниците/менторите во поглед на практичната настава, што од друга страна позитивно ќе се одрази и врз посветеноста на студентите во практичната настава.

Прашањето за правното регулирање на односите помеѓу Универзитетите и субјектите од приватниот и јавниот сектор, ја наметнува потребата од утврдување на правната основа што ги уредува односите помеѓу студентот и субјектите од деловниот и јавниот сектор. Во контекст на ова се поставува прашање:

- *дали студентите склучуваат договор за практична настава со субјектите каде реализираат практична настава?*
- *дали договорот го склучуваат Универзитетите и субјектите од приватниот и јавниот сектор каде што се спроведува практичната настава?*
- *кое право ќе се примени во случај кога студентите практиканти ќе причинат штета на компаниите односно органите каде што практикуваат?*
- *кој ќе биде одговорен за причинетата штета итн.*

За да се одговорат овие прашања и истите да се доведат во врска со конкретните заклучоци од ова проблематика, првенствено треба да се одговори на прашањето: *каков е правниот карактер на односот што настанува помеѓу студентот практикант и компанијата/институцијата каде што практикува студентот.*

Од спроведените истражувања неспорно произлегува дека универзитетите ја организираат практичната настава и согласно со Правилникот тоа е нивна обврска. Од анализата на неколку решенија содржани во правилниците на одделни факултети произлегува и можноста студентите сами да си организираат практична настава. Во насока на ова, во член 6 (3) од Правилникот за изведување на практична настава на факултетите на Европскиот универзитет во Република Македонија (во понатамошниот текст ЕУРМ).

Според формулацијата содржана во член 6 (3): *„Доколку студентот сам ја обезбеди својата практична настава должен е до својот матичен факултет да достави потврда од организацијата и термините во кои што ќе ја реализира практичната настава. Центарот за кариера кој е задолжен за целокупната организација на практичната настава, го*

разгледува предлогот на студентот и донесува одлука за обавување на практична настава за секој студент поединечно“.

Според ова решение, студентите имаат можност надвор од посредувањето на Универзитетот (единиците/факултети) да реализира практична настава. Во корелација со ова прашање се наметнува и прашањето за надомест на штета во случај кога студентот со своето однесување на компанијата или органот каде што ја реализирал практиката, му причинил штета. *In concreto*, во членот 7 од Правилникот на ЕУРМ: „*Студентите се должни да ги почитуваат дадените прописи и правила со што ви се зачувала и обезбедила сигурноста во текот на одвивањето на практичната настава“.* Студентите кои нема да ги почитуваат правилата за заштита, дисциплина и сигурност, ќе бидат повлечени и ќе им се забрани одвивање на практичната настава.¹⁶ Во делот на штета, во овој правилник е содржано решение според кое што „*студентот кој намерно или од невнимание ќе нанесе штета на организацијата во која што ја обавува практичната настава, должен е истата да ја надомести и против него ќе биде покрената дисциплинска постапка“.*

Ова решение од Правилникот е за промовирање во поглед на останатите правилници каде што воопшто не е уредено ова прашање, а од презентираниите резултати произлегува дека тоа се 80% од испитаниците. Имено, во поглед на одговорноста за причинетата штета изречно е утврден еден строг режим на одговорност, односно висок стандард на однесување на студентите за време на практичната настава. Во рамки на правилникот изречно е предвидено дека студентот ќе одговара за причинетата штета дури и кога истата ја причинил со невнимание, што во правото е прифатено како висок степен на одговорност за штета.

Надвор од ова, анализата што ја спроведовме врз дел од правилниците за практична настава покажува дека ова прашање не е уредено во сите правилници. Имено, Правилникот за практична настава на Југоисточна Европа во овој контекст единствено предвидува дека „*за време на реализацијата на практичната настава, студентот добива секојдневни напатствија и од одговорното лице во организацијата примател на студентот“.* Факт е дека ова решение укажува на фактот

¹⁶⁾ Правилникот не дава одговор на прашањето дали со тоа студентите ќе бидат оневозможени да заверат семестар, што подразбира дека ќе презапишат година. Правилникот што ни беше на располагање за анализа не дава одговор на ова прашање, меѓутоа по аналогија доколку услов за запишување на наредна година е најмалку 30 дена практична настава, а студентот биде повлечен од наставата поради причините предвидени во член 7, студентот ја губи годината.

дека студентите мора да се однесуваат согласно со напатствијата од организациите каде што практикуваат, меѓутоа нема допирни точки со прашањето за надомест на штета.

Во поглед на односот што настанува помеѓу универзитетите и субјектите каде што студентите спроведуваат практична настава, истражувањето покажува дека тој однос во одредени случаи се базира на меморандум на соработка, а некаде на договори за изведување на практична настава. Во контекст на ова, согласно со Упатството за реализирање на практична настава на Економски факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, *„студентот може да оствари практична настава само во организацији – установи со кои Економскиот факултет -Скопје при Универзитетот 'Св. Кирил и Методиј' во Скопје има склучено Договор за изведување на практична настава за студенти“* (списокот на организациите – установите е истакнат на веб-страницата на Факултетот).

Во полето на правните науки, правните факултети исто така во делот на практичната настава склучуваат меморандуми за соработка и договори за изведување на практична настава со субјекти што по професијата (предмет на работење) се подобни да ги примат правниците на практична настава. Оттука и односите што универзитетите ги воспоставуваат со адвокатска комора на Република Македонија, основните и апелационските судови, извршителите, нотарите итн.

Од сумираните резултати од одговорите на анкетните прашалници произлегува дека 22 од анкетираниите испитаници/компаниии одговориле дека немаат договор за изведување на практичната настава со универзитетите (73,3 %), додека 8 од компаниите односно (26,7 %) одговориле дека имаат договорен за изведување на практична настава.

Табела 8. Договорен однос помеѓу универзитетите и компаниите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	да	8	25,8	26,7	26,7
	не	22	71,0	73,3	100,0
	Вкупно	30	96,8	100,0	
Missing	System	1	3,2		
Total		31	100,0		

Во поглед на прашањето за одговорноста на студентите за причинетата штета на организацијата за време на изведувањето на

практичната настава во компаниите, само 6 од компаниите одговориле дека во интерните акти на компанијата е утврдено кој одговара за штетата што ја причиниле студентите. 24 од вкупно 30 компании истакнале дека тоа прашање го оставаат на важечкото применливо право во Република Македонија, што по сила на закон го обврзува штетникот или лицето што одговара за него да ја надомести штетата на компанијата.

На мислење сме дека во рамки на договорите за изведување на практична настава мора да биде уредено прашањето за одговорноста на студентите за штетата причинета на компаниите. Од природата на работата и односот помеѓу студентите и компаниите јасно произлегува потребата да се уреди прашањето за одговорноста. По основа на договорот за изведување на практична настава, универзитетите не може да ја преземат одговорноста на студентите за штетата што ја причиниле за време на практичната настава. Како субјекти со целосна деловна и деликтна способност, независно од фактот што договорот е склучен помеѓу универзитетот и компанијата, одговорноста за штетата паѓа на студентот.¹⁷ Сепак, истражувањето покажува дека во најголем дел ова прашање не е уредено во правилниците, и компаниите (субјектите во приватниот сектор) се изјасниле дека тоа прашање е оставено да се уредени со примената на меродавното право во случај спор за надоместување на штета.

Табела 9. Утврдување на одговорноста на студентите во случај кога ќе причинат штета за време на практичната настава

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Интерни акти	6	20,0	20,0	20,0
	Применливо право на РМ	24	80,0	80,0	100,0
	Total	30	100,0	100,0	

¹⁷⁾ Од одговорите добиени преку спроведените интервјуа со неколку менаџери во компаниите во кои што ја спроведовме анкетата, добивме сознанија дека во одредени компании студентите добиваат и лозинки за влез во системот за реализирање на конкретни работни задачи. Во полето на правните науки студентите имаат пристап до предмети што се водат од страна на адвокатите, извршителите, нотарите итн. Сето тоа ја зголемува опасноста од причинување на штета, од друга страна тоа е нужност за да се оствари главната цел на практичната настава.

Заклучок

Проучување на проблематиката за практичната настава на студентите од правните факултети во Република Македонија има за цел да ја анализа состојбата на ова поле и тоа низ призмата на сериозноста, дисциплинираноста и посветеноста на студентите за време на реализирањето на практична настава.

На почетокот на овој труд го наметнавме ова прашање од две основни причини и тоа: од една страна да ја согледаме реалната состојба низ призмата на ангажманот, сериозноста и дисциплината на студентите, од друга страна да го истакнеме фактот дека надвор од законското нормирање, политиката на универзитетите (единиците во рамки на универзитетите), одговорноста на компаниите и стратегијата на Владата за организирање и реализирање на практична настава во високото образование постои уште еден субјективен фактор на којшто мора да му се посвети посебно внимание, односно што не може да се игнорира и тоа: *интересот на студентите во совладувањето на практичните аспекти на материјата од наставните курикулуми по право*. Со самиот факт што ова прашање не може законски да се нормира, комплексноста и предизвикот за истражување се зголемува. Во претходните истражувања фокусот го ставивме на законската рамка и решенијата од правилниците, со спорадично истражување на одредени субјективни аспекти во прилог на главното истражување. Во овој труд, фокусот е на интересот на студентите за практичната настава и тоа како главен предмет на проучување. Спорадично во интерес на заокружувањето на резултатите се послуживме со некои законски решенија, како на крајот истите би ги довеле во врска со главниот заклучок.

Иако сумираните резултати од анкетните прашалници не манифестираа лоша слика во поглед на интересот на студентите, не смее да се заборава фактот дека квалитетот на наставата во високото образование, посебно во делот на практичната настава е одговорност на повеќе субјекти и условен од бројни фактори на влијанија кои не секогаш може да земат предвид, што во крајна линија се одразува на релеватноста на крајните податоци од истражувањето.

Поинаку кажано, квалитетот во наставно образованиот процес е условен од повеќе објективни и субјекти фактори на кои што нужно мора да се работи со цел да се придонесе кон подобрување на нивото на квалитет на ова подрачје. Од сумираните резултати од анкетните прашалници ни се чини ја потврдивме и нашата основна хипотеза којашто во неколку фази ја презентиравме во повеќе трудови на ова

тема. Попрецизно, со сумирањето на резултатите од ова истражување, слободно можеме да констатираме дека одговорноста за успехите и за недостатоците е во рацете на повеќе субјекти, директни и индиректни учесници во образованието. Неспорно е дека најголемата одговорност е во рацете на државата и универзитетите, меѓутоа истовремено неспорна е и улогата на компаниите во обезбедувањето на квалитетот на практичната настава, а во ова категорија неспорно влегува и интересот и пристапот на студентите во поглед на овој сегмент од едукацијата. Кога станува збор за студентите, истражувањата покажуваат релативно добри резултати во поглед на сериозноста и посветеноста на студентите во процесот на совладување на практичната димензија на правото.

Од резултатите добиени преку спроведените интервјуа претпоставените и вработните во компаниите, мал процент (презентирано и во табелите каде што се обработени податоците од анкетните листови) на испитаници истакнаа дека студентите несовесно и неодговорно се однесуваат во однос на практичната настава.

Базирајќи и анализирајќи ги сумираните резултати, истовремено земајќи ги предвид теоретските анализа и констатациите од претходните истражувања, ни се чини со право ќе констатираме дека ова проблематика бара константно следење на светските трендови во делот на високото образование. Кандидатите коишто реализираат практична настава кај адвокати, извршители, нотари, судии итн. покажуваат поголем степен на интерес и посветеност во однос на другите гранки на пример во бизнис секторот. Ваквите становишта произлегуваат од фактот што студентите и самите истакнуваат дека повеќе имаат волја да реализираат практична настава во правосудните органи.

Како еден сегмент од истражувањето го поставивме и прашањето за одговорноста на студентите за причинетата штета, не како фокус на истражувањето, туку како прашање што е во тесна корелација сериозноста и посветеност на студентите, а што бара посебно теоретско и посебно истражување. Ова во контекст на фактот што студентите честопати се во директен допир со предметите за работа на компаниите, имаат лозинки и пристап до системи итн. Базирајќи се на ова, неопходно е универзитетите максимално да се фокусираат на зголемувањето на степенот на соработка помеѓу институциите, јасното и прецизно определување на правата и обврските помеѓу договорните страни, и точно прецизирање на одговорноста за штета. Сите овие посебни сегменти, ќе придонесат и кон зголемувањето на мотивираноста на студентите, и нивната одговорност во реализирањето на практичната

настава. Пристапот и достапноста на предметите на студентите за нас претставува позитивна димензија на практичната настава. Иако станува збор за студенти на прв циклус на студии, секое поинакво перципирање и практикување на праксата на студентите би значело задоволување на некоја форма што ја предвидува законската рамка. Оттука, на мислење сме дека суштината е во зголемувањето на степенот на соработката помеѓу сите директни и индиректни учесници во овој сегмент од образованието.

Во поглед на резултатите прикажани табеларно, јасно е дека студентите имаат реалтивно разумен степен на интерес и посветеност во практичната настава. Сепак, на оваа субјективна димензија константно треба да се внимава и тоа како одговорност на сите стејхолдери во овој процес на високото образование во Република Македонија. Дотолку повеќе што сметаме дека токму овој аспект на практичната настава треба да се прошири на повеќе испитаници што го третираме како иден предизвик во ова проблематика.

БИБЛИОГРАФИЈА

Benson K., *International Trend in Higer Education*, University of Oxford, 2015.

Hartwig, L., *Funding systems and their effects on Higher education systems, Country study (Germany)*, Bavarian State Institute for Higher Education Research and Planning, OECD, 2006.

Klarić S., Kulašin Dž., *Konstrukcija heduqual instrumenta za mjerenje glavnih faktora usluge visokog obrazovanja u bihnaučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem "kvalitet 2011"*, neum, b&h, 01. - 04 juni 2011.

Peden J.R., *The role of practical training in Legal education: American and Australian experience*, *Journal of Legal Education*, Vol. 24, No. 5 (1972).

Perše T.V., Grmek M.I., Bratina B., Košir K., *Students' Satisfaction with Teaching Practice during Pre-service Teacher Education*, *Croatian Journal of Education*, Vol.17; Sp.Ed.No.2/2015.

Subitić L., Gajić O., Lungulov B., *Kvalitet visokog obrazovanja u društvu znanja: mogućnosti i perspektive*, Novi Sad.

Tusevska B., Misheva K., Kosevaliska O.: *Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia*, *PONTE International Scientific Researches Journal*, Vol.72, Issue 11, 2016.

Vázquez J.L., Lanero A., Licandro O., *Corporate social responsibility and higher education: Uruguay university students' perceptions, recent issues in sociological research*, *Economics & Sociology*, Vol. 6, No 2, 2013.

Wit K. De., Regulatory frameworks in higher education governance, Policies, rights and responsibilities, 2006.

Закон за високото образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2008; 103/2008; 26/2009; 83/2009; 99/2009; 115/2010; 17/2011; 51/2011; 123/2012; 15/2013; 24/2013; 41/2014; 116/2014; 130/2014; 10/2015; 20/2015; 98/2015; 145/2015; 154/2015; 30/2016; 120/2016 и 127/2016).

Правилник за начинот и условите за организација на практична настава на студентите (Службен весник на РМ број 120/2010).

ПРАВО НА ДЕМОКРАТСКА ВЛАДА И ЛЕГИТИМНАТА ОСНОВА ЗА НЕГО

Апстракт: Сè до скоро на потребата за демократија се гледаше како на внатрешна работа на државата и се прифаќаше системот кој го оправдуваше мнозинството од населението во неа. Оваа практика се менува. Најнапред, иако меѓународното право не ја поставува демократија како услов за државност - сè поголем е притисокот на меѓународната заедница кон државите во однос на воспоставувањето демократски стандарди. Понатаму, најчесто демократијата се поврзува со одржување слободни и фер избори, но тоа веќе не е доволен предуслов за некоја држава да се смета за демократска.

Поради тоа што исклучивото фокусирање на изборните резултати, не е доволен тест за демократска легитимност, потребно е да се определи кои се претпоставките за поголема демократизација на општеството? Најважните документи за човековите права го потенцираат правото на сите граѓани да партиципираат во политичкиот живот на нивните општества, а волјата на народот ја поставуваат како основа за авторитетот на власта. Иако демократијата сè уште не е обигаторна норма која ја дисквалификува државата од државноста, дури и во случај на широки повреди на човековите права, постои простор за определување на генерални стандарди кои би ја сублимирале заштитата на човекови права и воспоставувањето демократски институции како израз на стабилност и на легитимност на државите.

Клучни зборови: *демократија, мнозинство, влади, стандарди, меѓународно право, меѓународна заедница*

Вовед

Не постои општоприфатена дефиниција за демократијата. Примарното значење на демократијата е: сите врз кои одлуката има влијание, треба да имаат шанса да партиципираат во нејзиното креирање, директно или преку избрани претставници; додека нејзиното второстепено значење е да преовладува волјата на мнозинството. Во политичката наука постои изненадувачки јака тенденција демократијата да се изедначува единствено со мнозинската демократија и да се одбива

да се признаат и другите типови на демократија, како на пример консензуална и делиберативна, како алтернативни и еднакво легитимни.

Иако најчесто демократијата се поврзува со концептот на владеење на мнозинството и одржување слободни и фер избори, слободни и фер избори не се доволен услов за некоја држава да се смета за демократска.¹ Оттаму, фокусирањето само на изборните резултати не е доволен тест за демократската легитимност а значењето на демократијата се доведува во прашање, уште повеќе во моменти на криза, кога консензусот на легитимноста на владиниот авторитет е скршен.²

Не постои меѓународна норма која ја поставува демократијата како задолжителен облик на владеење, а односот меѓу меѓународното право и демократијата е комплициран. Иако најважните документи за човековите права го потенцираат правото на сите граѓани да партиципираат во политичкиот живот на нивните општества и според кои волјата на народот треба да биде основа за авторитетот на власта, демократијата сè уште не е обигаторна норма која ја дисквалификува државата од државноста.³ Но меѓународна тенденција е да се инсистира на постоење демократија во државата, како начин на легитимизација на волјата на народот. Поради постоењето на различни идеали или легитимни верзии на демократијата, се поставува прашање која од нив е вистинска демократија за која меѓународната заедница треба да се залага да биде воспоставена, односно кој модел е најсоодветен за да добие форма на

¹) Особено поради тоа што исходот од изборите може да биде недемократски, а контроверзен пример за тоа е мајоризацијата, кога изборите ја охрабруваат исклучиво мнозинската фракција, и наместо да се обезбеди сите граѓани да имаат влијание врз одлуките кои имаат ефект врз нивниот живот, изборите ги оставаат членовите на малцинската група без никакво влијание, Brad. R. Roth, *The illegality of pro - democratic invasion pacts*, *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

²) Иако поддршката за компетативен изборен процес има големо значење насекаде низ светот, има и такви кои спорат дека тој е основа за демократски вредности. На пример лидерот на Уганда, Јовери Мусивини, спори дека мултипартискиот изборен натпревар систематски не успева да продуцира демократски исход во општествата каде што политичката поларизација резултира во религиозни и етнички превирања, Yoweri Museveni, *Interview*, *Africa Report*, Vol. XXXVIII, No 4 (July – August 1993, p.p. 23-25) во *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

³) Повеќе кај James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford university press, 2006, Кревфорд се залага за развој на институции на меѓународно право кои ќе ја зајакнат демократијата и ќе бидат воспоставени со замен договор склучен во рамки на меѓународни и регионални организации, кои делуваат во согласност со делот 8 од Повелбата, а не преку унилатерална акција

општо прифатен демократски стандард кој условно би можел да биде меѓународно облигаторен?

Стандард за демократија

Демократијата може да има повеќе облици, односно постојат различни видови демократии, но некои од нив се подобра база и претставуваат плодна почва за развој и заштита на правата на различните групи во општеството, содржат повеќе механизми и се пофлексибилни во однос на промовирање и акомодирање на различностите.⁴

Бидејќи исклучивото фокусирање на изборните резултати не е доволен тест за демократска легитимност, потребно е да постојат претпоставки за поголема демократизација на општеството, освен слободните и фер избори, земени како минимум договорен стандард за демократија.⁵ Одредени автори предлагаат критериуми за демократија како предуслови кои уживаат широка поддршка дури и кај оние кои не се согласуваат со деталите во врска со дефинирањето и мерењето на демократијата. Предложените критериуми за постоење на демократија се: 1) Право на глас 2) Право да се биде избран 3) Право на политичките лидери да се натпреваруваат за поддршка и гласови 4) Избори кои се

⁴) Постојат повеќе теоретски правци кои различно ја опишуваат демократијата, и со тоа потенцираат различни нејзини аспекти. Според *перфекционистичките теории* кои се во блиска врска со теориите на Џон Стјуарт Мил, демократијата е метод за промовирање на одредени вредности на индивидуите како на пример самореализацијата, која е во врска со капацитетот да се биде вклучен во јавниот живот, но и воспоставување на дух на братство и социјална солидарност. Репрезентативната влада, како одлика на демократијата, е основа за добра влада, која овозможува социјална добросостојба, а сувереноста, или нејзината врвна моќ произлегува од целокупниот агрегат на заедницата; *Плуралистичкиот концепт на демократија* е вид елитистички поглед на демократијата кој на прво место ги става групите или фракциите (повеќе отколку индивидуите) и тие се главни актери на политичкиот натпревар. За плуралистите, најдобар вид демократија е либералната демократија, бидејќи таа превенира која било група или фракција, да стекне монопол на моќ; *Епистемиолошкиот концепт на демократијата* ја потенцира важноста од колективна дискусија која помага да се донесат морално коректни решенија. Според овој епистемиолошки поглед, за да се донесе добро решение е потребно: учество на сите заинтересирани страни во процесот на дискусија и носење одлуки; партиципативност врз основа на разумно иста база и без каков и да е притисок; можност да се изразат своите интереси и да се оправдаат врз база на вистински аргументи; соодветна големина на групата која ја максимизира можноста за правилен резултат; непостоење на ограничувачки малцинства; промена на композицијата на мнозинствата и на малцинствата во зависност од прашањата; и непостоење на преголема емотивност во врска со прашањето, повеќе кај Carlos Santiago Nino, *The Constitution of deliberative democracy*, Yale university press, New Haven & London 1996

⁵) GA Res. 45/150 (1990) Enhancing the effectiveness of the principle of periodic and genuine elections

слободни и фер 5) Слобода на здружување 6) Слобода на изразување 7) Алтернативни извори на информации 8) Институциите кои ги носат јавните одлуки се зависни од гласачите.⁶

Освен оваа поделба значајно е тоа што најважните документи за човековите права, го потенцираат правото на сите граѓани да партиципираат во политичкиот живот на нивните општества.⁷ Оттаму, идејата за демократија, рефлектирана во меѓународните документи, не е едноставно идеја за владеење на мнозинството, туку рефлексивна идеја дека секој човек, без разлика дали е член на малцинство или на мнозинство, има основни права, вклучувајќи го и правото да партиципира во јавниот живот. Идејата за човекови права не е само поврзување на индивидуалната моќ со јавната моќ, туку и заштита на тој/таа од злоупотребите кои јавната моќ може да ги врши врз индивидуата.⁸ Поради барањето за постоење на демократија како формален услов на државност (од страна на ЕУ) како и поставеноста на граѓанската партиципација во меѓународните документи за човекови права, некои теоретичари сметаат дека се насира почеток на раѓање на право на демократска влада кое може да создаде обврска за меѓународната заедница да ја промовира и заштити демократијата.

Зошто е потребна демократска основа за државата?

Сè до скоро на барањето за демократија се гледаше како на внатрешна работа на државата, односно се прифаќаше системот кој го оправдуваше мнозинството од населението во државата. Но веќе оваа практика се менува и државите воспоставуваат тест за демократска легитимизација на новите влади. Иако меѓународното право не ја поставува демократија како услов за државност,⁹ сè поголем е притисокот на меѓународната заедница кон државите во однос на воспоставувањето

⁶) Robert A Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University press, 1971, kaj Arend Lijphart, *Patterns of Democracy, Government forms and performance in thirty-six countries*, Yale University 1999

⁷) Документите кои ги стипулираат овие определби се познати, а основата е во членот 25 на Меѓународниот пакт за граѓански и политички права и во членот 21 на Универзалната декларација за човекови права (*Universal Declaration on Human Rights, 1948*), според кои волјата на народот треба да биде основа за авторитетот на власта

⁸) James Crawford, *Democracy and the body of international law at Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

⁹) Види повеќе kaj Donald L. Horowitz, *A Right to Secede? at Secession and self-determination*, edited by Stephen Macedo and Allen Buchanan, New York University press, 2003

демократски стандарди. Денес се инсистира на постоење на демократија како услов за признавање на државност, а меѓу првите организации која исполнувањето на демократски критериуми го постави како услов за признавање или за воспоставување дипломатски односи, е ЕУ.¹⁰ Освен тоа, постоењето на демократија и почитувањето на човековите права се неопходни за државите кои сакаат да бидат примени во членство на ЕУ, односно како што е утврдено со критериумите од Копенхаген,¹¹ за да станат членки државите мораат да бидат плурални, редовно да спроведуваат слободни избори со тајно гласање, да го почитуваат владеењето на правото, да се потписнички на Европската конвенција за човекови права и фундаментални слободи.

Но односот меѓу демократијата и меѓународното право е сложен, особено поради тоа што често на демократијата се гледа преку призмата на нејзиното можно насилно наметнување. Од друга страна, одредени карактеристики на меѓународното право, сами по себе не се демократски (како конзервативниот аспект на принципот на самоопределување, супермацијата на меѓународното право во однос на внатрешното право...) но придонесуваат за развој на други вредности.¹²

Една од причините поради која толку се инсистира за демократизација на државите, е тоа што често се смета дека демократските држави помалку влегуваат во војна. Но и демократските режими исто така можат да ги прекршуваат правата, особено оние на малцинствата.¹³ За многумина, можеби не демократијата сама по себе, туку преминот кон демократија, односно демократизацијата на државите, а особено на авторитативните, често ги ослободува потиснатите националистички или религиозни чувства, кои одеднаш, многу брзо имаат тенденција да бидат екстремни и фундаменталистички, па оттаму пред да се инсистира на демократизација на општествата, потребно е да се одговори дали демократијата, особено демократијата во земјите во развој, може да

¹⁰) На пример државите на поранешна Југославија и СССР можеа да бидат признати ако се конструирале себеси врз демократска база, но ова не се однесува на статусот на држави кои веќе постојат според меѓународното право, туку во однос на новите држави, макар што и тука примената на критериумите беше селективна и се разликуваше од случај до случај.

¹¹) Conclusions of the Presidency, European Council in Copenhagen, 21 – 22.06.1993 (SN 180/1/93 REV 1)

¹²) Повеќе кај James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford university press, 2006

¹³) *ibid*

го акомодира етничкиот национализам?¹⁴ Оттаму ако државата не е добро институционализирана и не определува соодветни лимити, демократијата и мултиетничкиот натпревар може да донесат големи политички проблеми.¹⁵

„Легитимна” основа за воспоставување демократски режими

Оправдување за сè погласните барања за демократизација на општествата одредени теоретичари ги лоцираат уште во Декларацијата за независност на САД, која (за тоа време) понудила радикални предлози: Владите своето право на управување треба да го извлечат од оние со кои владеат а тоа на владата и дава легитимитет! И двесте години подоцна, според нив, овие две претпоставки сè уште се радикални, иако сè повеќе владите признаваат дека народот е извор на нивната легитимност, а демократијата е на пат да стане глобална обврска, промовирана и заштитена преку колективен меѓународен процес.¹⁶ Според генералниот секретар на ОН: „Се повеќе се признава дека доброто управување е основа за исполнување на целите на одржлив развој, просперитет и мир... Добрата влада го опфаќа во себе владеењето на правото, ефективни државни институции, транспарентност и одговорност во управувањето со јавните работи, почитувањето на човековите права и значајно учество на сите граѓани во политичкиот процес во нивните земји и во одлуките кои влијаат врз нивните животи”.¹⁷

¹⁴) Освен што демократијата се поврзува со остварувањето на човековите права, демократијата се смета за мокна алатка за надминување на различните конфликти во државата и градење стабилни општества, иако во некои околности, токму демократијата поттикнува поголеми барања и аспирации за независна државност од страна на различните групи кои постојат во државата, Rein Mullerson, *Sovereignty and Secession: then and now, here and there at Secession and international Law, Conflict Avoidance and - Regional Appraisals*, Edited by Julie Dahliz, Asser press, 2003

¹⁵) Atul Kohli, *Self – Determination Movements in India at Self –determination of peoples, Community, Nation and State in Interdependent World*, edited by Wolfgang Danspeckgruber, Lynne Rienner Publishers, Inc, 2002, стр 314, за Кохли, демократијата во земјите во развој и ги охрабрува етничките конфликти, но и под одредени околности, дава рамка за справување со нив.

¹⁶) Thomas M. Franck at *Democratic Governance and International Law, Legitimacy and democratic entitlement at Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

¹⁷) report of the Secretary – General on the work of the Organization, GAOR, 52nd Sess., Supp. No. I (A/52/I), 1997, p.5, para 22., kaj Thomas M. Franck at *Democratic Governance and International Law, Legitimacy and democratic entitlement at Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

Но, прашањата се отворени и некои од нив вклучуваат: Дали глобалното општество е подготвено за ера во која само демократијата и владеењето на правото ќе бидат легитимни да ги валидизираат владите? Дали сведочиме за развој на систем на меѓународни правила кој дефинира минимални предуслови кои е неопходно да се исполнат за демократскиот процес да практикува моќ? Какви норми таквиот систем ќе опфати? Следствено, дали меѓународната заедница е способна, за развој на институционална и на нормативна рамка за мониторирање на тие предуслови? Дали заедницата на нации е способна колективно да ја препознае и да ја санкционира неусогласеноста?¹⁸

Според теоретичарите, сè уште не сме таму, но се насираат почетоците на таков нов свет во кој граѓаните од секоја држава ќе гледаат на меѓународното право и на организациите како на гарантори на нивниот пристап до политичката моќ и партиципација во социеталните одлуки. За некои ова нема да е ништо повеќе отколку она што постои и што е заштитено со домашниот политички ред, додека за други ќе значи остварување на сонот. На овој начин меѓународното право ќе дејствува не само во свој сопствен интерес, туку и во интерес на граѓаните на државите, бидејќи легитимноста на меѓународниот режим се наоѓа во легитимноста на националните режими.¹⁹ Капацитетот на меѓународната заедница да ја црпи легитимноста од националните влади, зависи не само од нејзиниот капацитет да мониторира избори или да го признае кредибилитетот на делегатите на односниот режим во Генералното собрание на ОН, туку и од степенот до кој таквата меѓународно валидирачка активност еволуирала од *ad hoc* до нормативна, а тоа е степенот до кој процесот на легитимизација сам по себе станал легитимен.

Во меѓународен контекст, легитимноста е постигната, ако тие на кои се однесува правилото, гледаат на правото или на институцијата која го креира правилото, како нешто што постои и што оперира во

¹⁸) Thomas M. Franck at Democratic Governance and International Law, Legitimacy and democratic entitlement at Democratic Governance and International Law, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000.

¹⁹) За Франк овој процес на раѓање на демократско овластување започнува со поглавјата XI и XII на Повелбата на ОН според кој може да се интервенира и да се валидира демократскиот процес во териториите под старателство, а подоцна поголем чекор е направен со усвојувањето на Универзалната декларација за човекови права во 1948 година, која иако е резолуција и нема освежувачка сила е донесена со голема поддршка, има добра позиција во меѓународното право, па за неа може да се каже дека е обичајно право кое создава обврски за државите, *ibid*

согласност со генерално прифатените принципи на правото.²⁰ Многу е важно дали нормата која ја регулира политиката успева да биде настрана од политиката.²¹ Некои теоретичари посочуваат примери за ваквата неусогласеност, како на пример забрана за воспоставување на политички партии или опции кои не се демократски, кои (забрани) по разни основи ги имаат дури и најдемократските држави што секако не е во духот на демократијата, односно тие рестрикции според нив можеби се покривка за репресија а меѓународното право, во однос на тоа не зазема никаков став.²² Често во човековата историја диктатурата (според нивните субјекти), обезбедувала многу реални бенефити (на пример заштита од хаос, етнички проблеми, национална дезинтеграција, отпор на странска пенетрација и доминација, дистрибутивна правда...), но кога еднаш се признае легитимноста на нетолеранцијата или заканата како суштина на демократијата, мора да се земе предвид како тоа понатаму ќе се одрази.

Оние теоретичари кои се спротивставуваат на наметнување на демократијата сметаат дека треба да се потсетат државите кои са залагаат за воспоставување на “подемократски” влади надвор, да не бараат од режимите во транзиција или од новите држави, повеќе отколку што и самите тие можат да прифатат за себе, во слични околности а ова може да претставува обид да се обезбеди фер третман за новите и кршливи демократии.²³ За разлика од нив, поддржувачите сметаат не треба да се остане беспомошен, додека узурпаторите се наметнуваат себеси и против волјата на популацијата. Во секој случај и покрај теоретските неусогласености, постои широк меѓународен консензус околу тоа кои од начините на управување се сметаат за нелегитимни. Секако теоретското разногласие не смее да е пречка за да се испратат мисии на терен кои ќе ги испитаат фактите според меѓународните инструменти за човекови права и ќе претставуваат основа за развој на општо прифатливи демократски

²⁰⁾ *ibid*

²¹⁾ Gregory H. Fox and Georg Nolte, *Intolerant democracies*, at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

²²⁾ За таа цел Фокс и Нолти ги разгледуваат случаите на нацистичка Германија и примерот на Алжир, кога опцијата која легално победила на избори, како иден чекор, настојува нив да ги укине или, пак, да го ограничи понатамошното право на избор на граѓаните и да си обезбеди пат кон дикатура и тоа преку користење на сосема демократски мерки, *ibid*

²³⁾ Види повеќе кај Gregory H. Fox and Georg Nolte, *Intolerant democracies*, at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

стандарди.²⁴

Заклучок

Како и секој друг општествен систем, така и демократијата е несовершен. Освен мајоризацијата, како наметнување на волјата на мнозинството на сметка на малцинството, во демократските општества може да постојат процедури кои сами по себе не се демократски, за кои меѓународното право не зазема никаков став. Ова особено е видливо во процедуралните аспекти на демократијата, односно кога демократијата е само сет на демократски процедури, за разлика од супстантивна демократија, во која демократската процедура не е цел сама за себе, туку алатка за креирање на општество, во кое граѓаните уживаат одредени есенцијални права.²⁵

Не постои универзален вид демократија. Ситуациите се единствени а апликацијата на принципите не предизвикува идентични последици во различни услови,²⁶ но сепак преовладува ставот дека меѓународното право во постколонијалното доба веќе не е слепо за природата на националните политички системи. Иако правото сè уште е несоодветно за да прокламира модел на демократија, кој би можел да биде универзално аплициран, а системот проаѓа низ транзиција, секако се надзираат одредени есенцијални елементи во однос на тоа што е, а што не е демократија.²⁷

БИБЛИОГРАФИЈА

Crawford J. (2000). *Democracy and the body of international law. Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Crawford J. (2006). *The Creation of States in International Law*. Oxford

²⁴⁾ Brad R. Roth, *Democratic intolerance: observations on Fox and Nolte*, at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

²⁵⁾ Gregory H. Fox and Georg Nolte, *Intolerant democracies*, at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

²⁶⁾ Martti Koskeniemi, *Whose intolerance, which democracy?* at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

²⁷⁾ Gregory H. Fox and Georg Nolte, *Intolerant democracies*, at *Democratic Governance and International Law*, edited by Gregory H. Fox and Brad. R. Roth, Cambridge University Press, 2000

university press.

Dahl A.R. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University press.

Fox. H.G. & Roth R. B. (2000). Intolerant democracies. *Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Horowitz L. D. (2003). A Right to Secede?. *Secession and self-determination*, edited by Macedo S. & Buchanan A. (eds.) New York University press.

Kohli A. (2002). Self – Determination Movements in India at Self – determination of peoples. *Community, Nation and State in Interdependent World*, Danspeckgruber.W. (ed). Lynne Reinner Publishers, Inc.

Koskenniemi M. (2000). Whose intolerance, which democracy?. *Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Lijphart A. (1999). *Patterns of Democracy, Government forms and performance in thirty- six countries*. Yale University.

Mullerson R. (2003). Sovereignty and Secession: then and now, here and there. *Secession and international Law, Conflict Avoidance and Regional Appraisals*. Dahliz J. (ed.), Asser press.

Nino S. C. (1996). *The Constitution of deliberative democracy*. Yale university press, New Haven & London.

Roth R. B. (2000). The illegality of pro - democratic invasion pacts. *Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Roth R. B.(2000). Democratic intolerance: observations on Fox and Nolte. *Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Thomas M. Franck M. T. (2000). Democratic Governance and International Law, Legitimacy and democratic entitlement. ?. *Democratic Governance and International Law*. Fox. H.G. & Roth R. B. (eds). Cambridge University Press.

Референтни документи

GA Res. 45/150 (1990) Enhancing the effectiveness of the principle of periodic and genuine elections.

Universal Declaration on Human Rights, 1948.

Treaty on European Union, 1992.

Report of the Secretary – General on the work of the Organization, GAOR, 52nd Sess., Supp. No. I (A/52/I), 1997.

Yoweri Museveni, Interview, Africa Report, Vol. XXXVIII, No 4 (July – August 1993).

ВЛИЈАНИЕТО НА НЕЛОЈАЛНАТА КОНКУРЕНЦИЈА ВРЗ ПОВРЕДАТА НА ПРАВАТА ОД ТРГОВСКАТА МАРКА

Апстракт: Во трудот го разгледуваме прашањето за нелојалната конкуренција и нејзиното влијание врз повреда на правата од трговска марка. Авторот прави детална анализа на поимното определување на овој институт и притоа укажува на врската меѓу заштитата на правата од интелектуалната сопственост и заштитата од нелојална конкуренција.

Притоа одвоено ги разгледува прашањата околу поимот на „добри деловни обичаи“, правичност и чесност истакнувајќи дека законодавецот не е дециден при поимањето а кое прашање се јавува како суштествен елемент при спречување на дејствија спротивни на чесната практика. Потоа се задржува на прашањето околу правната заштита поради сторен акт на нелојална конкуренција кај повреда на права од трговска марка. Следејќи ги наведените анализи, авторот истакнува дека обезбедувањето на слободна конкуренција на домашниот пазар е поради поттикнување на економската ефикасност и благосостојба на потрошувачите, но пред се и можноста за заштита од забранети однесувања на пазарот. Конечно, каде што има конкуренција се случува и дејство на нелојална конкуренција.

Клучни зборови: *нелојална конкуренција, добри деловни обичаи, трговска марка, правна заштита итн.*

SHUTOVA Milica

THE IMPACT OF UNFAIR COMPETITION ON INFRINGEMENT OF THE TRADEMARK RIGHTS

Absract: This paper covers the issue of unfair competition and its impact on trademark infringement. The author makes a detailed analysis of the conceptual determination of this institute and thus points to the connection between the protection of the intellectual property rights and the protection against unfair competition.

In addition, it separately looks into the issues surrounding the notion of “good business practices”, fairness and honesty, emphasizing that the legislator is not decisive in the comprehension process, which appears as a crucial element in the prevention of actions contrary to honest practices. Furthermore,

it focuses on the issue of legal protection due to an action of unfair competition in trademark infringement.

Following the mentioned analysis, we can conclude that the provision of free competition in the domestic market is due to the simulation of economic efficiency and welfare of consumers, but above all the ability for protection against prohibited market behaviors. Finally, where there is competition, there is act of unfair competition.

Key words: *unfair competition, good business practices, trademark, legal protection*

Вовед

Потрошувачкиот сектор со својата улога на оценувачи на пазарот имаат можност да ги бојкотираат нечесните трговски друштва преку одбивање/отфрлање на нивните производи или услуги, и да ги фаворизираат чесните конкуренти преку пласирање на фер и слободна игра на стопанските сили. Сепак комплексноста на економската ситуација на еден начин им го намалува таквото влијание и позиција. Поинаку кажано, потрошувачкиот сектор не секогаш е во состојба да ја открие нелојалната конкуренција преземајќи одредени дејствија/реакции. Ова посебно ако се има предвид фактот дека фокусот на компаниите е токму на остварувањето на бенефиции низ призмата на ова проблематика, што не секогаш оди во корист на потрошувачкиот сектор. Меѓутоа не смее да се заборава фактот дека тоа се професионалци, наспроти потрошувачите кои се консументи на услугите и нејчесто со минимални познавања од ова проблематика (*типично за B2C соодноси*).

Саморегулацијата не е сосема сигурен чувар на нелојалната конкуренција иако многу може да придонесе за истата. Ефикасноста во спречување на нелојалната конкуренција со помош на саморегулација мора да биде подржана од одредени законодавства. Само таков систем може да даде една сигурност за фер и чесно однесување на стопанските субјекти и нивните шанси за просперитет ќе се засноваат само на ефектите од работењето. Сепак, оценката за тоа што е чесно, фер и совесно е во надлежност на судовите.

1. Нелојалната конкуренција како суштествен елемент при спречување на дејствија спротивни на чесната практика

Поимното определување на нелојалната конкуренција покрива разновидни активности кои се поврзани со економската конкуренција

во широка смисла и опфаќа широк обем на права од интелектуалната сопственост. Оттука, спречувањето на дејствијата од нелојалната конкуренција е насочено против дела или пракси во текот на трговија или бизнис практиките, кои се во спротивност со добрите деловни обичаи, односно економски, правни и етички стандарди на однесување. Правилата за спречување на нелојалната конкуренција од една страна и оние за спречување на рестриktivните бизнис практики (антимонополски закони) од друга страна се меѓусебно поврзани и се надополнуваат едни со други и се фокусирани кон обезбедување на ефикасно функционирање на пазарната економија во одржувањето на фер бизнис и слободна конкуренција, а во одреден степен, како и заштита на интересите на потрошувачите.

Изворната цел на правото на сузбивање на нелојална конкуренција не е да ја штити интелектуалната сопственост туку да ја штити здравата, односно на работните достигнувања заснованата конкуренција. Па оттука се поставува и прашањето која е врската меѓу заштита на интелектуалната сопственост и заштитата од нелојална конкуренција? Во еден дел, правото на сузбивање на нелојалната конкуренција ја штити “здравата конкуренција”, односно посредно има функција на заштитата на интелектуалната сопственост. Станува збор за дел кој се однесува на случаите кога: а) еден правен субјект користи интелектуално/нематеријално добро на друг субјект,¹ кога б) користењето има карактер на дејство на нелојална конкуренција односно повреда на добрите деловни обичаи во правниот промет.² Оттука, ако кумулативно се исполнети овие два услови, станува збор за фактичка состојба во која заштитата на основа на прописите за сузбивање на нелојална конкуренција има ефект на заштита на интелектуална сопственост.³

Прашањето за нелојална конкуренција во нашето законодавство е уредено во Законот за заштита на конкуренцијата и Законот против

¹) Ова во смисла на член 10 bis од Париската конвенција, според кој нелојалната конкуренција се состои од секое дејствие на конкуренција спротивно на чесната практика. Односно секое детектирање на нефер однесувањето на пазарот преку создавање на услови за нефер напревар помеѓу субјектите со кое нешто се нарушуваат добрите деловни обичаи. Пр. кај добро познатите трговски марки искористувањето на предноста (репутацијата) на славната/угледната трговска марка на пазарот што е цел на освојување.

²) Од друга страна, согласно со членот 10 bis (3) 1 од Париската конвенција треба да се забрани особено: какви било дела кои според својата природа можат да создадат забуна, со кое и да е средство, со претпријатија, производи или со индустриска односно трговска дејност на еден конкурент. Односно не се бара да постои „намера“ да се доведува до заблуда, намерата не е битна доколку актот содржи и дејство на нелојална конкуренција.

³) Марковиќ, С.М., Право интелектуалне својине, Службен гласник, Београд, 2000, стр.272

нелојална конкуренција но сепак не е целосно елаборирано. Ова од причина што со законот за заштита на конкуренцијата се уредуваат забранетите облици на спречување, ограничување или нарушување на конкуренцијата, мерките и постапките во врска со ограничувањата на конкуренцијата. А пак целта на законот е обезбедување слободна конкуренција на домашниот пазар заради поттикнување на економска ефикасност и благосостојба на потрошувачите.⁴ Самиот термин конкуренција означува утакмица, такмичење. Односно постоење на множина субјекти кои нудат и множина субјекти кои се јавуваат како побарувачи на одреден вид на стоки или услуги на пазарот. Затоа, правните субјекти се во постојан економски конфликт со своите конкуренти, така што нивното однесување е насочено кон економско слабење па и елиминација на конкурентите.

Конкуренцијата има исклучиво значајни функции во правниот живот и тоа: а) ефикасно управување со економските ресурси, б) рационална распределба на општествениот производ, в) поттикнување и промовирање на економскиот развој, г) економски ограничувања на времето и општествена моќ на поединечните учесници во трговијата.

Од друга страна, Законот против нелојална конкуренција упатува на тоа дека оној којшто при водењето на деловниот потфат, за целите на конкуренцијата, ќе стори акт или дејствие спротивни на добрите деловни обичаи или спротивни на начелото на совесност и чесност ќе му се забрани натамошното вршење на тие акти и дејствија и ќе биде одговорен за штетата предизвикана со таквите акти и дејствија, под услови утврдени со овој закон.⁵ Оттука ниту во правната теорија ниту во позитивните прописи поимот на „добри деловни обичаи“, правичност и чесност не е дефиниран иако ЗОО на Република Македонија предвидува дека учесниците во облигационите односи се должни да постапуваат согласно со добрите деловни обичаи, сепак не се впушта во дефинирањето на поимот.⁶

⁴Чл.2 од Закон за заштита на конкуренцијата („Службен весник на Република Македонија“ бр.145/2010; 136/2011 и 41/2014).

⁵Чл. 1 од Законот против нелојална конкуренција „Сл. весник на Р Македонија” бр. 80/99 од 17.12.1999 година.

⁶ При повреда на добрите деловни обичаи можат да се применат три критериуми и тоа формален, емпириски и етички. Формалниот критериум е присутен ако стореното дело е предвидено со законот како дело на нелојална конкуренција, емпирискиот подразбира дека она што учесниците на пазарот го сметаат за нелојално судот треба да го прифати и етичкиот критериум предвидува за време на оценувањето на карактерот на некое однесување да се земат во вид сите морални норми за целокопната заедница а не само за стопанството. Види повеќе: Претнар С, Нелојално иступање на тржишту, реферат, Шесто

Правото на нелојалната конкуренција сепак е дете на 19 век, односно тој ја дели својата историја со развојот на заштитата на интелектуалната сопственост.⁷

Всушност и самата заштита од нелојална конкуренција претставува воедно и составен дел на заштитата на правата од индустриска сопственост веќе подолго време. Обидот да се успее во конкуренцијата без потпирање на сопствените достигнувања во квалитетот и цената на производите или услугите, конкуренција која место на сопствен труд и сопствени резултати се занова на паразитско искористување на туѓ труд, злоупотреба на општествена и економска моќ без сомнение може да се подведе под поимот нелојална конкуренција.

На дипломатската конференција во Брисел на која беше прифатена Париската конвенција за заштита на индустриската сопственост во својата оригинална верзија членот гласаше дека: „Потписниците на Конвенцијата (член 2 и 3) ќе уживаат во сите држави на Унијата гарантирана заштита против нелојална конкуренција“. Во 1900 година на Дипломатската конференција во Брисел за ревизија на Париската конвенција за заштита на индустриската сопственост беше додаден членот 10 бис кој гласи:

1. Земјите на Унијата се обврзуваат да им обезбедат на припадниците на Унијата една фактична заштита против нелојална конкуренција.
2. Акт на нелојална конкуренција претставува секој акт на конкуренција кој и е спротивен на добрите обичаи во индустријата или трговијата.

Треба да се забрани особено:

1. Какви било дела кои според својата природа можат да создадат забуна, со кое и да е средство, со претпријатија, производи или со индустриска односно трговска дејност на еден конкурент;
2. Лажни забелешки при водењето на трговијата, од таква природа дискредитираат претпријатие, производи или индустриска односно трговска дејност на еден конкурент;
3. Ознаки или наводи чија употреба во трговијата може да ја доведе јавноста во заблуда за потеклото, начинот на производството,

меѓународно саветовање привредника и правника, Загреб 1969, стр.41. (Пепељуговски В.: Заштита на правата од индустриска сопственост од нелојална конкуренција, Академик, Скопје, 2004)

⁷ Muhlendahl, A., The legal concept of protection against unfair competition, Asian regional on protection against unfair competition, Beijing, November 3 and 4, 1989, стр.41 (Види повеќе Пепељугоски, цит.дело, стр. 68.)

особините, погодностите за употреба или количините на стоките.⁸

Оттука повеќето држави кои имаат посебни закони за нелојална конкуренција ја прифатиле истата или слична дефиниција употребувајќи ги термините чесна трговска практика (Белгија и Луксембург)⁹, принцип на добра верба (Швајцарија и Шпанија),¹⁰ професионална коректност (Италија)¹¹, начелото на совесност и чесност (Македонија), добросвесната трговска практика или добрата свест во трговската практика (Бугарија)¹² итн.

Не е лесно да се утврди една компактност околу прашањето на јасно заземање на став околу дефинирањето на она што претставува она дејствие спротивно на чесните практики. Стандардите на „чесност“ и „правичност“ во конкуренцијата не се ништо друго освен рефлексивна на економските, социјалните и моралните концепти на едно дадено општество кое може да се разликува од држава во држава.¹³ Во корелација со начелото на совесност и чесност е и начелото на заштита на лојалната/ здрава конкуренција во прометот на стоки и услуги. Се разбира што претставува повреда на овие начела судот констатира од практичната примена на законските прописи од индустриски карактер или оценување на поведението на тужениот/тужителот во деловниот промет: *согласност со добрите деловни обичаи и добрите бизнис практики во прометот на стоки и услуги*.

Поимот на „чесност“ мора да се толкува од страна на судските органи на засегнатата земја. Концепции на чесните практики воспоставени од страна на меѓународната трговија, исто така треба да се земат во предвид, особено во случаи на конкуренција помеѓу организации во различни земји.

Имплементацијата на принципот на начелото на совесност и чесност во *in concerto* случаи е присутно во пресудата на Трговскиот суд на Белград број 4 П 7892/2010 во постапката на *тужителот* –

⁸) Како резултат на ревизијата поточно Стокломскиот акт од 14 јули 1967 која резултираше со додавањето на чл.10 бис на Париска конвенција за заштитата на правата на индустриска сопственост од 20 март 1883 година.

⁹) Види повеќе: http://www.esa.int/About_Us/Law_at_ESA/Intellectual_Property_Rights/Protection_against_unfair_competition

¹⁰) Ibid

¹¹) Ibid

¹²) Види повеќе: <http://www.inta.org/Advocacy/Documents/INTAUnfairCompetitionEurope2007.pdf>

¹³) Види повеќе: <http://www.inta.org/Advocacy/Documents/INTAUnfairCompetitionEurope2007.pdf>

*противтужен ДОО Медиа–експорт/импорт против тужениот Кепром ДОО и второтужен-противтужител ЛИНЕТЕ ХЕЛАС од Грција.*¹⁴

Анализирајќи ја фактичката состојба и материјалното право коешто е применето од страна на Трговскиот суд во Белград, јасна е тесната врска помеѓу правата од трговската марка и заштита од нелојална конкуренција. In concreto, иако Трговскиот суд во Белград и Вишиот трговски суд првенствено констатирале дека основано е правото на тужителот по основа на изнесените факти и докази, по укажувањето на Врховниот суд и постапувајќи по неговите упатства јасно констатирале и образложиле дека тужителот нема право на надомест на штета и право да се стави забрана за прозводство и дистрибуција на производите “NANNYS “и“NANYS PANDA”.

Заштита на конкуренцијата е во функција на континуирано развивање на идејата дека правата од индустриска сопственост мора да се приспособат на развојот на трговијата и развојот на нови принципи и обврски за учесниците во бизнис на пазарот. Првичната намена на принципите на заштита на правата од индустриска сопственост била насочена кон заштита на „чесните носители на деловни потфати”, меѓутоа, обемот на заштита од нелојална конкуренција сега се проширува и вклучува заштита на клиентите што подразбира заштита на потрошувачкиот сектор. Ваквото становиште произлегува и од фактичката состојба на полето на законодавната политика на заштита на индустриските права. Денес, законите против нелојалната конкуренција се со цел да се обезбеди фер конкуренција во интерес на сите засегнати страни, водејќи сметка како за приватните, истовремено и за јавните интереси.

Како потврда за ваквите становишта се и решенијата на меѓународно ниво и тоа рефлектирани преку одредени активности ограничени со закон. Имено, согласно со член 10 од Париската конвенција под нелојална конкуренција се подразбира секоја акт кој е спротивен на добрите обичаи во индустријата и трговијата. Оттука, како што наведовме погоре членот 10 (3) bis кое е содржан во Париската конвенција која воедно и претставува најзначаен меѓународен извор на правото на нелојална конкуренција, содржи три вида на дејствија на нелојалната конкуренција и тоа:

- а) какви било дејствија кои предизвикуваат забуна или конфузија,*
- б) дескредитирање/омаловажување на конкурентот и*

¹⁴⁾ пресуда на Трговскиот Суд на Белград број 4 П 7892/2010 во постапката на тужителот – противтужен ДОО Медиа –експорт/импорт против тужениот Кепром ДОО второтужен-против тужител ЛИНЕТЕ ХЕЛАС од Грција.

в) дејство кое може да ја заведе јавноста.¹⁵

Сите овие дејствија кои значат повреда на принципите на нелојална конкуренција претставуваат субјективни стандарди кои подлежат на судска или арбитражна оценка, со употреба на соодветна методологија.

Попрецизно кажано, заблудата (конфузијата) може да биде изразена во повеќе видови. Во контекст на трговските марки, тестот за основниот вид на заблуда е во тоа да се утврди дали сличниот знак толку е сличен со заштитената трговска марка што доведува до заблуда кај голем број на просечни потрошувачи.

Потрошувачот и неговата забуна е клучен момент да се покаже нелојалната конкуренција и истата мора да биде надвор од таквото здружување и „јавноста мора да биде во забуна од потеклото на производите и се претпоставува дека повредата на трговската марка е од страна на некој кој што е здружен со соственикот“¹⁶ или поточно станува збор за колективна трговска марка.

Согласно со одделот 43 (а) од Законот на Ланхам на Сад заблудата се однесува на сличност којашто предизвикува конфузија.¹⁶ Со оваа одредба на секое лице му се забранува употреба на било кој збор термин, име, знак или фраза, или било каква комбинација на предходно споменатите која што предизвикува конфузија како и потекло, спонзорство или одобрување во врска со неговите или нејзините стоки.¹⁷

Голема улога во определувањето на заблудата имаат факторите кои се однесуваат на степеност на разликата од заштитениот знак, репутацијата на носителот на правото на трговската марка (ова посебно кај добро познатите трговски марки), познавањето на потрошувачите и сличноста на знакот.

Дискредитирањето на конкурентите позната како лажна изјава се со цел да ја намали комерцијалната вредност на конкурентот, преку лажното претставување на конкурентот, неговите, производи или услуги. Членот 10 бис (3) 2 делува обврзувачки према земјите членки да ги забранат сите лажни тврдења со цел да се дискредитира субјектот, производи или индустриска односно трговска дејност на еден конкурент.¹⁸ Сепак

¹⁵) Пепељугоски, В, цит .дело стр.90

¹⁶) Федерален закон за трговски марки и лажно рекламирање. Види повеќе: <http://www.bitlaw.com/source/15usc/1125.html>

¹⁷) Ibid

¹⁸) Конкурентските врски се напуштени во определени држави како што се Белгија, Шведска и Швајцарија, односно се применува сосема поинаков концепт на дескредитирање. Освен конкурентите кои што дале омаловажувачка изјава за некој бизнисмен, субјект на пазарот, можат да одговараат и здруженијата на потрошувачите или медиумите според законот за

дискредитирањето и без јасна забрана е неспоиво со фер однесувањето во конкуренцијата.

За да може едно дејство да се смета за дејство на нелојална конкуренција мора да биде преземено во правен промет. Односно надвор од сферата на правниот промет не може да се третира за правна конкуренција без оглед дали е таа лојална или нелојална конкуренција.

Во правниот промет учествуваат правни субјекти кои следејќи ги своите деловни интереси преземаат одредени правни и фактички дејствија. Согласно законот за индустриска сопственост во членовите 175, 206, 291,292, 293, 294 и 295 е определено во кои случаи едно лице може да стори повреда (загрозување) на трговска марка.

Прво, нелојалната конкуренција е секое однесување на правните субјекти кое е спротивно на добрите деловни обичаи и деловниот морал. Односно без повреда на добрите деловни обичаи нема дејство на нелојална конкуренција. Тоа значи дека туѓите интелектуални добра кои не се предмет на заштита на некои од исклучивите права на интелектуалната сопственост, можат да се користат под услови, користењето да не е спротивно на деловните обичаи.

Второ, како сторители на дела на нелојална конкуренција можат да се јават не само правни субјекти туку и државни органи,¹⁹ органи на локална самоуправа кога посредно или непосредно учествуваат во прометот на стоки или во пружење на услуги.

Третиот елемент, односно обележје на нарушување на конкуренцијата се однесува на последиците кои настануваат, или можат да настанат со такво однесување. Тоа е всушност можноста на некој да му се нанесе штета, без оглед дали се работи за други правни субјекти или за потрошувачот.²⁰

Сепак во правната теорија кога е во прашање овој елемент на нелојална конкуренција (настанување на штета, без оглед дали истата е нанесена или постои опасност да дојде до штета), се смета дека тоа не е битен елемент на дејство кое претставува нелојална конкуренција и дека делото за нелојална конкуренција ќе постои секогаш кога се повредени добрите деловни обичаи без оглед дали штетата е нанесена или може да

нелојална конкуренција. Види повеќе: WIPO, Model Provisions on Protection Against Unfair Competition, Articles and Notes, Женева, 1996.

¹⁹⁾ Шћепановиќ, Н., Државна помоћ предузећима као облик нарушувања конкуренције у праву ЕУ. Право и привреда 5'8-96.стр.416

²⁰⁾ Пресуда Вишег Привредног суда У Београда Пкж 792/95 од 15.12.1995. Судска пракса бр 2/99.стр.47

настане.²¹

Заштитата од нарушената здрава конкуренција претставува составен дел на правното регулирање на пазарната економија. Општо правило е денес дека сите правни субјекти се обрзани во своето дејствување да се однесуваат согласно со определени стандарди, односно начела, како што се добрите деловни обичаи и деловниот морал и да се воздржуваат од акти со кои на други правни субјекти, или потрошувачи им се нанесува или може да им се нанесе штета.

Секое лице на кое што се одразило или можело да се одрази одредено дејство на нелојална конкуренција има право против сторителот на тоа дејствие да поднесе тужба за заштита од нелојална конкуренција. Во суштина битно прашање е дали со дејствието на нелојална конкуренција се врши повреда (загрозување) на определено субјективно право на тужителот?²² Поинаку кажано: *дали учесниците во прометот имаат исклучиво субјективно право на лојална конкуренција.*²³ Односно какво е влијанието на субјективниот елемент во нелојалното дејство т.е. *дали постои дејството на нелојална конкуренција во случај кога нема вина, лошо однесување или негрижа.*

Прописите за сузбивање на нелојална конкуренција истовремено имаат и функција на заштита на интересите на конкурентите, потрошувачите и општествената заедница. Тужбата за заштита од нелојална конкуренција всушност санкционира еден со закон пропишан граѓанско-правен деликт, содржан во дејство на нелојална конкуренција. Оттука, бидејќи нелојалната конкуренција е забранета, оштетениот односно субјектот кој може да биде оштетен има право на правна заштита односно на надомест на претрпена штета, ако дошло до тоа.

Од друга страна, потрошувачите мора да бидат заштитени од однесување на правните субјекти кои со своите дејствија ги доведуваат во заблуда или ги оштетуваат. Што се однесува до граѓанско-правната заштита, важат прописите кои непосредно или посредно ја уредуваат заштитата од нелојална конкуренција кои не можат да се оценат како

²¹⁾ Марковиќ, С.М., Право интелектуалне својине, Источно Сарајево, 2007, стр.289

²²⁾ За разлика од тужителот во спор поради повреда на субјективно право од индустриска сопственост, во спор поради дејство на нелојална конкуренција, тужителот не е лице на кое му е повредено некое субјективно право, туку лице чиј легитимен интерес е загрозен со дејство на нелојална конкуренција од страна на друго лице.

²³⁾ Современата правна теорија е на становиште дека не постои исклучиво субјективно право на лојална конкуренција, па на основ тоа тужбата за заштита од нелојална конкуренција не е во функција на санкционирање на повреда на субјективното право на тужителот. Види повеќе: Марковиќ, С.М., цит.дело, стр.285

задоволувачки од причина што за овој облик на правна заштита не постојат посебни одредби.

Во денешницата за остварување на граѓанско-правна заштита од нелојална конкуренција и тоа во случај на настанување на штета или постоење можност да настане штета со дејство на нелојална конкуренција, се применуваат општите правила за надомест на штета од ЗОО. Бидејќи ЗИС на носителот на правото на трговска марка му признава право на повреда како акт на нелојална конкуренција, а ЗНК упатува на она што е всушност нелојалната конкуренција, поднесувањето на тужба за утврдување на нелојалната конкуренција би била безцелна доколку на тужителот односно лицето чие право е повредено или загрозено не му биде надоместена штетата.

1.1. Правна заштита поради сторен акт на нелојална конкуренција кај повреда на права од трговска марка

Во корелација со остварувањето на правото на заштита е прашањето за тоа кој има право да поднесе тужба? Кругот на активно легитимираните субјекти е широк, односно подносител може да биде конкурентот на сторителот на дејство на нелојална конкуренција, деловно здруженије, и здруженије на потрошувачите. Во некои земји (вклучувајќи ги Република Македонија, Франција, Холандија, Хрватска итн), националните законодавства допуштаат право на активна легитимација и на поединечни потрошувачи. Поинаку кажано, во оние држави каде што заштитата против нелојалната конкуренција во основа е базирана на одштетното право секое лице чии интереси се или можат да бидат повредни како и индивидуалните потрошувачи можат да поднесат тужба. Сепак, тужбата за заштита од нелојална конкуренција не е *actio popularis*, што значи дека тужба може да поднесе само оној субјект кој има правен интерес²⁴ да бара судска заштита.

Само постоењето на граѓанско-правните овластувања од граѓанско-

²⁴⁾ Правниот интерес не е ексклузивна процесна претпоставка на граѓанско-правната парнична постапка, но правниот интерес како општа правна категорија се појавува, како што е веќе наведено и во управна, вонпарнична, казнена и прекршочна постапка. Постоењето на правен интерес е процесна претпоставка за допуштеност на мериторното судење во првостепена постапка за одредени правни ствари, а не материјално правна постапка за усвојување или одбивање на тужбено барање. Тужителот од кој се бара да го докаже својот правен интерес за поднесување на тужба за одредени ствари, не мора заедно да докаже дека определено право му припаѓа. Во однос на поднесување на кондемпнаторна и конститутивна тужба, тужителот редовно не треба да докажува постоење на правен интерес, бидејќи постоењето на правниот интерес се претпоставува. Види повеќе: Opatić, N., *Pravni interes u građanskom parničnom postupku*, Загреб, 2002 година, стр.5.

правните односи не се доволни за да се допушти истакнување на барање за заштита на права, односно субјектот мора да стори веројатно дека патот на интервенција на судот е неопходна претпоставка за остварување на неговите субјективни права, односно таквата активност да е нужно потребна. Правниот интерес не може да се оствари туку само да се штити. Правниот интерес во кругот на ЗПП-претставува интерес на субјектот кој од судот бара правна заштита. Субјектот има потреба од правна заштита, па некои правни теоретичари го идентификуваат правниот интерес со правно заштитната потреба.²⁵ ЗПП само во неколку случаи зборува за правен интерес иако поимно не го определува:

1) Кај тужбата за утврдување чл.177 ст. 2.

Ваква тужба може да се поднесе кога со посебни прописи е предвидено, кога тужителот има правен интерес судот да го утврди постоењето, односно непостоењето на некое право или правен однос, или вистинитост, односно невистинитост на некоја исправа пред пристигнатоста на барањето за чинење од истиот однос, или кога тужителот има некој друг правен интерес за поднесување на ваква тужба.

2) Чл.194 ст.1

Лице кое има правен интерес во парница што тече меѓу други лица една од странките да успее, може да и се придружи на таа странка.

3) Кај поднесување на правни лекови жалба или ревизија чл.347 ст.3 и чл.380.ст.2

Одредбите од ЗПП за правен интерес претставуваат *ius cogens*, што значи дека со нив странките во текот на постапката не можат да ја отстранат нивната примена, а за постоењето на правен интерес судот внимава по службена должност.

Тужител може да биде секој учесник во правниот промет кој презел дејство на нелојална конкуренција: правно лице, претприемач, лице вработено кај правното лице, лице кое е обврзано да врши определена работа или изврши одредено дејство за правното лице или претприемачот. Секое лице кое смета дека му е повредено правото со сторување на акт на нелојална конкуренција може да поднесе тужба. Во тужбата поради нелојална конкуренција може да се постават неколку тужбени барања и тоа²⁶:

– Тужбено барање за утврдување на постоење на дејство на нелојална конкуренција

²⁵) Siniša Triva- Grañansko parnično procesno pravo, 1980 Zagreb, IV izdanje

²⁶) Пресуда на Основен суд Струмица бр. ТС.бр.56/12, од 16.01.2013 година. Види повеќе: <http://www.osstrumica.mk/Odluki.aspx?odluka=4087>

- Тужбено барање за престанување на вршење на дејствија на нелојална конкуренција
- Тужбено барање за уништување или преиначување на предмети со кои е сторен акт на нелојална конкуренција како и алати и опрема со кои тие предмети се произведени
- Тужбено барање за објавување на пресуда на трошок на тужениот
- Тужбено барање за надомест на штета.²⁷

Овие тужбени барања се слични со барањета кои можат да се постават во тужба при повреда на право од индустриск сопственост.

Постапувајќи по тужбата за повреда на трговска марка, нелојална конкуренција и надомест на штета Основниот суд Скопје 2-Скопје ја донел пресудата²⁸ во која се утврдува дека тужениот со користење на знакот на аналгетикот _____ за означување на фармацевски производ-лек, сторил акт на нелојална конкуренција и неовластено користење на туѓа посебна ознака за својот деловен потфат.

Фактичката состојба судот ја утврдил од увидот во изведените докази од кои јасно се гледало дека тужителот со производство направено по поништување на решението и дистрибуирањето на претходно произведени количини на лекот, сторил повреда на правото од трговската марка на тужителот и акт на нелојална конкуренција и неовластено користење на туѓа посебна ознака за својот деловен потфат во смисла на чл.37 и чл.95 од ЗИС, како и дело на нелојална конкуренција согласно чл.12 ст.1 од ЗНК.

И на крај при акт на нелојална конкуренција кого штити законодавецот-носителот на правото на трговската марка/чесниот бизнисмен или крајниот потрошувач кој е доведен во заблуда? Воедно во едно модерно општество, во едно поново време потребен е еден модерен закон против нелојалната конкуренција кој треба да *служи за остварување на заштитата и на конкурентите и на потрошувачите и да делува самозащитнички на конкуренцијата во интерес на јавниот интерес*. Ова дотолку повеќе, како што економската ситуација станува се покомплексна, дејството на потрошувачите да дејствуваат како судии е се помало. Честопати тие и не се во состојба да ја откријат нелојалната конкуренција.

²⁷⁾ Пресуда на Врховен суд сл.231/60 од 30.03.1960 година

²⁸⁾ Странки во спорот се две фармацевски компании. Со пресудата авторот сака да укаже на случај на постоење на акт на нелојална конкуренција и истакнување и на други тужбени барања во тужбата.

Заклучок

Атрактивноста на ова проблематика нужно произлегува и од влијанието на индустриските права на растот и развојот на носителите/ субјекти на овие права, посебно од експанзијата на правата од индустриска сопственост врз растот и развојот на трговските друштва и другите трговци. Кон сето ова нужно мора да се додаде влијанието на конкуренцијата која влијае на економските параметри, посебно на полето на бизнис секторот и потрошувачкиот сектор. Заштитата на правата од индустриска сопственост е во суштествено тесна врска со заштитата на правата на конкуренција, односно во врска со создавањето на здрава и лојална конкуренција на глобалниот пазар. Од овие причини посебно внимание посветивме на делот што се однесува на врската помеѓу заштитата на правата на здрава и лојална конкуренција и остварувањето на заштитата на правата на трговска марка. Во основа ја анализиравме испреплетаноста на овие два сегменти на правото, и ја нагласуваме важноста за создавање на еден стабилен систем на правна заштита на трговските марки, како нужна рефлексija на правилна заштита на конкурентските права.

Потребата да се актуализира оваа проблематика е иницирана од брзиот развој на општеството, а со тоа и потребата од превземање соодветни мерки за реакции. Улогата на носителите на правата од индустриска сопственост произлегува од карактерот на самите права. Станува збор за субјективни граѓански права кои се изучуваат во рамките на системот на граѓанското права. Тие како исклучиви права всушност се јавуваат како пандан на стварните права од кои се разликуваат според нивниот предмет на заштита како и траењето на заштитата.

За разлика од стварните права, чиј објект на заштита се стварите, правата од интелектуална сопственост за предмет на заштита ги имаат т.н. нематеријални добра. Всушност организираната правна заштита на нематеријалните добра е од поново време, и истата е последица на развојот на техниката, производството, индустријата, трговијата, аспектите на творештво и, конечно, новите технологии.

Conclusion

The attractiveness of this issue necessarily derives from the industrial rights' impact upon the growth and development of holders/subjects of these rights, especially from the expansion of industrial property rights upon the growth and development of companies and other traders. The impact

of competition affecting the economic parameters must be added hereto, especially in the field of business and consumer sectors. The protection of intellectual property rights is closely related to the protection of competition rights, i.e. the creation of healthy and fair competition in the global market. For this reasons, special attention is paid to the part concerning the connection between the protection of healthy and fair competition rights and the realization of protection of trademark rights. Basically, we have analyzed the entanglement of these two legal segments and we have stressed out the importance of creating a stable system of legal protection of trademarks, as a necessary reflection of competing rights' proper protection.

The need to update this issue is initiated by the rapid development of society, and thus the necessity to take appropriate response measures. The role of the holders of industrial property rights arises from the nature of the rights themselves. It is a matter of subjective civil rights that are taught within the civil law system. As exclusive rights, they actually occur as a counterpart of the property law which differs according to their subject of protection and duration of the protection.

Unlike property law, whose subject of protections goods, intellectual property rights protect the intangible goods. Actually, the organized legal protection of intangible goods is more recent and it is a consequence of the development of technology, manufacturing, industry, trade, creation aspects and, ultimately, newer technologies.

БИБЛИОГРАФИЈА

Alpin, T., Davis, J., Intellectual property law, Text Cases and Materials, second edition, Oxford University press, 2013 година

Басаровиќ, В., Интелектуална својина, Индустриска својина и ауторско право, петто, неизмењено издање, Београд, 2011

Bodenhause, G.H.C., Guide to the Application of the Paris Convention for the Protection of industrial Property as Revised at Stockholm in 1967,

Vojadžievski I. M., Pojam i zaštita trgovačke marke u Makedoniji, Časopis za pravnu teoriju i praksu, "Pravni Život", tom. 3, бр.11, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, Srbija i Crna Gora, Decembar 2005 godina,

Галев, Г. и Дабовиќ-Анастасовска, Ј., Облигационо право, трето издание, Просветно дело, Скопје, 2012,

Дабовиќ-Анастасовска, Ј., Пепељугоски, В., Гавриловиќ, Н., Прирачник за граѓанскоправната и административноправната заштита на патентите, Државен завод за индустриска сопственост, Скопје, 2013 година

Дабовиќ-Анастасовска, Ј., Пепељуговски В., Право на интелектуална сопственост, Академик, Скопје, 2012,

Damjanović, K., Marić, V., *Intelektualna svojina, cetvrto, iymenjeno i dopunjeno iydanye*, Beograd, 2012,

Давитковски, Б., Павловска-Данева, А., Тупанчевски, Н., Административна, управно–судска и казненоправна заштита на правата од индустриска сопственост“, Правен Факултет, Јустинијан Први, Скопје, октомври 2012

Миладиновиќ,З., *Право индустриске својине*, Центар за публикација Правног Факултета у Нишу, 2007,

Јаневски, А., Зоровска-Камиловска, Т., Граѓанско процесно право, книга прва, второ изменето и дополнето издание, Правен факултет, Јустинијан Први Скопје, 2012

Klarić, P., - Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2006

Поленак Аќимовска, М,Дабовиќ-Анастасовска, Ј, Пепељугоски, В, Бучковски, В, Варга, Ј, Наумовски Г, *Индустриска сопственост – домашна и меѓународна пракса*, Правен Факултет “Јустинијан Први”, Скопје август 2004,

Симјановски, С., *Трговска Марка-апсолутни и релативни причини за одбивање на пријавата за трговска марка*, Државен завод за индустриска сопственост

Закони и подзаконски прописи:

Закон за индустриска сопственост „Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/2009; 24/2011; 12/2014 и 41/2014,152/2015 и 53/2016

Закон за управните спорови „Службен весник на Република Македонија“ бр. 62/2006 и 150/2010,

Закон за општата управна постапка „Службен весник на Република Македонија“ бр. 38/2005; 110/2008 и 51/2011,

Закон за општата управна постапка Службрен весник на Република Македонија, бр.124 од 23.07.2015 година,

Закон за облигационите односи „Службен весник на Република Македонија“ бр. 18/2001, 4/2002, 5/2003, 84/2008, 81/2009, 161/2009 и 123/2013,

Закон за Управните спорови „Службен весник на Република Македонија“ бр. 62/2006 и 150/2010,

Закон за заштита на конкуренцијата „Службен весник на Република Македонија“ бр.145/2010; 136/2011 и 41/2014

Законот против нелојална конкуренција “Службен весник на Република Македонија” бр. 80/99 од 17.12.1999 година.

Интернет извори:

<http://www.wipo.int/portal/en/index.html>

[http://www.ippo.gov.mk/docs/xFiles/articles/God%20Izvestaj%202007/
God%20Izvestaj%202007.pdf](http://www.ippo.gov.mk/docs/xFiles/articles/God%20Izvestaj%202007/God%20Izvestaj%202007.pdf)

[http://www.ihr.org.mk/mk/praven-dijalog/praven-dijalog-br2/121-
gragansko-pravnata-zashtita.html](http://www.ihr.org.mk/mk/praven-dijalog/praven-dijalog-br2/121-gragansko-pravnata-zashtita.html)

<http://www.sirius.rs/praksa/19444>

<http://daily.mk/ekonomija/vodich-za-zashtita-na-trgovski-mark>

http://www.peteryu.com/intip_msu/sabel.pdf,

ПЕРСПЕКТИВИ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ПРИ ПОСТОЕЊЕ НА ЕВРОПСКО УСТАВНО ПРАВО

Апстракт: Европското уставно право нема својствена структура и правна рамка. Поимањето и разбирањето на тоа што е уставно а што не, се менува согласно еволуцијата на Унијата. Европското уставно право претставува правен поредок кој не е државен, но користи терминологија на државно уставно право; претставува правен систем којшто е над националиот и дополнително, го извлекува најсуштинското од европскиот правен систем, што го прави специфичен поради неговата трослојна структура: уставен правен систем на земја-членка ← правен систем на ЕУ ← Европско уставно право, координирајќи ја оваа комплексност преку културниот и јазичниот диверзитет на сите земји-членки. Може ли да кажеме дека Договорите на ЕУ, донесени со ратификација од земјите-членки во согласност со домашни уставни одредби, имаат карактеристики на устав? Системот базиран на тие договори се разви во нешто слично на државен систем, додека нивниот развојен тек најчесто се среќава под терминот конституционализам. Ова прашање во Унијата е предмет на постојана дебата за тоа дали на ЕУ ѝ е потребен устав, дали веќе постои устав и дали има потреба од негово донесување, доколку не постои?

Клучни зборови: *Европско уставно право, конституционализам, конституционализација, уставен поредок на ЕУ, устав*

¹) Авторот е доктор по правни науки, поранешен докторант - истражувач на Институтот Макс Планк за компаративно јавно право и меѓународно право во Хајделберг, Германија (<http://www.mpil.de/>) и магистер на Колеџот од Европа, кампус Натолин во Варшава, Полска (<https://www.coleurope.eu/>). Во моментот извршува функција - Државен советник за европски интеграции во кабинетот на Министерот за здравство при Владата на РМ.

Vasilka SALEVSKA TRAJKOVA, PhD²

**THE PERSPECTIVES OF THE EUROPEAN UNION
IN EXISTANCE OF EUROPEAN CONSTITUTIONAL LAW**

Abstract: The European constitutional law has no specific structure or legal framework. Understanding of what IS and what IS NOT constitutional changes as the European Union evolve. The European union represents legal order that is not state-a-like but uses constitutional law terminology; represents legal order that is above the national and additionally brings out the most essential of the European legal system, making it specific because of its three-layer structure: constitutional legal system of a Member State ← legal system of the EU ← European Constitutional Law, coordinating this complexity through cultural and linguistic diversity of all Member States. Can we say that the EU Treaties, adopted by ratification of all Member States in accordance with national constitutional provisions, have the characteristics of a constitution? Systems based on these agreements evolved into something resembling a state system, while their progress often encountered the term constitutionalism. This issue in the Union is subject to an ongoing debate about - whether the EU needs a constitution, whether it has none or if there is a need of adoption one, if it exists?

Key words: *European constitutional law, constitutionalism, constitutiona-
lisation, constitutional order of the EU, constitution*

1. Европското уставно право како реалност во Европската унија

– Потребата од постоење на Европско уставно право

Навидум апстрактно а во одредени наврати и нејасно, Европското уставно право сè уште ја докажува и оправдува причината за своето постоење во рамки на севкупното право на Европската унија. Опстојувајќи како правна дисциплина во европската академска и научна мисла, Европското уставно право сè уште нема едногласна применливост и општа прифатливост. Главните аргументи упатуваат на тоа дека: постоењето

²⁾ The author is PhD in law, ex guest-researcher at the Max Planck institute for Comparative Public Law and International law, Heidelberg, Germany (<http://www.mpil.de/>) and MA at the College of Europe, Campus Natolin, Warsaw, Poland. Currently holds the position of State counsellor for European integration in the cabinet of the Minister of health in the Government of the Republic of Macedonia.

на устав би ја издигнало Унијата на едно повисоко ниво на уредување, блиско до државно - сценарио за кое не постои едногласност, еклектиката на уставноста во процесот на глобализација, но исто така и нејасниот дискурс на движење на Европската унија, што повлекува не само правни туку и бројни политички социјални хипотези за посакуваното *finalité*.

По однос на последниот аргумент, комплексната природа на Европската унија нужно наметна покрај (а) правните, вклучување и на (б) политичките и (в) социјалните фактори. Политичкиот аргумент е неизбежен, бидејќи владите на земјите-членки се одговорни за креирање на перцепцијата што ја одразува соработката на граѓаните со Европската унија, но исто така и за интензитетот на уставна дебата, присутна на ЕУ-ниво.³ Социјалните фактори ги надополнуваат правните и политичките, бидејќи социјалната сфера директно зависи од развојот на земјите-членки кои понатаму го поттикнуваат развојот на Унијата. Социјалната благосостојба се овозможува преку правилна регулатива (правен фактор) во комбинација со усогласена политика која се одвива непречено помеѓу земјите-членки и Европската унија (политички фактор).

Споменативе фактори не се единствени кои го детерминираат дискурсот на движење на Европската унија. Постојат и други, како што е на пример јазичниот фактор кој иако навидум ирелевантен за оваа дебата, всушност е витален заради обезбедување на семантичка јасност околу одвивањето на сложените европски процеси. Обезбедувањето на јасна и прецизна јазична интерпретација е една од обврските на владите на земјите-членки. Јазикот е суштинска алатка за спроведување на европската политичката пракса, имајќи ги во предвид изразените национални интереси што секоја членка ги фаворизира наспроти заедничките европски приоритети. Измените на договорите од примарното право се резултат на компромисот меѓу сите членки додека јазикот е тој што обезбедува *consensus de façade* кој нема да ги вознемири, но истовремено ќе ги задоволи политичките елити.

– Карактеристики на Европското уставно право

Европското уставно право нема својствена структура и правна рамка. Поимањето и разбирањето на тоа што е уставно а што не, се менува согласно еволуцијата на Унијата. Во сегашната состојба на позитивно-правната и правосудната рамка на Европската унија, може да се издвојат специфичните карактеристики на Европското уставно право:

³) Dyevre, A. "The constitutionalisation of the European Union: discourse, present, future and facts", E.L.Rev, 2005, 30(2), 165-189

Прво, Европското уставно право креира правен поредок со речникот на државно право, за креација што не е држава. Тоа, исто така, пропишува правен поредок којшто е над национален и се обидува концептите на националното уставно право да ги примени во наднационалното, хетерогено, секторско и територијално диференцирано европско право.⁴

Понатаму, и во материјална и во формална смисла, Европското уставно право претставува правен поредок кој не е државен, но користи терминологија на државно уставно право; претставува правен систем којшто е над националниот и дополнително, го извлекува најсуштинското од европскиот правен систем, што го прави специфичен поради неговата трослојна структура: уставен правен систем на земја-членка ← правен систем на ЕУ ← Европско уставно право, координирајќи ја оваа комплексност преку културниот и јазичниот диверзитет на сите земји-членки;

Трето, специфичната отвореност во поглед на негово креирање, со оглед на активното учество на членките во формирањето на основните вредности и човекови права. Антипод на ова гледиште се критиките кои констатираат едностраност на Европското уставно право и просто, еднонаасочно налагање на неговите одредби кон членките, при што се забележува субординираност, наспроти индивидуалната слобода на која се инсистира во ЕУ.

Четврто, дисперзираноста на севкупиот правен систем на ЕУ, но и многујазичноста, се уште една одлика на Европското уставно право.⁵ Тоа се развива со своја динамика која е резултат на еволуцијата на договорите,⁶ но исто така и на политичката динамика на ревизија на договорите во последните 20 години.

На крајот, тоа не може да добие финална форма затоа што материјалната природа на Европското уставно право ја сочинуваат вредности и принципите, кои, покрај оние присутни и кодификувани во примарно право, во најголем дел, несомнено се уставни и креирани од Европскиот суд на правдата. Ова меко право е предмет на постојано

⁴) Види за подетално: Warleigh Alex, *Flexible integration* (2002); Tuytschaever Filip, *Differentiation in European union law* (1999)

⁵) Dann Philipp, "Thoughts on a methodology of European Constitutional law", *German Law Journal*, Vol. 06 No. 11, Special Issue – Unity of the European Constitution, достапно на: http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol06No11/PDF_Vol_06_No_11_1453-1474_Special%20Issue_Dann.pdf, стр.43

⁶) Amaryllis Verhoeven, "The European Union in a search of a democratic and constitutional theory", 2002

дополнување, изменето толкување и различна примена од страна на Судот. Се работи за жива материја, неприкосновено високо котирана во рангирањето на **важни** уставни рамки.

Вредностите имаат посебно место поради вклучувањето на Повелбата за основни човекови права во чл.6(1) од Договорот од Лисабон како составен, обврзувачки инструмент кој ги издигна како правно-задолжителни обврзувачки дејствија за институциите на ЕУ и за земјите-членки.

2. Поимот Устав во контекст на Европската унија

„Уставот за општеството е она што личноста е за човечката индивидуа – уникатна структура која дава уникатна сегашност на одреден поединец, овозможувајќи ѝ на таа индивидуа да ја направи иднината од минатото, минатото од иднината, можности од актуелности, актуелности од можности“ (Philip Allot, EUNOMIA-new order for a new world, 1990)

Може ли да кажеме дека Договорите на ЕУ, донесени со ратификација од земјите-членки во согласност со домашни уставни одредби, имаат карактеристики на устав? Системот базиран на тие договори се разви во нешто слично на државен систем, додека нивниот развојен тек најчесто се среќава под терминот конституционализам.⁷ Ова прашање во Унијата е предмет на постојана дебата за тоа дали на ЕУ ѝ е потребен устав, дали веќе постои устав и дали има потреба од негово донесување, доколку не постои?⁸.

Според класичното сфаќање, уставите ја влечат својата правна основа од државите а се донесуваат од државниот *pouvoir constituant*. Уставот

⁷) Schilling Theodor, „Treaty and Constitution – A comparative analysis of an uneasy relationship“, 3 *Maasticht J.Eur.&Comp. L.*47 1996

⁸) Ralph Alexander Lorz “The emergence of the European constitutional law”, in “Recent trends in German and European Constitutional Law (German Reports Presented to the XVII International Congress of Comparative Law, Utrecht 16-22 July 2006) by E. Riedel, R. Wolfrum (eds.) *D.Grimm „Braucht Europa eine Verfassung?“ JZ 1995 581,586* u *C.Koenig „Ist die Europäische Union verfassungsfähig?“ ZEI report, October 1999, 8*, во нивните споменати дела сметаат дека ЕУ нема и не може да има устав, додека автори како *I.Pernice “Europaisches und nationales Verfassungsrecht“ D.Thym „European constitutional theory and the Post-Nice Process in M.Andenas/J.Usher „the Treaty of Nice and Beyond“ 2003, 147,166* и одредени одлуки на Судот на правдата *ECJ, 23.4.1986 (294/83, Les Versta)*, n.23 сметаат дека Унијата веќе има устав.

може да претставува хиерархиски надреден формално-правен акт во една држава,⁹ но исто така може да биде во форма на договор помеѓу држави.¹⁰

Еден пример за вториот вид е Договорот за унија помеѓу Кралствата на Англија и Шкотска од 1707 година¹¹. Договорот е меѓупарламентарно договоран и подоцна ратификуван (со помош на комисионери назначени од Н.В.Кралицата).¹² Иако терминот „устав“ не се среќава низ текстот на договорот, од содржината разбирливо е дека станува збор за основачки закон на Велика Британија. На пример, чл.1 од Договорот истакнува дека: „двете кралства засекогаш ќе бидат обединети во едно кралство“ и дека: „новото Обединето кралство ќе биде претставувано од единствен заеднички парламент“ (чл. III).¹³ Се подразбира ли истото и во ЕУ во врска со Договорите на Европската унија?

Меѓународното право дозволило групата на земји-членки која ги потпишала Договорите од примарното право со кои се регулираат нивните меѓусебни односи да креираат нов правен систем кој е себеобврзувачки и независен.¹⁴ Од овој аспект меѓународните норми нема да се наметнуваат на правниот систем на ЕУ, со исклучок на *jus cogens* одредбите¹⁵. Поради оваа специфична природа на примарното право кое креира посебен ентитет со наднационален карактер и нов правен систем, се смета дека

⁹) Во оваа конотација, врз основа на историскиот конституционализам, уставот се сфаќа како фундаментално право на државата. Како таков, пропишува на кој начин се спроведува суверенитет на државата доделен од граѓаните и државните органи. Ваквото разбирање на уставот се појавува најпрво во западно-европските држави во XVIII-тиот и XIV-тиот век како последица на политичко движење за создавање либерална форма на држава која ќе го пресликува идеалот на чл.16 од Француската декларација на човекови права кој гласи: „Во општество во кое гаранцијата на правата и поделбата на власта не се утврдени и јасно регулирани, не постои устав“ (“*Toute société dans laquelle la garantie des droits n’est pas assurée ni la séparation des pouvoirs déterminée, n’a point de Constitution*”)

¹⁰) Schilling Theodor, „Treaty and Constitution – A comparative analysis of an uneasy relationship“, 3 Maasticht J.Eur.&Comp. L.47 1996

¹¹) A.W.Bradley/K.D.Ewing, Constitutional and administrative law, 11 ed. Longman ed., 1993

¹²) Повеќе за историјата на овој договор Ии самото ратификување во P.W.J Riley, “The union of England and Scotland. A study in Anglo-Scottish politics of the eighteen century” (Manchester University Press), 1978

¹³) Lane R. “Scotland in Europe: An Independent Scotland and the European Communities” in Finnie W. et al.(eds) “Edinburg essays in public law” Edinburg university press, 1991

¹⁴) На пример пресудите на *Vas Gend en Loos*, Case 26/62, [1963] ECR 1 at 12, *Costa v.ENEL*, Case 6/64 [1964] ECR 585 at 593, *Fédération Chambonnière de Belgique v. High Authority*, Case 8/55, [1956] ECR 245 at 277

¹⁵) Истите дефинирани во чл.53 од Виенската конвенција, 1969 година

тоа има „уставно“ влијание и претставуваат еден вид „устав“ во Унијата.¹⁶

Дефинирањето на уставот како правен акт кој ги воспоставува и регулира главните органи на власта и одредува нивните надлежности е прифатливо и за прифаќање на Договорите како устав, бидејќи и тие ги регулираат наднационални институции, ги дефинираат нивните надлежности, релации, правила на донесување одлуки.¹⁷ Динаж (Dinnage) и Лафинер (Laffineur) во своето дело „Уставно право на ЕУ“ прават обид на структурирање на примарното право со содржина која ја праги дефиницијата на Раз (Raz) - институции, надлежности и поделба на власта, дополнети со човековите права и притоа прераспределувајќи ги сите одредби од примарното право според оваа структура.

Дитер Грим (Dieter Grimm)¹⁸ понудува функционална дефиниција за уставот кој според него е: 1. систем на правни норми кои ги регулираат државната власт и институциите; 2. акт кој се разликува по надлежностите кои ги креира – *pouvoir constitutes* и надлежностите кои му се доделени *pouvoir constituant* (го посочува *народот* како *pouvoir constituant*); 3. утврдува цели и граници (не ги креира резултатите, но остава слобода за политичка креативност); 4. има приоритет во случај на конфликт на норми.

Најчестите негодувања при користењето на терминот „устав“ во конотација на Европската унија се поради нераздвојната врска на терминот со државата, како и поради користење во конотација на организација како ЕУ која никогаш не била и нема ни намера да премине во држава¹⁹. Аргументите во прилог на овој став се дека: 1. државата има сопствен суверенитет сфатен во традиционална смисла и можност за да ја детерминира сопствената надлежност додека пак Унијата има надлежности доделени од земјите-членки; 2. постоење на народ (people)

¹⁶ Европскиот суд на правдата во случајот *Les Verts-Parti Ecologiste v. European Parliament*, пресудува дека Договорите претставуваат „уставна повелба“ на Унијата (став 23 од пресуда)

¹⁷ Joseph Raz, “On the authority and interpretation of Constitutions: some preliminaries” in L. Alexander (ed.) “Constitutionalism: Philosophical foundations”, Cambridge university press, 1998. Анализите на Раз се споменуваат во текстот на P.Craig (2001), Christiansen T., Reh C. (2009) и во Takahashi Kazuyuki, “Why do we study constitutional laws of foreign countries and how?” во “Defining the field of comparative constitutional law”, Vicky C.Jackson and Mark Tushnet, Praeger Publishers, 2002.

¹⁸ Grimm D. “Treaty or constitution? – The legal basis of the EU after Maastricht”, in “Developing a Constitution for Europe” Erik Oddvar, John Erik Fossum and Augustin Jose Menendez (Eds.), Routledge T&F group, 2004

¹⁹ I.Pernice, “*Europaisches und nationales Verfassungsrecht*“ 150

додека пак во Договорите се потенцира диверзитетот (peoples) во Унијата наместо еден народ, но тука е и двојното државјанство; 3. во чл. 95 и 308 од ДЕУ, се истакнува дека земјите-членки се господари на договорите, а не Унијата, за што Германскиот уставен суд во познатата Мастрихт одлука од 1993 упатува на двојниот легитимитет во ЕУ поделен меѓу Европскиот парламент од една и националните парламенти на членките од друга страна. Затоа се инсистира на зачувување на постоечката терминологија (договор²⁰) бидејќи на тој начин ќе се истакне природата на Унијата во својата специфичност, а користењето на терминот „устав“ ја доближува до федерално- државна конотација, што не е цел на ЕУ.

Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) го критикува ставот за непостоење на еден Европски народ врз концепциска и на емпириска основа. Нација на граѓани не смее да биде помешана со заедница креирана од народ со заеднички предци, јазик и историја. Оваа конфузија го спречува разликувањето на *граѓанска* од *етничка* нација. Модерната демократија и националната држава се развиваа паралелно, без приоритизација на нивен развој, туку врз основа на циркуларен процес преку кој и двата процеси се стабилизираа меѓусебно. Тие ја продуцираа „*цивилната солидарност*“ која денес е основа на националните општества.²¹

Одредени автори²², во обид за помалку формално разбирање на уставот, укажуваат дека секој документ чиј збир на правила креира еден ентитет, ги организира и ги регулира институциите, структурата и компетенциите е еден вид устав, па оттука и секоја форма на организација-приватна или јавна компанија односно меѓународна организација, поседува свој вид на устав.²³ Во оваа смисла, ирелевантно е дали уставот како текст е вграден во еден, формален документ или се идентификува во неколку документи; уставите имаат и организации како УНЕСКО, ФАО, СЗО или ИЛО.²⁴ Тука, уставниот момент се користи во конотација на

²⁰) Tsatsos D. “Die Europäische Unionsgrundordnung, 2002, 32, кој истакнува дека Договорите ја исполнуваат својата уставна функција, но дека треба да се избегнува терминот „устав“

²¹) Habermas Jürgen “Why Europe needs a constitution », New left review, n.11, 2001

²²) Schorkopf F. “Constitutionalization or constitution for the EU?”

²³) Како на пример Schorkopf F. кој реферира на оваа дефиниција извлечена од заклучоците на L.Alexander (ed.) “Constitutionalism”(1998), 154, Craig P. “Constitutions, Constitutionalism and the EU”, 7 European Law journal (2001) 2,126, Peters A. “Elemente einer Theorie der Verfassung Europas (2001), 67

²⁴) Beneyto Jose Maria во поглавјето II. *The Draft “Constitutional Treaty” of 2004-a Misnomer?*. Исто така, повеќе за *No demos* тезата кон уставноста во Schorkopf F. “Constitutionalization or constitution for the EU?”

институционални и нормативни промени во глобалниот правен предок.²⁵ Многу е побитен, како што укажува Армин вон Богданди (Bogdandy von Armin)²⁶, процесот на психолошка себекатегоризација во група на граѓани кои заедно претставуваат социјален идентитет на уставот.

Корисно е да се разграничи неговиот директен и индиректен ефект. Кога уставот делува директно, тој *per se* е фактор во процесот на идентификација, односно групата на граѓани прифаќаат да се идентификуваат преку уставните норми и принципи. А Унијата во оваа конотација е организација на колективен ред кој ги стабилизира уставите на земјите-членки.²⁷ Обратно, делува индиректно кога ги креира и формира релевантните критериуми кои понатаму креираат идентитет.

Чекор понатаму прави Ан Питерс (Ann Peters).²⁸ која, повикувајќи се на новата ера на глобализација, смета дека е време за реконструкција во сфаќањето за уставот, кој не е повеќе органичен со државните граници. Со појавата на сè повеќе над-национални проблеми и глобални прашања кои создаваат меѓудржавна зависност, ваквата состојба ги поттикнува државите интензивно да соработуваат. Таа соработка, која во денешно време ги третира дури и основните права кои претходно биле целосно во надлежност на националните влади и типично државни прашања регулирани со устав (како што се заштита на граѓаните, владеење на правото, слобода и еднаквост) сега е упатена на повисоко, наднационално ниво. Оттука, спроведувањето на уставните начела на глобално ниво покажува дека уставите, сфатени во класична смисла на зборот, повеќе не ја вршат *највисоката* функција на правните акти, туку дека само различни нивоа на „владеење“ можат да обезбедат целосна уставна заштита.²⁹

²⁵) Klabbers J., Peters A Ulfstein G, “The constitutionalisation of international law”, Oxford University press, 2009 in Rosas A, Armata L, „EU constitutional law, an introduction”(second revised edition) Hart publishing, 2012, p.2

²⁶) Bogdandy von A. “The European constitution and European identity :text and subtext of the Treaty establishing a constitution for Europe “, I-CON, Vol.3, numbers 2&3 : Special issue May 2005. pp.295-315

²⁷) Bogdandy von A. „The EU as a supranational federation : a conceptual attempt in the light of the Amsterdam Treaty“, Columbia Journal of European law, Vol.6, 2000

²⁸) Peters Ann, “Compensatory Constitutionalism: The function and potential of fundamental international norms and structures”, Leiden Journal of international law, 2006, 19, pp.579-610, doi: 10.1017/S0922156506003487

²⁹) Ова е главниот аргумент на излагањето на T.Cottier M.Hertig во “ The prospects of 21st century constitutionalism”, Max Planck Yearbook of United Nations Law, 2003, 261-328.

3. Разбирање на Европското уставно право како право и како процес

„ Уставот е процес, а не состојба. Уставот значи постанување, а не бидување“, Philip Allot, EUNOMIA-new order for a new world, 1990

Уставната интеграција истовремено е интеграција на континуирано променливи перспективи. Уставот е далеку од просто пребродување на минатото – напротив, тој постојано се изменува преку активните социјални процеси. Тој е предмет на постојана промена, согледувајќи ги социјалните околности на практикување на власт од страна на авторитетите и постојано бара можност за подобрување. Идеалниот устав, кон кој се стреми секое општество, не е фиксиран замислен дискурс туку предмет на постојани промени како што се менуваат идеите, теориите и социјалните вредности.³⁰

Описот од авторот Филип Алот (Philip Allot) за уставната еволуција во рамки на една држава зависна од променетите околности и перспективи е многу сличен со описот за развојот на Европскиот уставен правен поредок. Тој исто така настанува како последица на променетите социјални, правни, економски и политички околности и се развива и изменува согласно новонастанатите околности во Европската заедница односно Унија.

Она што го прави интересно за истражување Европското уставно право е неговата зависност со промената на околностите и процесите во Европската унија. Дилемата постои околу прашањето дали Европското уставно право претставува определена рамка на норми кои регулираат определена правна област или пак претставува рамка на кодификувани правни состојби кои се креираат како последица на променети околности?

Кога се прави дистинкција на Европскиот уставен поредок како право или процес, аргументите се слични како и оние при поделбата на Европското уставно право во материјална и формална смисла. Формалниот аспект се движи по контурите на примарното право како формални пишани правни акти. Материјалниот аспект ги надминува границите на формалното право и содржи дополнителни морални и етички форми со уставен карактер. Најчесто кога се анализира рамката на Европското уставно право се користи формалниот концепт, свесно имајќи во предвид дека материјалниот е посеопфатен. Формалниот концепт е поубедлив,

³⁰⁾ Слободен, личен превод на авторот, извадок од делото EUNOMIA-new order for a new world, Philip Allot, 1990, стр. 137

потранспарентен и пооправдан бидејќи уставноста на ЕУ во форма на право е еден финализиран систем од воспоставени одредби во договорите кои уживаат доза на стабилност. Материјалниот знае да биде нејасен и субјективен во недостиг на конкретни критериуми и стандарди според кои се издвојува „битното од небитното“, „суштинското од општото“ односно „општо применливото“ од „уставно релевантното“ во масовната правна структура.

Европската унија е зависна од развојот на интеграцијата и заемното (институции на ЕУ и членки) создавање на европската политика. Овој процес на заемно влијание споменат во договорите како „нова фаза во процесот на создавање потесна унија меѓу народите на Европа“ (чл.1. ДЕУ), го креира правото. Природата на процесот е политичка и цели кон постигнување хармонизирана соработка помеѓу различни земји-членки во наднационални институции креирани од истите членки заради нивно координирање. Покрај интерната хармонизираност, процесот се стреми кон хармонизирање на заедничките ставови на членките кон меѓународната средина и истапување со еден заеднички став. Овој процес во европската интеграција кој нема фиксен крај, се среќава под терминот *конституционализам*, а неговата форма - *конституционализација*³¹.

Конституционализација е појава на уставното право во конкретен правен поредок. *Глобалната* (или меѓународната) конституционализација претставува процес на креирање и идентификација уставни елементи во меѓународниот правен поредок.³² Концептот укажува дека правниот текст во форма на устав има правна сила неограничено, без определена временска рамка, со поголемо или помало уставно влијание. Уставното влијание може да биде со појак или послаб интензитет, а може да е во фаза на стекнување. Според конституционализмот како политичко движење, меѓународната заедница е правна заедница. Една правна заедница е раководена врз основа на правила и принципи, не само со политичка моќ. Најважните и најосновните норми може да го претставуваат глобалното уставно право. Од овој аспект, конституционалистите ги поддржуваат ново пројавените форми на легитимитет на меѓународниот правен систем. Вообичаено тоа до сега биле: 1) државниот суверенитет и 2) ефективно користење на легитимна власт, што покажува дека вака

³¹) Кон иста констатација во Rosas A, Armati L, „EU constitutional law, an introduction“ (second revised edition) Hart publishing, 2012, стр. 3

³²) За подобро појаснување види G.Casper, “Remarks” во “The constitutionalisation of the Treaty of Rome”, American Society of International law (ed.), Proceedings of the 72-nd annual meeting (1978), 169, at 173

прифатено, меѓународното право било слепо пред уставните принципи во самите државни, уставни норми. Од друг аспект пак, државниот суверенитет сè повеќе се дополнува (но не и заменува) со други водечки принципи како заштита на основни човекови права, човечки дигнитет, човечка безбедност, принцип на човечка неповредливост и глобално општ интерес за владеење на право.

Од досегашниот „Вестфалиски суверенитет“ (кој означуваше стекнување на *carte blanche* за националните влади самостојно и слободно да го организираат домашниот правен систем и политичка структура без било какво надворешно влијание) меѓународниот правен поредок пополека преминува во „хибриден“ или „дуален“ светски поредок базиран на (модифициран) државен суверенитет и на *автономија на индивидуата за себепределување*.³³ Принципот на државен суверенитет повеќе не служи како ексклузивен извор на легитимитет на меѓународните норми.³⁴

Да се разгледува Европското уставно право како процес, значи да се добие една сеопфатна слика за неговата појавност. Процесот ги одразува хоризонталните и вертикалните релации, политичката и правната димензија. Уставноста ќе биде согледана преку толкување на договорите, измените, иницијативите, толкувања на уставни текстови на членките.

Еволутивниот пат на развој на конституционализмот во ЕУ според Мигел Мадуро³⁵ е развоен продукт на постепен правен и политички развој, а не продукт на уставен момент³⁶. Напредокот во интеграцијата успева институционалната соработка да ја подигне на ниво на уставна интеграција. Уставната природа на интеграцијата се формира преку селектирање на структурни елементи од релациите помеѓу државите и граѓаните заради постигнување на заеднички повисоки интереси наспроти поединечните интереси, со акцент на заедничките економски и политички интереси.³⁷ Тој е продукт на меѓувладина соработка во

³³) Cf Art.I-I of the Treaty establishing a Constitution for Europe of 29 October 2004, which begins with the formula: “Reflecting the will of the citizens and states of Europe to build a common future, this Constitution establishes the European Union ... (OJ 2004 C 310/I)

³⁴) Peters Ann, “Compensatory Constitutionalism: The function and potential of fundamental international norms and structures”, *Leiden Journal of international law*, 2006, 19, pp.579-610, doi: 10.1017/S0922156506003487

³⁵) Maduro M.P. “The importance of being called a constitution: Constitutional authority and the authority of constitutionalism”, *International journal of constitutional law*, n.3, 332, 2005

³⁶) Ackerman B. „We the people: Foundations”, Harvard university press, 1993

³⁷) Klima K. “The constitutional legal nature of the European union-theoretical premises of European constitutionality”, VII-th world congress of the international association of constitutional law, workshop n.4, p.2

форма на ревизија на договорите од примарното право комбиниран со уставното толкување на Европскиот суд на правдата во соработка со национални и наднационални државни и политички актери. Или поинаку кажано - конституционализмот во Европската заедница се појавува, од една страна, како поддршка на нормативната супрематија и спречување од непочитување на општите интереси од страна на членките, а од друга страна, како контрола на новокреираната бирократија во институциите на Заедницата, кои повеќе не можеа да бидат контролирани од страна на уставниот поредок на своите членки.

Формалната конституционализација³⁸ особено е потенцирана во процесот на европеизација на поранешните Советски републики, проширување кон Западниот Балкан и релациите базирани на политиката на добро соседство (Украина, Молдавија). Процесот го зајакна легитимитетот на Унијата со признавањето на супрематијата на правото на унијата, со воспоставување на симболите (знаме, химна, обележување на ден на Европа), како и преку можноста граѓаните на земјите-членки да делуваат преку националните парламенти со воведување на механизмот на „рано предупредување“ и воведувањето на ограничена „граѓанска иницијатива“. Конститутивниот момент на процесот се надополнува со вклучување на Повелбата за фундаментални права на ЕУ кон примарното право.

Легитимитетот на Европскиот конституционализам врамен и ограничен од националните политички заедници, се стекнува на две нивоа: првото, преку начинот на функционирање, каде ЕУ се смета за инстанца на која државите ѝ се обраќаат за решавање колективни проблеми кои индивидуално не можат; второто, каде легитимитетот ја следи традицијата на ограничување на владите, гледајќи го процесот на интеграција како ново уставно ограничување на јавната власт, притоа заштитувајќи ја слободата и приватната автономија.³⁹ Сфатен во оваа втора смисла, Европскиот конституционализам се перципира како зајакнат национален конституционализам. Не е врзан со креирање на европска

³⁸) Терминот „конституционализам“ има пошироко значење од терминот „устав“. За разлика од уставот кој го одразува неговиот формален карактер, конституционализмот подразбира постоење на устав во материјална смисла, односно збир на вредности кои не мора да се јасно нагласени, но кои сепак ги соединуваат различно конципираните уставни на различни држави. (Повеќе околу разликата помеѓу уставот и конституционализмот во J.H Weiler, M.Wind “Introduction” in J.H Weiler, M.Wind (eds.) “*European Constitutionalism beyond the state*”, 2003, I)

³⁹) Petersman E.U. „Constitutional functions and constitutional problems of international economic law”, Fryeburg, University press 1991

политика, но е лимитиран со контрола на Европските и националните форми на авторитет.

Резимирано, уставноста во Унијата е резултат на континуиран процес на креирање правна рамка на уставните начела, вредности и норми во ЕУ кој е во “*in statu nascendi*”⁴⁰. Овој процес ќе трае додека не биде одговорено и на последниот предизвик. Дилемата е во изборот на насоката на движење: дали треба да се гледа како еволутивен процес во кој чинителите ќе земат активна улога за да се подобри автономноста на европскиот правен поредок и постепено прекинување на врските на меѓувладините акции на членките (пример во прилог е осамостојувањето на Повелбата за фундаменталните права на Европската унија како составен дел од примарното право) или пак како што Жозеф Веилер (Joseph Weiler) истакнува - треба да се негува меѓувладината зависност што ќе ја гради уставноста во ЕУ според својата креативност.

⁴⁰) Jorges C. “What is left of the European Economic Constitution? A melancholic eurology” ELR 30 (2005)